

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

**Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu?
Kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten
käsitteitä kuolemanjälkeisyydestä ja niiden merkitys
uskonnollisen kehityksen näkökulmasta**

Helsingin yliopisto
Käyttäytymistieteellinen tiedekunta
Opettajankoulutuslaitos
Luokanopettajan koulutus
Pro gradu -tutkielma
Kasvatustiede
Lokakuu 2014
Iira Pääkkönen

Ohjaaja: Arto Kallioniemi

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Käyttätymistieteellinen tiedekunta		Laitos - Institution - Department Opettajankoulutuslaitos	
Tekijä - Författare - Author Iira Pääkkönen			
Työn nimi - Arbetets titel Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu? Kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten käsityksiä kuolemanjälkeisyydestä ja niiden merkitys uskonnollisen kehityksen näkökulmasta			
Title What happens after death? Sixth- and ninth-grader's opinions about "after death" and the significance of those from the perspective of religious development			
Oppiaine - Läroämne - Subject Kasvatustiede			
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Pro gradu -tutkielma / Arto Kallioniemi		Aika - Datum - Month and year 10/2014	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 123 s + 2 liites.
Tiivistelmä - Referat - Abstract Tässä tutkielmassa selvitetään yhdeksäsluokkalaisten käsityksiä siitä, mitä tapahtuu ihmiselle hänen kuoltuaan, ja verrataan niitä kuudesluokkalaisten käsityksiin asiasta. Lisäksi tutkitaan, mitä yhdeksäsluokkalaisten vastaukset kertovat heidän uskonnollisen kehityksensä tasosta aiempien tutkimusten valossa. Tämän jälkeen tarkastellaan, millaista kehitystä uskonnollisessa ajattelussa tapahtuu kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä. Tutkimuksen aineisto koostuu oppilaiden kirjoittamista kuvauksista kuolemanjälkeisyydestä. Tutkimukseen osallistui neljä yhdeksännen luokan evankelis-luterilaisen uskonnonopetuksen opetusryhmää: kaksi Helsingistä ja kaksi Espoosta. Yhteensä tutkittavia oli 51. Lisäksi käytetään tutkijan aiemmin keräämää, 78 kuudesluokkalaisten tekstit käsittävää aineistoa. Aineiston erittely ja analyysi on toteutettu aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin. Yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa korostui kolme päälinjaa ajatuksille siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu: 1) Usko taivaaseen ja joissakin tapauksissa myös helvettiin 2) Usko jälleensyntymään 3) Usko siihen, että kaikki elämä päättyy kuolemaan. Samat päälinjat tulivat esiin myös kuudesluokkalaisten aineistosta. Siinä missä kuudesluokkalaisten vastauksissa korostui eettinen pohdinta esimerkiksi siitä, miten taivaaseen pääsee. Yhdeksäsluokkalaisten käyttivät kuudesluokkalaisten enemmän kristillisiä käsitteitä. Evankelis-luterilaisen kirkon mukainen pelastus- tai armokäsitys ei kuitenkaan välittänyt yhdenkään oppilaan vastauksesta. Yhdeksäsluokkalaisten uskonnollinen ajattelu on huomattavasti korkeatasoisempaa kuin kuudesluokkalaisten. Erityisesti konkreettisuuden väheneminen korostuu. Myös tieteellisemmän asenteen näkyminen kertoo tapahtuneesta kehityksestä.			
Avainsanat - Nyckelord kuolema, kuolemanjälkeinen elämä, jälleensyntymä, uskonnollinen kehitys, uskontopsykologia			
Keywords death, life after death, rebirth, religious development, psychology of religion			
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto, keskustakampuksen kirjasto, käyttätymistieteet / Minerva			
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information			

Tiedekunta - Fakultet - Faculty Faculty of Behavioural Sciences		Laitos - Institution - Department Teacher Education	
Tekijä - Författare - Author Iira Pääkkönen			
Työn nimi - Arbetets titel Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu? Kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten käsityksiä kuolemanjälkeisyydestä ja niiden merkitys uskonnollisen kehityksen näkökulmasta			
Title What happens after death? Sixth- and ninth-grader's opinions about "after death" and the significance of those from the perspective of religious development			
Oppiaine - Läroämne - Subject Education			
Työn laji/ Ohjaaja - Arbetets art/Handledare - Level/Instructor Master's Thesis / Arto Kallioniemi		Aika - Datum - Month and year 10/2014	Sivumäärä - Sidoantal - Number of pages 123pp.+2 appendices
Tiivistelmä - Referat - Abstract <p>This thesis studies ninth-graders' opinions about what happens to a person when they die and compares them with the opinions of sixth-graders on the subject. The thesis also studies what the ninth-graders' answers indicate about their level of religious development in the light of previous studies. After this, the thesis examines the development in religious views between sixth and ninth grades.</p> <p>The data consists of students' writings about what happens after death. The study involved four groups of ninth-graders studying Evangelical Lutheran religion, two in Helsinki and two in Espoo. Total number of research subjects was 51. In addition the study utilizes author's previously collected data which consists of writings from 78 sixth-graders. The classification and analysis of the data have been carried out with the means of data-based content analysis.</p> <p>Ninth-graders' responses contained three main opinions about what occurs after death: 1) Belief in Heaven, and in some cases in Hell 2) Belief in reincarnation 3) The belief that all life ends with death. The same themes were also visible in sixth-graders' data. Whereas the sixth graders' responses were a lot more concrete, the ninth-graders' responses emphasized the ethical reflection, for example, on how to get to Heaven. The ninth-graders used more Christian terms than the sixth-graders. The salvation and grace concepts of the Evangelical Lutheran church were however not present in any of the students' answers.</p> <p>Ninth-graders' religious thinking is noticeably more developed than that of the sixth-graders'. Especially the decrease of concreteness is highlighted. Also, a more scientific approach can be seen which demonstrates the development that has happened.</p>			
Avainsanat - Nyckelord kuolema, kuolemanjälkeinen elämä, jälleensyntyminen, uskonnollinen kehitys, uskontopsykologia			
Keywords death, life after death, rebirth, religious development, psychology of religion			
Säilytyspaikka - Förvaringsställe - Where deposited City Centre Campus Library/Behavioural Sciences/Minerva			
Muita tietoja - Övriga uppgifter - Additional information			

Sisällys

1	JOHDANTO	1
2	KUOLEMAN MERKITYKSIÄ.....	5
2.1	Kuoleman määritelmä	5
2.1.1	Biologinen ja lääketieteellinen näkökulma.....	5
2.1.2	Filosofinen ja hengellinen näkökulma	6
2.2	Kristinuskon opetus kuolemasta	7
2.2.1	Jeesus ja iankaikkinen elämä	8
2.2.2	Taivas, helvetti ja kiirastuli	10
2.2.3	Ruumiin vai sielun ylösnousemus?	12
2.2.4	Kuoleman ja pelastuksen välillä	13
2.2.5	Ketkä pelastuvat?	14
2.3	Jälleensyntymästä	16
2.3.1	Jälleensyntyminen ja siihen liittyvät todistukset	16
2.3.2	Jälleensyntyminen buddhalaisuudessa ja hindulaisuudessa	17
2.3.3	Jälleensyntymisoppi länsimaisena ilmiönä.....	19
2.3.4	Riivaus ja viipymään jäävät henget.....	19
2.3.5	Mitä osa ihmisestä jatkaa elämäänsä kuoleman jälkeen?.....	21
2.4	Kuolema Euroopassa eri aikakausina.....	22
2.4.1	Keskiaika.....	22
2.4.2	1500–1800 -luvut	23
2.4.3	1900-luvulta nykypäivään.....	24
2.5	Kuolema osana suomalaista yhteiskuntaa.....	25
2.5.1	Epäkristillisiä suomalaisia käsityksiä kuolemasta.....	25

2.5.2	Suomalainen kuolema – esiteollisen ajan maalaisyhteiskunnan ja nyky-yhteiskunnan vertailua	26
2.5.3	Kuolemaan liittyvistä perinteistä	28
2.5.4	Enkelit suomalaisessa kulttuurissa	30
2.5.5	Suomalaisten käsitykset siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu	32
2.5.6	Kuolema mediassa	33
2.5.7	Kuolema uskonnon opetussuunnitelman perusteissa	36
2.5.8	Kuolema osana rippikoulua	37
3	KEHITYSPSYKOLOGISIA NÄKÖKULMIA	39
3.1	Kognitiivinen kehitys	39
3.1.1	Kognitiivinen kehitys varhaislapsuudessa	40
3.1.2	Kognitiivinen kehitys keskilapsuudessa	41
3.1.3	Kognitiivinen kehitys nuoruudessa	42
3.2	Kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten maailma	43
3.2.1	Minä itse	43
3.2.2	Perhe	45
3.2.3	Ystävyys	46
3.2.4	Yhteisöllisyys	47
3.2.5	Uskonnollisten asenteiden lähtökohtia	47
3.3	Lapsen ja nuoren uskonnollinen kehitys	49
3.3.1	Lapsen hengellisyys	49
3.3.2	Lapsen uskonnollisen kehityksen vaiheet eri tutkijoiden nimeäminä	50
3.3.3	Uskonnollinen kehitys varhaislapsuudessa	51
3.3.4	Uskonnollinen kehitys keskilapsuudessa	53
3.3.5	Uskonnollinen kehitys nuoruudessa	55

3.4	Lapsen ja nuoren käsitys kuolemasta.....	59
3.4.1	Pienen lapsen kuolemakäsitys.....	59
3.4.2	Kuoleman ajattelu ja kuolemasta puhuminen.....	60
3.4.3	Konkretia.....	61
3.4.4	Kuoleman hyväksyminen	61
3.4.5	Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu?	62
3.5	Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu? Kuudesluokkalaisten käsityksiä	63
3.5.1	Luokittelu.....	63
3.5.2	Mitä kuudesluokkalaisten uskovat kuoleman jälkeen tapahtuvan?	64
3.5.3	Mitä vastaukset kertovat kuudesluokkalaisten uskonnollisen ajattelun kehittymisen tasosta?	65
4	TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	67
5	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	68
5.1	Tutkielmani lähtökohdat.....	68
5.2	Aineiston koonti	69
5.3	Analyysimenetelmät.....	71
6	TUTKIMUSTULOKSET JA NIIDEN TULKINTAA.....	74
6.1	Perustiedoista	74
6.2	Aineiston luokittelu	74
6.3	Yhdeksäsluokkalaisten ajatuksia kuolemanjälkeisyydestä	75
6.3.1	Elämä päättyy kuolemaan / luonnontieteellinen selitys	76
6.3.2	Ei usko, vaikka haluaisi.	77
6.3.3	Taivas vs. helvetti	78
6.3.4	Taivas tai sitä vastaava paikka	79
6.3.5	Jälleensyntymä	80

6.3.6 Aaveet / henget.....	82
6.3.7 Epätietoisuuden ilmaisu	83
6.3.8 Luokittelemattomat kuvaukset.....	84
6.3.9 Hybridivastaukset.....	85
6.3.10 Yhteenveto	87
6.4 Erot kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa	88
6.4.1 Kirjalliset erot	88
6.4.2 Luonnontieteelliset kuvaukset	89
6.4.3 Taivas-kuvaukset	90
6.4.4 Jälleensyntymän kuvaukset	91
6.4.5 Toive kuolemanjälkeisestä elämästä omasta uskosta huolimatta	91
6.4.6 Jäljelle jääneiden suru.....	92
6.4.7 Enkelit	93
6.4.8 Epätietoisuus	93
6.4.9 Tyttöjen ja poikien väliset erot.....	94
6.4.10 Yhteenveto	95
6.5 Yhdeksäsluokkalaisten uskonnollisen kehityksen taso	96
6.5.1 Eettinen pohdinta konkreettisuuden korvaajana	96
6.5.2 Hypoteesien muodostaminen.....	97
6.5.3 Auktoriteettien vastustaminen ja uskonnon henkilökohtaisuus .	97
6.5.4 Taikauskon häviäminen	99
6.5.5 Yhteenveto.....	100
6.6 Uskonnollinen kehitys kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä	100
6.6.1 Konkreettisuuden väheneminen.....	101
6.6.2 Eettisen pohdinnan lisääntyminen	101

6.6.3 Tieteellisten näkökohtien korostuminen	102
6.6.4 Yhteenveto.....	103
7 LUOTETTAVUUS	105
8 POHDINTAA	108
LÄHTEET	111

1 Johdanto

Tämän tutkielman tarkoituksena on valottaa meille niitä ajatuksia, joita yhdeksäsluokkalaisilla on kuolemanjälkeisyydestä. Käytän tarkoituksenmukaisesti sanaa kuolemanjälkeisyys, sillä termi ”kuolemanjälkeinen elämä” on harhaanjohtava siltä kannalta, että omassakin tutkimuksessani useat osallistujat totesivat uskovansa elämän päättyvän kuolemaan. Olen jo kandidaatin tutkielmassani käsitellyt kuudesluokkalaisten käsityksiä kuolemanjälkeisyydestä. Toinen osa tutkielmastani käsittelee kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten uskonnollisen ajattelun kehityksen tasoa. Mitä heidän kuvauksensa kuolemanjälkeisyydestä kertovat heidän uskonnollisesta kehittyneisyydestään? Vertailen eri-ikäisten oppilaiden vastauksia sekä sisällöllisellä että kehityksellisellä tasolla.

Eero Huovinen (1987, 175) aloittaa kuolemaa koskevan pohdintansa toteamalla: ”Kuolema on yksi niistä harvoista nimittäjistä, jotka yhdistävät paitsi kaikki ihmiset myös koko muun elollisen todellisuuden.” Tämän vuoksi kuolemaa voidaan tutkia hyvin monelta eri kantilta, eri tieteenalojen saralla. Silti kuolema pysyy edelleen mysteerinä. (Huovinen 1987, 175.) Siksi se onkin mielestäni hyvin kiinnostava aihe. Halusin tutkia, mitä lapset ja nuoret ajattelevat asiasta, josta ei ole mahdollista saada varmaa tietoa.

Norbert Elias on todennut, ettei kuolema ole ihmiselle mikään ongelma, ainoastaan siitä tietäminen. Kaikki lajit taistelevat kuoleman hetkellä kuolemista vastaan, mutta ihminen on ainoa, joka tiedostaa kuoleman mahdollisuuden. (Elias 1993, 6.) Huovinen (1987, 185) lisää, että kuolemanpelko on kautta aikojen kuulunut osaksi ihmisyyttä. Elias jatkaa todeten, että ihmiset ovat aikojen saatossa olleet valmiita uskomaan mitä erikoisimpiin selityksiin kuolemanjälkeisyydestä, jotta he pääsisivät irti ajatuksesta, että jonakin päivänä heitä ei enää ole (Elias 1993, 7). Silti kuolema on ollut jo kauan tabu (Huovinen 1987, 177).

Kysymys kuolemanjälkeisyydestä ei ole suinkaan yhdentekevä. Lähes kaikki maailman uskonnot pyrkivät omalta osaltaan vastaamaan kysymykseen, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. (esim. Segal 2004, 17–18.) Ovatpa jotkut jopa väittäneet kuolematietoisuuden olevan syy koko uskontoilmiöön (Ketola 2014,

161). Usein uskontoihin liittyy myös ohjeita siitä, mitä ihmisen tulee tehdä vaikuttaakseen kohtaloonsa kuoleman jälkeen (esim. Segal 2004, 18–19). Segal antaa radikaalin mutta kouriintuntuvan esimerkin siitä, miten usko kuolemanjälkeisyyteen voi vaikuttaa: World Trade Centeriin syyskuussa 2001 tehtyjen terrori-iskujen osittaisena motivaationa oli marttyyrikäsitys, jonka mukaan terroristeja odotti kuoleman jälkeen ikuinen elämä kauniine neitsyineen. (Segal 2004, 2.) Toki voimme löytää myös arkisempia esimerkkejä. Idän uskonnoille tyypillinen ajatus eletyn elämän vaikutuksesta siihen, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, on vaikuttanut heidän moraaliseen ajatteluunsa vahvasti. Monet buddhalaiset ja jainalaiset munkit noudattavat kasvisruokavaliota, koska eivät halua vahingoittaa muita eläviä olentoja. (Smart 2005, 57.) Rogers (2013) väittää, että uskomukset kuolemanjälkeisistä tapahtumista voivat vaikuttaa myös psykologisesti.

Tämän tutkimuksen toinen osuus käsittelee lasten ja nuorten uskonnollista kehitystä heidän vastaustensa valossa. Tämä puoli tutkimuksestani sitoutuu erityisesti uskontopsykologian ja uskonnollisen kehityksen tutkimuksen traditioon. Pyrin selvittämään aiempien tutkimusten valossa, millaisessa uskonnollisen ajattelun kehityksen vaiheessa yhdeksäsluokkalaisten ovat ja miten se vertautuu kuudesluokkalaisten aineistoon.

Varto (1992, 28) erottaa kaksi tapaa tehdä tutkimusta: teoriaan tähtäävä tai käytäntöön tähtäävä tapa. Itse tarvitsen mielenkiintoni tueksi jotakin käytäntöön sidottua. Vaikka tämän tutkielman tarkoitus ei ole suoraan antaa vastauksia luokan- tai uskonnonopettajan työhön, on tutkielmalleni kuitenkin käytännöstä kumpuavaa tarvetta. Uskonnonopetuksen asemasta suomalaisessa koulujärjestelmässä on keskusteltu jo kansakouluajoista lähtien (Kallioniemi 2005, 12). Tätä keskustelua käydään mediassa, opetuksesta päättävissä elimissä, opettajankoulutuslaitoksilla sekä lounaskeskusteluissa. Omasta mielestäni tämän keskustelun lisäksi tulisi pohtia myös uskontokasvatuksen sisällöllistä kehittämistä.

Kaiken opetuksen, joka sisältää siis myös uskonnonopetuksen, tehtävä on mielestäni tukea lapsen ja nuoren kehitystä. Kallioniemi (2010, 180–181) korostaa uskontokasvatuksen merkitystä nimenomaan lapsen kokonaisvaltaisen kehityksen näkökulmasta. Pruuki (2010, 223) toteaa, että uskontokasvattajat tarvitsevat tietoa lasten ja nuorten uskonnollisesta

kehityksestä. Silti siitä on käytössä hyvin vähän tuoretta tutkimustietoa. Roehlkepartain, Benson, Ebstyne King ja Wagener (2006, 3) uskovat sen johtuvan akateemisesta asenteellisuudesta uskontoa kohtaan. Heidän mukaansa asenne on kuitenkin muuttumassa. Viime aikoina spirituaalisuus tai hengellisyys on noussut tutkimuksen kohteeksi. (Roehlkepartain ym. 2006, 3.) Jotta uskontokasvatusta voitaisiin kehittää lapsen ja nuoren tarpeet huomioiden, on heidän uskonnollisen ajattelunsa valmiuksista oltava tietoa, ja tähän tarpeeseen tutkimukseni pyrkii vastaamaan.

Uskonnollisen kehityksen tutkimusta onkin viime vuosilta äärimmäisen vähän. Omassa tutkielmassani olen turvautunut alan klassikoihin kuten Harmsiin (1944) ja Goldmaniin (1964). Uudempaa tutkimusta edustaa Fowler (2000). Suomalaisessa kontekstissa lasten ja nuorten uskonnollista kehitystä ovat tutkineet erityisesti Virkkunen (1975) ja Tamminen (1981; 1983). Uskonnollisen kehityksen tutkijat ovat tehneet tutkimuksensa pääsääntöisesti kristillisessä kontekstissa. Esimerkiksi Reich, Oser ja Scarlett (1999) ovat kuitenkin todenneet myös muun hengellisyiden seuraavan samoja kehityslinjoja, joten voimme soveltaa saatua tietoa myös ei-uskoviin lapsiin ja nuoriin.

Kuolema on noussut ainakin hetkellisesti useampien graduntekijöiden kiinnostuksen kohteeksi. Samaan aikaan oman pro gradu -työni kanssa valmistunee kaksi muutakin kuolemaa käsittelevää, lapsiin liittyvää pro gradua. Vuonna 2013 taas on valmistunut Ikolan pro gradu kolmasluokkalaisten kuolemakäsityksistä. Käpysalo (2007) on aloittanut aiheen tutkimisen pro gradu -työssään ja jatkaa sitä tällä hetkellä väitöskirjassaan. Pro gradua perusteellisempia ja korkeatasoisempia tutkimuksia lasten kuolemakäsityksistä täytyy kuitenkin hakea kauempaa historiasta. Ruotsissa Johansson & Larsson (1976) ovat tehneet mittavan tutkimuksen eri-ikäisten lasten kuolemakäsityksistä. Suomessa Tamminen (1983) on osana uskontopsykologista tutkimustaan tutkinut myös lasten käsityksiä kuolemasta.

Vaikka kuolema ja kuolemanjälkeisyys ovat tässä tutkielmassa merkittävässä asemassa, ja tutkin lasten ja nuorten käsityksiä kuolemanjälkeisyydestä myös itseisarvoisesti, pitäisi kuoleman teema nähdä osittain esimerkkinä jostakin kokemusmaailmaamme suuremmasta kysymyksestä. Tarkastellessani oppilaiden uskonnollista kehitystä,

kuolemanjälkeisyyden pohtiminen voitaisiin korvata jollakin muulla suurella, ihmiskuntaa mietityttäneistä kysymyksistä koskien esimerkiksi Jumalaa, maailman syntyä tms. Tarkoituksena onkin selvittää, miten lapset eri-ikäisinä ovat kykeneviä tällaisia asioita pohtimaan. Toisaalta kuolema on erinomainen aihe juuri sen vuoksi, että tieteen mahdollisuudet sen tutkimukseen ovat rajalliset.

2 Kuoleman merkityksiä

Tässä luvussa määrittelen, mitä tarkoitan, kun puhun kuolemasta. Tämän jälkeen käsittelen suhtautumista kuolemanjälkeiseen elämään kristinuskon näkökulmasta ja tutustun joihinkin käsityksiin jälleensyntymästä. Lopuksi käsittelen kuolemaa kulttuurisena ilmiönä ja osana yhteiskuntaa - sekä historiallisesti että tämän päivän Suomessa.

2.1 Kuoleman määritelmä

Kuolemaa voidaan tutkia hyvin monesta näkökulmasta. Olen itse päätenyt tutkielmani aluksi määrittelemään kuoleman biologiselta ja lääketieteelliseltä kannalta. Tämän jälkeen käyn hieman läpi kuoleman filosofista ja hengellistä problematisointia.

2.1.1 Biologinen ja lääketieteellinen näkökulma

Biologisesti kuolemalla tarkoitetaan sitä, että elämä lakkaa peruuttamattomasti (Tirri, Lehtonen, Lemmetyinen, Pihakaski & Portin 2001, 368). Tämä ei kuitenkaan ole niin yksiselitteistä kuin miltä se kuulostaa, joten kuolemaa tarkasteltaessa tarvitaan myös lääketieteellinen määritelmä.

Läketieteellisesti kuolema määritellään yksinkertaisimmillaan elimistön toimintojen peruuttamattomaksi lakkaamiseksi. Aiemmin kuolema määriteltiin pääsääntöisesti sydämen ja keuhkojen toiminnan avulla. Niin kauan kuin verenkierto ja hengitys toimivat, riippumatta siitä, tapahtuuko tämä koneiden avulla vai ilman, ihmisen katsotaan tämän näkemyksen mukaan olevan elossa. Nykyään vallalla on käsitys siitä, että ihminen on kuollut, kun kaikki aivotoiminta on lakannut (myös aivorungossa). Tällöin ihmisen verenkiertoa ja hengitystä voidaan vielä koneiden avulla pitää yllä, mutta aivot ovat kuolleet, ja ihminen voidaan julistaa kuolleeksi. (DeGrazia 2011.)

Myös Suomen sosiaali- ja terveysministeriön vuonna 2004 antamissa ohjeissa terveydenhuollon henkilöstölle kuolemasta todetaan: "Ihminen on kuollut, kun kaikki hänen aivotoimintansa ovat pysyvästi loppuneet." (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 15.) Sosiaali- ja terveysministeriön asetuksen

mukaan ihminen voidaan todeta kuolleeksi sen jälkeen, kun sydämen sykkiminen on lakannut, ja kun sen lisäksi ruumiissa ilmenee toissijaisia kuolemanmerkkejä (lautumat, kuolonkankeus, kylmyys, hajoaminen), ruumis on elinkelvottomaksi murskaantunut tai hengitys ja verenkierto ovat lakanneet eivätkä elvytyksestä huolimatta ole palanneet. Aivokuolleeksi ihminen voidaan todeta, jos kaikki aivovasteet puuttuvat, hengityskeskus on lamautunut ja aivot toimintojen loppumisen syy on selvillä. (Sosiaali- ja terveysministeriön asetus kuoleman toteamisesta 2004.)

2.1.2 Filosofinen ja hengellinen näkökulma

Filosofoille kuolema ei ole näinkään yksinkertaisesti selitettävissä oleva asia. Gilmore (2013, 7) esittelee kaksi toisistaan poikkeavaa ajan ontologiaa: presentismin ja eternalismin. Edellä mainitun käsityksen kannattajan ajattelevat, että ainoastaan tässä hetkessä olevat asiat ovat olemassa, kun taas jälkimmäisen kannattajat ajattelevat, että menneen, nykyisen ja tulevan ajan asiat ovat olemassa aivan yhtä tasavertaisesti. Eternalistien mielestä siis esimerkiksi vuoden 2086 NBA:n pisteykkönen on olemassa, presentatistien mielestä ei. Kuoleman määrittelyyn tämä vaikuttaa siten, että emme voi yksiselitteisesti sanoa, että jokin asia on kuollut, kun se lakkaa olemasta. Eternalistien mielestähän asia ei lakkaa olemasta, vaikka se ei olisikaan läsnä tässä ajassa. (Gilmore 2013, 7–11.) Gilmore toteaa myös, että on vaikeaa määritellä yksiselitteisesti, mitä kuoleminen on. Silloin tapahtuu jokin prosessi, joka ei ole sama esimerkiksi ihmisellä, kasvilla tai yksittäisellä solulla. (Gilmore 2013, 11–12.) Oman tutkimukseni kannalta on kuitenkin riittävää, että tiedämme, milloin ihmisen voidaan katsoa olevan kuollut. Tähän kysymykseen taas ovat jo vastanneet lääketieteelliset määritelmät.

Gilmore (2013, 12–31) pohtii myös kuoleman ajankohtaa. Kuoleeko organismi heti, kun se lakkaa olemasta elossa? Esimerkkinä hän antaa syväjäädädytyksen, jossa organismi lopettaa elämisen, mutta ei kuole - ainakaan heti. Oman tutkimukseni kannalta on helpompaa ajatella, että henkilö on kuollut, kun hänelle ei ole enää mahdollista herätä eloon. Lopulta Gilmore tulee kuitenkin lopputulokseen, että olla kuollut tarkoittaa sitä, että olento on kuollut joskus aiemmin eikä sittemmin ole herännyt henkiin. Kuoleminen taas on sitä, että olento menettää kykynsä elää. (Gilmore 2013, 44.)

Kuolema voidaan määritellä myös hengelliseltä kannalta. Huovinen (1987, 180) haluaa tehdä selvän eron elämän ja kuoleman välillä. Kuolema ei ole hänen mukaansa osa elämää, vaan sen selkeä vastakohta. Hän itse puhuu psykofyysisen elämän päättymisestä (Huovinen 1987, 185). Francis V. Tiso (2008, 33) määrittelee kuoleman (katolisen) kristinuskon näkökulmasta siten, että kuollut ruumis eroaa elävästä siten, että siitä puuttuu energinen läsnäolo. Ruumiista puuttuvat sekä psykologinen että yliaistillinen ulottuvuus. Ruumiin voi tunnistaa siksi ihmiseksi, joka se on eläessään ollut, mutta kaikki henkiset piirteet ja psykologinen aktiivisuus ovat poissa. (Tiso 2008, 33.) Kuoleman henkinen määrittelemineen on kuitenkin äärimmäisen vaikeaa sen vuoksi, että eri uskonnot pyrkivät vastaamaan nimenomaan siihen kysymykseen, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu ja esimerkiksi kristinuskossa keskustelu pyörii vahvasti sen kysymyksen ympärillä, kuoleeko ihminen oikeasti tai mikä osa hänestä kuolee. (ks. esim. Huovinen 1987, 184.)

2.2 Kristinuskon opetus kuolemasta

Tässä luvussa esittelen kristillisiä näkemyksiä kuolemasta sekä historiallisesta että opillisesta näkökulmasta. Kristillisten kirkkojen näkemys kuolemasta ja sen jälkeisestä ajasta ei ole yhtenäinen eikä yksiselitteinen. Lisäksi täytyy ottaa huomioon se, että on huomattava määrä kristittyihin kirkkoihin kuuluvia ihmisiä, joiden usko poikkeaa virallisista opetuksista. Ingram (2013, 217–218) toteaaakin Ellensia lainaten, että jopa kirkon oppia noudattavien ihmisten uskonnonharjoituksessa on kaksi tasoa: toisaalta opittu ja toisaalta se, jota oikeasti noudatetaan ja jonka varassa toimitaan.

Seuraavassa kuvailen tarkemmin kristillisiä opetuksia kuolemanjälkeisyydestä. Vaikka tutkimani oppilaat kuuluvat evankelis-luterilaiseen kirkkoon, ja painotan tekstissäni sen näkemyksiä, on esimerkiksi roomalais-katolisuus jo yhteisen historian sekä taiteen kautta vaikuttanut näkemyksiimme tuonpuoleisesta niin paljon, ettei sitä sovi ohittaa täysin (ks. Ingram 2013, 218–219). Tämän tutkielman puitteissa ei ole kuitenkaan tarpeenmukaista eritellä kaikkien kristillisten suuntausten kuolema- ja pelastuskäsityksiä.

2.2.1 Jeesus ja iankaikkinen elämä

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus toteaa kuolemasta seuraavaa: ”Ruumiimme hajoaa, mutta sielu odottaa ylösnousemuksen päivää, jolloin elävät ja kuolleet kootaan Jumalan eteen tuomiolle. Kristukseen uskovalle kuolema on portti tulevaan elämään. Voimme jättäytyä turvallisesti taivaallisen Isämme käsiin, sillä Kristus on jo voittanut kuoleman.” (Katekismus 2000, 56.) Tähän on tiivistetty Suomen luterilaisen kirkon opetus kuolemasta ja kuolemanjälkeisyydestä. Kristillinen traditio on kuitenkin Huovisen (1987, 185) mukaan nähnyt kuoleman kaksijakoisena: toisaalta se on vihollinen, toisaalta Kristus on vapauttanut ihmisen kuolemasta.

Vaikka Jeesuksen ei itse kerrota puhuneen kuolemasta juuri mitään, kristillinen kuolemakäsitys kietoutuu vahvasti Jeesuksen kuoleman ympärille. Paavalikin toteaa ensimmäisessä korinttilaiskirjeessä, että julistus ja usko ovat turhia, jos Jeesusta ei olisi herätettykään kuolleista (1. Kor. 15:14). Ristillä ollessaan Jeesus lupaa kuolemansa olevan vapautus kaikille muille heidän synneistään (Novello 2011, 111). Kristittyjen toivo iankaikkisesta elämästä perustuu siihen, että Jeesus on noussut kuolleista ja voittanut kuoleman; ei vain itsensä vaan kaikkien ihmisten vuoksi (Hägglund 1985, 184). Huovinen (1981, 24–25) esittelee Lutherin alkutilaopin, jonka mukaan ihminen luotiin alun perin kuolemattomaksi, sillä hän oli Jumalan kuva. Tämä kuolemattomuus menetettiin syntiinlankeemuksessa, mutta Kristuksessa annettiin uusi lupaus kuolemattomuudesta.

Kristittyjen aikakäsitys on selkeästi lineaarinen, eli ajalla on ollut alku, ja joskus se loppuu. Tämä koskee sekä yksittäistä ihmistä että koko ihmiskuntaa. (McGrath 1996, 585–586.) Paavali liittää aikojen loppumiseen ja Jeesuksen paluuseen maan päälle viimeisen tuomion. Tällöin uskovat saavat iankaikkisen elämän. (McGrath 1996, 588.) Jeesuksen aikana ja vähän hänen jälkeensä eläneet seuraajat uskoivat tämän viimeisen tuomion tapahtuvan heidän elinaikanaan (Moreman 2008, 63). Ellens (2013, 97–98) tosin esittää radikaalin väitteen, että puhe maailmanlopusta ja Jeesuksen toisesta tulemisesta on valhetta.

Toisella vuosisadalla Jeesuksen syntymän jälkeen Jeesuksen odotetun toisen tulemisen lykkääntyminen synnytti keskustelua siitä, mitä kuoleman

jälkeen tapahtuu ja miten ihminen siihen voi vaikuttaa. Harhaopiksi tuomittu gnostilaisuus painotti tiedollista ulottuvuutta pelastusnäkemyksessään. Ei tarvittu uskoa tai tekoja, ainoastaan tietoa pyhästä. (Forger 2013, 61–67.) Juutalais-kristillisen ryhmittymän ajatuksista on vähän tietoa, mutta Forger esittää Pietarin evankeliumin ja apokalypsin edustavan heidän näkemyksiään. Pietari asettaa Jeesuksen suuhun elävän kuvauksen helvetistä ja taivaasta, jotka ovat ihmisen vaihtoehtoiset kohtalot kuoleman jälkeen. Pietarin apokalypsi taas esittää, että välttääkseen helvetin ihmisen on noudatettava Jumalan käskyjä. Muita keinoja ei ole. He luottivat tooran noudattamiseen ja juutalaiseen etnisyyteen pelastuksen osalta. (Forger 2013, 67–71.)

Varhaiset kirkkoisät taas edustivat sitä näkemystä, josta myöhemmin tuli virallisen kristillisyyden opetus. Tämän vuoksi heidän ajatuksistaan tiedetään enemmän. Vaikka kirkkoisienkään ajatukset eivät aina olleet yhtenäisiä, yhdisti kaikkia usko siihen, että Jeesuksen tuleminen ruumiillistuneena ihmisenä maan päälle oli välttämätöntä pelastuksen kannalta. Jeesukseen uskovat jatkavat iankaikkista elämää, kun taas muita kohtaa kadotus. Kirkkoisät painottivat kuitenkin enemmän sitä, että Jeesuksen uhri oli ainoa pelastus kuolemasta. (Forger 2013, 71–75.)

Kuolemasta puhutaan Uudessa Testamentissa enemmän kuin vanhassa, mutta suoranaisia opetuksia on vähän (Moreman 2008, 54). Uuden Testamentin mukaan Jeesus käyttää puheessaan paljon termiä ”Jumalan valtakunnan tuleminen”, joka on McGrathin (1996, 587) mukaan senaikaisista juutalaisista teksteistä poikkeavaa. Evankeliumien sisältö tähtääkin Bengt Hägglundin (1985, 185–186) mukaan pelastukseen. Lopullisella tuomiolla ihminen tuomitaan Jumalan edessä joko Jumalan valtakunnan iankaikkiseen elämään tai lopulliseen kadotukseen. Johanneksen evankeliumissa asia esitetään näin: ”Tulee aika, jolloin kaikki, jotka lepäävät haudoissaan, kuulevat hänen äänensä. He nousevat haudoistaan – hyvää tehneet elämän ylösnousemukseen, paha tehneet tuomion ylösnousemukseen.” (Joh. 5:28–29.) Rollins (2013) tosin esittää, että Johanneksen ja häntä seuranneen seurakunnan näkemys oli se, että Jeesuksen käyttämä termi ”ikuinen elämä” on läsnä jo elämässä, ei vasta kuolemassa.

Toivo on McGrathin (1996, 587) mukaan hallitseva kuoleman läsnä ollessa. Tison (2008, 24) mukaan ihmiselämä on valmistautumista kuolemaan,

tai oikeastaan kuolemaa seuraavaan iankaikkiseen elämään. Kun kristitty elää elämänsä Jeesukseen uskoen, on kuolema vain avain ikuiseen elämään (Tiso 2008, 23). Vaikka kristinuskon teologinen näkökulma kuolemaan on siis positiivinen, kristityt kuitenkin ovat Novellon (2011, 112) mukaan pääasiassa kokeneet oman kuolemansa negatiiviseksi ja pelottavaksi asiaksi. Tähän väitteeseen ei voi aivan täysin yhtyä, sillä kristinuskon alkuaikoina kuolemaa jopa ihannoitiin mm. marttyyriuden muodossa (ks. esim. Boyarin 1999).

2.2.2 Taivas, helvetti ja kiirastuli

Moremanin (2008, 54–55) mukaan kristinuskossa kuoleman jälkeen ihmisten kohtalo jakautuu kahteen suuntaan: ikuiseen elämään Jumalan valtakunnassa sekä helvetin ikuiseen kidutukseen. Ingram esittelee Katolisen katekismuksen (1994) opin, jonka mukaan ihmisen kohtalo jakautuu joko suoraan pääsyyn taivaaseen, kiirastulen kautta taivaaseen menoon tai ikuiseen tuomioon helvetissä. Se, minne ihminen päätyy, riippuu hänen uskostaan Kristukseen sekä elämän aikana tehdyistä hyvistä teoista. (Ingram 2013, 219.) Usko taivaaseen, paratiisiin tai helvettiin ei kuitenkaan ole ainoastaan kristinuskolle tyypillistä, vaan vastaavanlaisia uskomuksia on esiintynyt kautta ihmiskunnan historian ympäri maailmaa (Grof 2013, 30).

Kristilliseen käsitykseen taivaasta liittyy vahvasti Jumalan läsnäolo ja synnin lopullinen voittaminen (McGrath 1996, 604–605). Katolisuudessa painotetaan lisäksi pyhien (Neitsyt Maria ja muut pyhimykset, enkelit ym.) yhteyttä sekä täydellistä rakkautta. Taivas on vastaus ihmisen kaipuuseen. (Ingram 2013, 219.) Taivaan on pääsääntöisesti kuvattu olevan jossakin ylhäällä (Grof 2013, 301). Paavali käyttää taivas-termiä kirjeissään paljon. Hän puhuu taivaasta toisaalta tulevaan viimeiseen tuomioon liittyen ja toisaalta jo olemassa olevana paikkana, jossa Jeesus asuu. (McGrath 1996, 604–605.) Ellensin mukaan Vanhassa Testamentissa ei haikailla taivaaseen. Eräät henkilöt kyllä rukoilevat, että pääsisivät kuolemansa jälkeen johonkin Jumalaa lähemmäs, mutta tämä on vain heidän päähänpistostaan nouseva toive. Jeesus käyttää puhuessaan kuolemasta termiä ”olla isänsä kanssa” tai ”Herran kanssa”. (Ellens 2013, 84–85.)

Helvettiä on pidetty taivaalle vaihtoehtoisena paikkana, jonne ihminen päätyy kuoleman jälkeen. Vaikka varsinkin keskiajalla helvetti oli monia

taiteilijoita innostanut aihe, on sen olemassaolosta vahvoja epäilyksiä teologiien keskuudessa. Keskustelu on jatkunut ja jatkuu edelleen kiivaana. On esitetty, että viimeisellä tuomiolla ihmiset jaetaan taivaaseen ja helvettiin, mutta vastaväite on, että uskovat ovat oikeutettuja ikuiseen elämään Jumalan kanssa ja muilta tämä ikuinen elämä vain on eväty. Varsinaisia Raamattuun perustuvia näkemyksiä helvetistä ei juuri ole. (McGrath 1996, 601–602.) Helvetin on perinteisesti katsottu sijaitsevan jossakin maan alla, ehkä luolastoissa. Helvettiin liitetään kauhua, epätoivoa ja fyysistä kärsimystä. (Grof 2013, 302.)

Ellens (2013, 84–85) argumentoi hyvin vahvasti helvettikäsitystä vastaan. Hän toteaa, että Apostolisen uskontunnustuksen lause ”Astui alas tuonelaan”, jossa kerrotaan Jeesuksen laskeutuneen helvettiin kuoleman ja ylösnousemuksen välillä, on suoranainen valhe. Lause on hänen mukaansa uskontunnustuksessa pelkoa herättämässä. Vanhassa Testamentissa ei puhuta lainkaan helvetistä. Virheellinen käsitys on syntynyt, kun kuolleiden määränpää Sheol on myöhemmin käännetty muille kielille. Sheol oli paikka, jossa kaikkien kuolleiden uskottiin Vanhan Testamentin kontekstissa eläneen (vrt. kreikan mytologia, Suomalainen kansanperinne). Ei siis eroteltu hyviä ja pahoja ihmisiä. Samaan Sheoliin uskoo Ellensin mukaan myös Jeesus, vaikka hän käyttääkin aikalaistensa sanoja. Evankeliumeiden näkemys onkin ainakin Ellensin näkökulmasta se, ettei kuolemassa päädytä mihinkään tiettyyn paikkaan, vaan Jumalasta erossa olo on tätä helvetillistä olotilaa. (Ellens 2013, 84–85.) Katolinen katekismuksen (1994) ilmaisee asian Ingramin (2013, 220) mukaan niin, että helvetiksi kutsutaan lopullista, itse tehtyä eroa Jumalan ja pyhien yhteydestä.

Eräs viime aikoina esitetty käsitys on, että helvetti on välitila, jonne syntiä tehneet joutuvat puhdistautumaan ennen ikuiseen elämään pääsyä (Moreman 2008, 70–71). Tämä vastaa katolisuudessa edelleen vallalla olevaa oppia kiirastulesta. Kiirastuli tunnetaan lopullisena puhdistuksena, jossa kuollut ihminen käy läpi puhdistautumisjakson, jotta hän olisi tarpeeksi pyhä taivaaseen astuakseen. Synnit poltetaan ihmisestä pois. Kiirastuliaikaa ajatellaan voitavan lyhentää uskovien rukouksilla. Vaikka ajatus kiirastulesta on noussut eräistä Vanhan Testamentin teksteistä, sille ei ole selkeää raamatullista perustaa. Protestanttiset kirkot ovatkin hylänneet ajatuksen 1500-luvulla. Kiirastulen ajatus on vastakkainen sen teesin kanssa, että ihminen pelastuu yksin armosta.

(Ingram 2013, 220–221; McGrath 1996, 603–604; Moreman 2008, 62–63, 65.) Nykyinen katolinen kirkko on esittänyt kiirastulen abstraktimmassa muodossa: sielu irtautuu maallisista kuonistaan ja kärsimystä on Jumalan näkemisen viivästyminen (Miettinen 2002, 49). Kiirastulikysymys nouseekin usein esiin uskonpuhdistuksesta puhuttaessa ja on siksi mainittu useissa suomalaisissa uskonnon oppikirjoissa.

2.2.3 Ruumiin vai sielun ylösnousemus?

Keskustelua on herättänyt se, mikä osa ihmisestä taivaaseen siirtyy. Osa teologeista on puhunut sen puolesta, että sielu ja ruumis irtautuvat toisistaan, ja sielu matkaa taivaaseen. (McGrath 1996, 606–609.) Sielulla tarkoitetaan jotakin syvintä minuutta, joka jatkaa elämäänsä myös ruumiin kuoleman jälkeen (Miettinen 2002, 36). Huovisen (1981, 43) mukaan Luther on todennut sielun olevan se osa ihmistä, joka tekee muuten kuolleesta ruumiista elävän. Toisaalta sielu voi tarkoittaa Lutherin mukaan ihmisen spirituaalista elämää.

Miettisen (2002, 31–33; 35) mukaan McGrathinkin kuvailema näkemys sielun ja ruumiin irtautumisesta edustaa sekä yleisesti kristillisen kirkon että Suomen luterilaisen kirkon päälinjaa ja saa selkeästi tukea Raamatusta. Huovinen taas esittelee Stangen (1925) näkemyksiä, joiden mukaan sielun ylösnousemususko on nimenomaan roomalaiskatoliselle teologialle tyypillistä eikä edusta luterilaista näkemystä (Huovinen 1981, 11–12; 18). Sielun kuolemattomuuden ajatus on siis kristillisessä teologiassa varsin yleinen, vaikka ajatus kuolemattomasta sielusta on peräisin antiikin Kreikasta eikä sille ole varsinaista raamatullista perustaa (Hägglund 1975, 187). Toisaalta Huovinen (1981, 14–15) toteaa, että esimerkiksi Nygren ja Barth ovat esittäneet tällaisen opin olevan pakanuutta ja ”yksi kristinuskon suurimmista väärintulkinnosta”.

Raamatusta puhutaan myös ruumiin ylösnousemuksesta, mikä joidenkin teologioiden mukaan on merkki siitä, että ihmisen ruumis pääsee taivaaseen (McGrath 1996, 606–609). Erityisesti kirkkoisä Tertullianus puhui ruumiin ylösnousemuksen puolesta monista aikalaisistaan poiketen (Segal 2004, 4–5). Ruumiin ylösnousemusta perustellaan erityisesti sillä, että Jeesus ilmestyi opetuslapsilleen omassa ruumiissaan ja että hänen ruumiinsa oli kadonnut haudasta (Moreman 2008, 58). Toisaalta Ellens (2013, 90) toteaa, ettei Jeesus ilmestyessään voinut olla omassa ruumiissaan, sillä muutoin opetuslapset

olisivat heti tunnistaneeet hänet. Jeesus kuitenkin kykeni tekemään itsensä tunnetuksi ja tästä Ellens vetää sen johtopäätöksen, että mekin kuolemamme jälkeen olemme toisillemme tunnistettavia taivaallisessa ruumiissamme, vaikka tämä ruumis on täysin uusi, maallisesta ruumiistamme riippumaton ruumis. (Ellens 2013, 90–91.)

Ellens on siis samoilla linjoilla Paavalin kanssa, joka erottaa ensimmäisessä korinttilaiskirjeessä sen ruumiin, joka maan päällä elää ja sen, joka pääsee Jumalan luokse (1. Kor. 15: 42–49). Huovisen (1981, 26) mukaan tämä liittyy Lutherin alkutila-ajatukseseen: Ihminen palaa takaisin Jumalan kaltaiseksi. Kirkkoisä Augustinus taas oli sitä mieltä, että ylösnousemus koskee nimenomaan sitä ruumista, joka on elänyt maan päällä (Moreman 2005, 62). Hägglund (1975, 184) puhuu eräänlaisesta henkiruumiista, jossa Jeesus ilmestyi opetuslapsilleen ennen taivaaseen astumistaan. Miettinen puolestaan esittelee ”täyskuolema” -ajatuksen, jonka mukaan koko ihminen tuhoutuu kuollessaan ja viimeisellä tuomiolla Jumala luo ihmiset uudelleen. Tämä ajatus on saanut kannatusta protestanttisissa kirkoissa, joskin sen kannatus on vähenemässä. (Miettinen 2002, 27–29.)

Jälkikäteen on esitetty myös teorioita siitä, että Jeesus olisi ilmestyessään ollut jonkinlainen aave. Aaveet eivät ole kristilliselle teologialle vieraita, sillä kautta kristinuskon ja jo aiemmin juutalaisuuden historian tärkeiden henkilöiden, kuten enkeleiden, profeettojen ja pyhimysten on kerrottu ilmestyneen ihmisille. (Moreman 2008, 67–68.) Tätä näkemystä on kuitenkin Jeesuksen kohdalla pyritty häivyttämään jo evankeliumeissa esimerkiksi kuvaamalla, kuinka Jeesus söi sekä haavojen kokeilua tämän ilmestyessä opetuslapsille (Luuk. 24:39–43; Joh. 20:27). Ellens (2013, 90) kuitenkin toteaa, ettei Jeesus ole voinut olla täysin lihallinenkaan hahmo, sillä hän kykeni liikkumaan ajasta ja paikasta riippumatta eikä tarvinnut elääkseen ravintoa.

2.2.4 Kuoleman ja pelastuksen välillä

Siitä, mitä ihmiselle tapahtuu kuoleman ja viimeisen tuomion välisenä aikana, ei Uudessa Testamentissa juurikaan puhuta. Teologit ovat pyrkineet selittämään, että ajankulu ei ole samanlaista kuolleille kuin maan päällä eläville, mutta tämä selitys ei saa tukea Raamatusta. (Hägglund 1975, 189.) Kuoleman ja ylösnousemuksen välistä aikaa kutsutaan välitulaksi. Jo paljon ennen siihen

liittyvien oppien syntymistä vainajien puolesta rukoiltiin, mikä kertoo siitä, että jonkinlaisen välitilan on uskottu olevan olemassa. (Miettinen 2002, 44–45.) Suomen evankelis-luterilaisen kirkon opetus sisältää uskon välitilasta, ja tämä näkyy myös Katekismuksessa, jossa todetaan, että ”sielu odottaa ylösnousemuksen päivää” (Katekismus 2000, 56; Miettinen 2002, 61).

Jeesus on itse viitannut kuolleisiin nukkuvina, ja tämä uskomus on ollutkin vallalla juutalaisuudessa (Moreman 2008, 62). Samoin Paavalin kirjeissä puhutaan ”kuoleman uneen nukkuvista” (1. Tess. 4:13). Martti Luther omaksui tämän näkemyksen (Moreman 2008, 65). Huovisen (1981, 93–95) mukaan ei ole kuitenkaan varmaa, mitä Luther tällä unella tarkoitti. Luther selitti asiaa siten, että Jumalan tahto on ihmiselle käsittämätön, joten kuvaus unesta on lähimpänä ymmärtämystämme. Hän kuitenkin totesi, että välitilassa sekä sielu että ruumis nukkuvat. Miettinen (2002, 27) kuitenkin toteaa, ettei ajatus kuolemasta nukkumisena ole saavuttanut kirkon piirissä tukevaa asemaa, sillä tällainen linja olisi liian epämääräinen kuolemanjälkeisyyden määrittelyn. Ingramin (2013, 221–222) mukaan joissakin protestanttisissa piireissä on kuitenkin puhuttu ns. sielun unesta, joka tarkoittaa sitä, että kuolema ei ole kaiken loppu, vaan sielu on tiedottomassa tilassa odottamassa pelastusta ja viimeistä tuomiota.

2.2.5 Ketkä pelastuvat?

Kristillisen teologian hallitseva näkemys on, että pelastus tapahtuu aina Kristuksen kautta (McGrath 1996, 417). Paljon keskustelua on herättänyt se, ketkä kaikki voivat pelastua: kaikki, vain uskovat vai jotkut valitut ihmiset. Kaksi ensimmäistä ovat selvästi Uuteen Testamenttiin perustuvia ja keskustelussa hallitsevia näkökulmia. (McGrath 1996, 450–454.) Antti Kylliäinen (1997, 14–15) toteaa, että yhtenäisen teologisen opin löytäminen Raamattuun tukeutuen on vaikeaa. Tämä pätee erityisesti kysymykseen siitä, ketkä pelastuvat. Kylliäinen toteaa Uuden Testamentin antavan useita vaihtoehtoja pelastumiskäsitykselle (Kylliäinen 1997, 109–111). Esittelen muutamia Uuteen Testamenttiin perustuvia näkemyksiä siitä, ketkä pelastuvat.

Jo kristinuskon alkuaajoista lähtien kirkko on taistellut sitä näkökulmaa vastaan, että kaikki ihmiset pelastuvat lopulta. Näkemystä kutsutaan universalismiksi, ja sen ensimmäisiä kannattajia oli Origenes, jonka kirkko julisti

harhaoppiseksi. Tästä huolimatta usko kaikkia kohtaavasta pelastuksesta ei ole ollut vieras etenkin idän kristinuskolle. Lännessä se ei kuitenkaan ole saavuttanut vahvaa jalansijaa, mikä Rodgersin mukaan on osittain johtunut kirkkoisä Augustinuksen vahvasta vaikutuksesta. (Rodgers 2013, 1.)

Rogers (2013, 5–6) kuitenkin vihjaa 1. korinttilaiskirjeen 15. lukuun (1. Kor. 15:51) vedoten, että jopa Paavalilla olisi ainakin jossakin elämänsä vaiheessa ollut universalistinen näkemys viimeisestä tuomiosta. Ellens (2013, 86) väittää suurimman osan Uudesta Testamentista, mukaan lukien Paavalin, todistavan sen puolesta, että lopulta uusi maailma tullaan luomaan meitä kaikkia varten. Hän kertoo Pietarin kuvaavan ensimmäisessä kirjeessään, kuinka Jeesus meni kuolleiden majapaikkaan tapaamaan niitä vankeudessa olevia henkiä, jotka Nooan aikoina eivät totelleet Jumalaa (1. Piet. 3:19–20). Hänen mukaansa tämä on osoitus siitä, että ikuinen elämä voi koskea jo ennen Jeesusta kuolleita (Ellens 2013, 86). Roberts (2013, 165) mukaan fundamentalistikristityt painottavat erityisen voimakkaasti sitä näkökulmaa, että vain Jeesukseen uskovat voivat pelastua, ja muut joutuvat ikuisen kadotukseen.

Jeesuksen kerrotaan olleen sitä mieltä, että taivaaseen pääsevät erityisesti ne, joille maanpäällinen elämä ei ole ollut helppoa (Moreman 2008, 55). Vuorisäärän alussa Jeesus toteaa: ”Autuaita ovat hengessään köyhät, sillä heidän on taivasten valtakunta” (Matt. 5:3). Miettinen (2002, 65–68) esittelee Luukkaan evankeliumin kertomuksen rikkaasta miehestä ja Lasaruksesta, jossa rikas mies elämän päätyttyä joutuu Tuonelaan, ja elämässään sairas ja köyhä Lasarus pääsee Abrahamin kanssa Taivaaseen. Tässä kertomuksessa kuvataan, kuinka hyvän elämän elänyt joutuu kuolemassaan kärsimään, mutta elämässään kärsinyt saakin taivaspaikan. (Luuk 16:19–31.)

Kristinuskon perusoppeja on vanhurskauttaminen, joka tarkoittaa Jumalan kanssa suhteeseen pääsemistä. Termi on noussut esiin keskiajan loppupuolella ja tällöin kysymys kuului, mitä ihmisen olisi tehtävä, jotta tulisi vanhurskautetuksi. (McGrath 1996, 471–472.) Martti Luther tuli Augustinuksen tekstejä luettuaan siihen tulokseen, että vanhurskaus on lahja, jonka Jumala antaa, eikä ihminen voi sitä ansaita (McGrath 1996, 473–474). Vanhurskauttaminen taas Hägglundin (1975, 186) mukaan tulee todelliseksi vasta iankaikkisessa elämässä.

Huovisen (2008, 126–127) mukaan ratkaiseva tekijä pelastuksessa on armo. Ihmisen omilla teoilla ei ole minkäänlaista vaikutusta taivaspaikkaan, vaan avainasemassa on Jumalan armo. Roomalaiskirjeessä Paavali puhuu paljon Jumalan armosta ja vanhurskauttamisesta, ja hänen viestinsä on selvästi se, että tähän armoon ja siten iankaikkiseen elämään ovat oikeutettuja ne, jotka uskovat Jumalaan ja Kristukseen. Muilla ihmisen ominaisuuksilla ja teoilla taas hänen mukaansa ei ole merkitystä. (Kirje roomalaisille.) Roomalaiskirjeessä Paavali kirjoittaa mm. näin: ”Jos sinä suullasi tunnustat, että Jeesus on Herra, ja sydämässäsi uskot, että Jumala on herättänyt hänet kuolleista, olet pelastuva” (Room. 10:9).

2.3 Jälleensyntymästä

Stephen E. Braude toteaa, että ihmiset ovat kautta aikojen halunneet uskoa siihen, että osa heistä tavalla tai toisella selviää kuolemasta. Kuoleman jälkeen ihmisestä toivotaan olevan jäljellä jotakin persoonallista, josta hänet voi tunnistaa. (Braude 2003, 1.) Esittelen seuraavaksi erilaisia uskomuksia jälleensyntymään liittyen. Vaikka esimerkiksi Braude (2003) on esittänyt erilaisia teorioita siitä, miten erilaiset jälleensyntymään liittyvät kokemukset ovat todistettavissa tai selitettävissä, ei sillä tämän tutkielman kannalta ole merkitystä.

2.3.1 Jälleensyntymä ja siihen liittyvät todistukset

Uudelleen- tai jälleensyntyminen on Mannin (1998, 9) mukaan ”sielun uusi tuleminen aina uudessa ruumiissa”. Jälleensyntymällä tarkoitetaan siis sitä, että kuollut henkilö syntyy uudessa hahmossa maailmaan. Selityksiin kuuluu yleensä toistumisen käsite. (Bärlund 1994, 133; Vasko 1994, 46.) Usko jälleensyntymään on kautta historian ollut hyvin yleistä ympäri maailman, ja vasta viime vuosisatoina muut uskomukset kuolemanjälkeisyyteen liittyen ovat nousseet yleisemmiksi (Mann 1998, 9). Yleisimmin usko jälleensyntymään on yhdistetty idän uskontoihin (Bärlund 1994, 134).

Ajatusta uudelleen syntymisestä voidaan kutsua jälleensyntymäksi, reinkarnaatioksi tai sielunvaellukseksi. Käsitteillä on eroavaisuuksia, vaikka kaikki asiasta kirjoittavat eivät aina välttämättä ole tietoisia niistä. Bärlund

(1994, 134) erottelee jälleensyntymisopin ja sielunvaelluksen. Jälleensyntymisopissa ajatellaan, että ihmissielun kehitys ei voi pysähtyä tai taantua, mutta sielunvaelluskäsityksessä ajatellaan, että ihminen voi syntyä maan päälle minä tahansa oliona. Reinkarnaatiota ei pidä sekoittaa inkarnaatioon, joka on kristillinen käsite ja kuvaa Jumalan sanan tulemista ihmiseksi, Jeesukseksi (Vasko 1994, 46).

Useat ihmiset ovat esittäneet todisteita siitä, että henkilö on ollut aiemmassa elämässä joku toinen. Bärlund (1994, 135–136) varoittaa suhtautumasta näihin todistuksiin liian vakavasti. Tällaiset kokemukset ovat yleisimpiä niissä osissa maailmaa, joissa jälleensyntymään uskotaan laajimmin (esimerkiksi monin paikoin Aasiassa, Länsi-Afrikassa, Brasiliassa ja Alaskassa) (Braude 2003, 177). Braude jakaa jälleensyntymään liittyvät todistukset kahteen luokkaan. Toiset ovat meedioiden esittämiä väitteitä reinkarnaatiosta ja toiset ihmisten omia muistoja edellisestä elämästään. Edellä mainitut ovat Brauden mukaan todistettavuudeltaan heikommassa kantimissa. (Braude 2003, 177.)

Edelliseen elämään liittyviä asioita kertovat useimmiten 2–4 -vuotiaat lapset ja ilmiö katoaa yleensä muutaman vuoden sisällä. Edelliseen elämään liittyvien kertomusten lisäksi lapsilla saattaa esiintyä aiempaan persoonallisuuteen kuuluvia piirteitä, uskomuksia ja käyttäytymismalleja, jotka saattavat olla sopimattomia heidän iälleen tai heidän elinympäristöstään poikkeavia. Joskus lapsilla saattaa olla jopa fyysisiä merkkejä aiemmasta elämästä (esimerkiksi syntymämerkki tai arpi samalla kohdalla tai kuolinsyyhyyn liittyvä merkkejä). (Braude 2003, 177–179.) Lounasmaa (1994, 217) esittää syyksi tällaisten piirteiden varhaiselle katoamiselle sen, etteivät länsimaiset ihmiset rohkaise lapsia niiden ilmaisuun.

2.3.2 Jälleensyntymä buddhalaisuudessa ja hindulaisuudessa

Suurista maailmanuskonnoista uskoa jälleensyntymään esiintyy näkyvimmin buddhalaisuudessa ja hindulaisuudessa. Sekä buddhalaisuus että hindulaisuus ovat hyvin moninaisia uskontoja, ja monien tutkijoiden mukaan ei pitäisikään puhua yhtenäisistä uskonnoista (Cuevas & Stone 2007, 9; Moreman 2008, 97). Joitakin yleistyksiä voidaan tämän tutkielman puitteissa tehdä.

Sekä buddhalainen että hindulainen ajatus jälleensyntymästä perustuu ajatukseen karmasta (Thompson 2008, 88; Smart 2005, 56). Karmalla

tarkoitetaan syyn ja seurauksen lakia, joka hallitsee jälleensyntymisprosessia. Se, miten olemme edellisessä elämässä toimineet, on vaikuttanut tämänhetkiseen elämään, ja tämä elämä taas vaikuttaa tulevaan jälleensyntymään. (Mann 1998, 10.) Lounasmaa (1994, 219) huomauttaa, että karma on vain osa syyn ja seurauksen lakia, ja maailmassa vaikuttavat monet muutkin asiat kuin karma. Tällainen karminen ajattelutapa on vaikuttanut voimakkaasti hindulaisuuden ja buddhalaisuuden harjoittajien moraaliseen elämään (Smart 2005, 57).

Buddhalaisuudessa ihmisen nähdään syntyvän uudelleen joksikin kuudesta hahmosta: ihmiseksi, taivaalliseksi olennoiksi, eläimeksi, paholaiseksi, nälkäiseksi aaveeksi tai titaaniksi (paholaisolento). Kaksi ensimmäistä nähdään positiivisina uudelleensyntymän muotoina, loput negatiivisina. (Thompson 2008, 88.) Lounasmaan (1994, 218–219) mukaan osa buddhalaisista ajattelee, että ihmiset syntyvät uudelleen siihen yhteisöön tai sukuun, johon on ollut tunnesitein sidottu. Hän huomauttaa lisäksi, ettei buddhalaista jälleensyntymisoppia saisi tulkita liian yksioikoisesti siten, että köyhäksi syntynyt on aiemmassa elämässä tehnyt jotain pahaa, ja että rikkaaksi syntynyt taas on elänyt erityisen hyvin.

Jälleensyntymän kiertoa kutsutaan samsāraksi. Koska elämässä väistämättä koetaan kärsimystä, ei ikuista jälleensyntymisen sykliä nähdä toivottavana asiana, vaan siitä pyritään vapautumaan. Vapautuminen samsārasta tapahtuu mietiskelyn ja valaistumisen avulla. Tämä vaatii kuitenkin voimakkaita ponnisteluja, jotka lopulta saattavat johtaa hindulaisuuden termein mokšaan tai buddhalaisuuden mukaan nirvānaan, eli vapautumiseen samsārasta, jälleensyntymien toistumisesta. Uudelleensyntymää pidetään paljon yleisempänä kuin samsārasta vapautumista. Samsāraan ihmisen saattaa sitoa esimerkiksi liiallinen takertuminen maallisiin rikkauksiin tai niiden haluaminen. (Cuevas & Stone 2007, 1; 10–11; Medley 2008, 117; Smart 2005, 56; Thompson 2008, 88.) Henkilöitä, jotka ovat päässeet irtautumaan jälleensyntymän syklistä, ihannoidaan suuresti (Ketola 2014, 172).

2.3.3 Jälleensyntymisoppi länsimaisena ilmiönä

Usko jälleensyntymään on saanut suosiota myös länsimaissa (Heino 1994). Suomalaisten tietoisuuteen jälleensyntymisusko on Heinon (1994, 22–23) mukaan tullut erityisesti teosofisilta yhteisöiltä. Myös antroposofien, spiritualistien ja parapsykologisten yhteisöjen sekä joidenkin uudempien uskonnonfilosofioiden piirissä sillä on ollut laajaa kannatusta.

Vasko (1994, 45) toteaa länsimaissa yleistyneen jälleensyntymisopin eroavan kuitenkin alkuperäisestä, aasialaisesta ajattelusta merkittävästi. Buddhalaisuus ja hindulaisuus näkevät jälleensyntymän negatiivisena asiana, josta pyritään irti, mutta länsimaalaiset ihmiset ovat muuttaneet sen merkityksen positiiviseksi ja elämänmyönteiseksi. Bärlund (1994, 136) yhtyy näkemykseen toteamalla länsimaisten ihmisten kokevan jälleensyntymisopin ”lohdullisena ja turvallisuutta antavana”. Itämaiseen ajatteluun taas kuuluu kokemus elämästä jatkuvana kärsimyksenä, josta pyritään irtautumaan mahdollisimman nopeasti.

Jälleensyntymisopin voisi ajatella olevan hyvin irrallaan kristinuskosta. Ympäri Eurooppaa ja Amerikkaa tehdyt tutkimukset kuitenkin kertovat, että suuri osa kristityistä (erään tutkimuksen mukaan n. 25%) uskoo jälleensyntymään. Haastatteluissa moni jälleensyntymään uskonut kristitty on kyennyt sovittamaan jälleensyntymän kristilliseen uskoon. Varsinkin katoliseen kirkkoon kuuluvat henkilöt ovat tavallaan korvanneet kiirastulen jälleensyntymällä. (Ingram 2013, 228.) Heino (1994, 29) kuitenkin väittää, että jälleensyntymisusko on pääasiassa omaksuttu irralliseksi osaksi omaa uskonnonkäsitystä miettimättä sen yhteensopivuutta uskonnolliseen tai elämänkatsomukselliseen vakaumukseen.

2.3.4 Riivaus ja viipymään jäävät henget

Brauden mukaan välillä on vaikeaa erottaa riivaustapauksia reinkarnaatiotapauksista, joissa ihmiset kokevat tietävänsä jotakin aiemmasta elämästään. Hän kuitenkin toteaa edellä mainittujen esiintyvän pääasiassa vanhemmilla ihmisillä (teini-ikäisillä ja aikuisilla) kuin reinkarnaation. Suurimmaksi eroksi näiden kahden välillä Braude mainitsee Alan Gauldia (2000) lainaten sen, että reinkarnaation ollessa kyseessä henkilö identifioituu aiemman persoonansa kanssa kun taas riivaustapauksissa näin ei käy. Braude

toteaa, että koska riivaustapauksissa subjektit ovat usein vanhempia, voi olla mahdollista, että heillä on tiedostettuja tai tiedostamattomia syitä teeskennellä riivaustapauksia. (Braude 2003, 180.) Myös meedioiden ja shamaaneiden kokemat sessiot voidaan joissakin tapauksissa käsittää riivaukseksi. Tällöin tapahtuma on kuitenkin vapaaehtoinen. (Braude 2003, 180.)

Braude (2003, 225) kutsuu paikallisesti esiintyviä kuoleman jälkeen henkilöityviä olentoja viipymään jääviksi hengiksi (*lingering spirits*). Näillä tapauksilla ei ole niinkään yhteyttä tiettyyn henkilöön vaan nimenomaan paikkaan tai asiaan. Ne poikkeavat aiemmin esitellyistä myös siten, että niillä ei tunnu olevan tarvetta ilmaista omia halujaan tai tarpeitaan taikka tehdä itseään tunnetuksi. (Braude 2003, 225.)

Braude (2003, 225) esittelee viipymään jäävien henkien tyypeistä kaksi esimerkkiä: vainoaminen (*haunting*) ja persoonallisuuden kiinnittyminen elimiin (*elinsiirtojen yhteydessä*). Braude lainaa Gauldia (Gauld & Cornell 1979, 178) esitellessään vainoamisilmiötä: Yleensä vainoaminen liittyy tiettyyn paikkaan ja sitä esiintyy pääasiassa öisin useiden vuosien ajan. Vainoaminen ilmenee erilaisina ääninä, joita eletessä muutoinkin esiintyy (*askeleita, kuiskauksia, asioiden rikkoutumista ym.*) Joskus äänten lisäksi esiintyy erilaisia valoilmiöitä, petivaatteiden nykimistä tai ovien availua ja ovenkahvojen kääntymistä. Myös ihmishahmoisia haamuja on raportoitu nähdyn vainotuissa paikoissa. (Braude 2003, 226.) Vainoamistapauksissa on yleistä se, että monet eri henkilöt kokevat henkien läsnäolon, joskus samaan aikaan, joskus eri tilanteissa (Braude 2003, 227–234).

Elinsiirtoihin liittyvät tapaukset ovat luonnollisesti paljon uudempi ilmiö kuin muut uudelleensyntymisen muodot (Braude 2003, 236). Elinsiirron yhteydessä vastaanottajat ovat raportoineet persoonallisuuden muutoksista. He ovat esimerkiksi alkaneet pitää asioista, joita eivät ennen ole voineet sietää. He ovat myös nähneet luovuttajaan liittyviä unia, jotka ovat jälkeinpäin vahvistuneet totuudenmukaisiksi. (Braude 2003, 238–241.)

Kosken (2014, 108–109) mukaan vainajan kuoleman jälkeen, erityisesti jos kuolema on ollut äkillinen, omaiset ovat usein kokeneet vainajan läsnäoloa tai vierailuja, jotka joskus tuntuvat uhkaaviltakin. Tämän on psykologisesti selitetty johtuvan kuoleman aiheuttavasta stressistä tai kulttuurisesti vainajan levottomuudesta hänen ollessaan vielä eräänlaisessa välitilassa elävien ja

kuolleiden maailmojen välillä. Sekä Venäjän suomensukuisilla kansoilla että entisajan Keski-Euroopassa on tunnettu ajatus siitä, että hyväkuntoiset vainajat, siis vainajat, jotka eivät vielä ole kokonaan maatuneet, voivat vielä olla aktiivisia ja kummitella (Koski 2014, 111–112).

2.3.5 Mitä osa ihmisestä jatkaa elämäänsä kuoleman jälkeen?

Braude pohtii kattavan teoksensa lopussa sitä, mikä osa ihmisestä siirtyy elämään kuoleman jälkeen, jos näin todella tapahtuu. Hän ehdottaa jotakin mielen tai sielun tapaista, mutta huomauttaa, ettemme voi luottaa tässä asiassa liiaksi myöskään mielikuvituksemme riittävyteen. Teorioita on esitetty siitä, että vain jokin epämateriaalinen asia säilyisi ihmisestä, mutta tätä tuntuu olevan vaikea ymmärtää. Ajatellaan, että persoonallisten piirteiden tulee kiinnittyä johonkin hahmoon. Paljon onkin puhuttu ns. toissijaisesta ruumiista, jossa ihminen jäisi kuolemansa jälkeen elämään. Tätä tukevat havainnot aavemaisista olennoista. (Braude 2003, 292–294.)

Lounasmaa (1994, 220–221) kuvaa jälleensyntymää buddhalaisesta näkökulmasta perinteiseksi mainitsemansa halkoesimerkin avulla:

Ajatellaan, että takassa on rivi halkoja, joista jokainen halko kuvaa yhtä ihmiselämää. Liekki siirtyy halosta toiseen. Kun edellinen halko on hiiltynyt, niin liekki siirtyy seuraavaan. Halko on uusi, mutta liekkikään ei enää ole sama, Liekki muistuttaa ensimmäistä liekkiä, mutta ei voida sanoa, että se olisi täsmälleen sama liekki.

Lounasmaa ei siis allekirjoita käsitystä muuttumattoman, elämästä toiseen kulkevan sielun käsitystä.

Hindujen suhtautumisesta kertovat varhaiset Rig veda -kirjat, joiden opetusten mukaan ihminen on erotettavissa tämän fyysisestä ruumiista. Hindulaisuudessa kristillistä sielua vastaava käsite on atma tai ātman. Erään vedan mukaan ihminen voi vapautua kuolemanpelosta, kun atma yhdistyy maailmankaikkeuden lopullisen henkisen todellisuuden, Brahmanin, kanssa. (Medley 2008, 116–117.) Kun atma irtoaa ruumiista, sitä kutsutaan pretaksi. Preta viedään ruumiista irtautumisen jälkeen tuomiolle, jossa päätetään sen rangaistuksesta tai palkkiosta. Noin kymmenen päivän ajan kuoleman jälkeen preta vaeltaa jonkinlaisessa välitilassa odottaen tuomiota. Tämän vaiheen ajatellaan olevan epämukavaa tulevan uuden elämän odottamista. Pretan vaellusta helpottaakseen kuolleen omaiset järjestävät erilaisia rituaaleja

(Medley 2008, 140–141) ja näissä rituaaleissa mm. annetaan erilaisia lahjoja kuten rahaa ja ruokaa sekä hengelle, joka on matkalla tuonpuoleiseen että papeille, jotka suorittavat rituaaleja matkan helpottamiseksi (Moreman 2008, 100).

2.4 Kuolema Euroopassa eri aikakausina

Kosken (2011, 77) mukaan tämänhetkinen länsimainen kulttuuri on kuoleamisen kannalta aiempaan verrattuna täysin poikkeuksellista. Lääketieteellisen kehityksen ansiosta ihmiset elävät yhä vanhemmiksi, mikä taas on johtanut siihen, että kuollessaan ihmiset ovat käyneet läpi koko elämänkaaren ja saavuttaneet elämässään monia asioita. Vielä noin sata vuotta sitten ennenaikainen kuolema oli paljon yleisempää kuin nykyään. (Koski 2011, 77.) Puhuttaessa kuolemasta historiallisesti voisimme palata ajassa taaksepäin tuhansia vuosia, kuten esimerkiksi Segal (2004) on mittavassa tutkimuksessaan tehnyt. Tämän tutkielman kannalta ei kuitenkaan ole syytä lähteä aivan niin kaukaa, vaan esittelen suhtautumista kuolemaan keskiajalta alkaen.

2.4.1 Keskiaika

Philippe Ariès (1974) on tehnyt laajasti selkoa länsimaisista kuolemakäsityksistä keskiajalta alkaen. Ariès'n mukaan keskiaikaista näkemystä kuolemasta leimasi sen ennalta arvattavuus ja toisaalta arkipäiväisyys. Kuolemaa pidettiin yhtenä elämään kuuluvana osana, joka kohtasi kaikkia jossakin vaiheessa. (Ariès 1974, 2–25.) Myös Elias (1993, 15) toteaa kuoleman olleen tuttua ja nykyiseen verrattuna vähemmän kätkeyttä.

Keskiaikaisista kirjoituksista käy ilmi, että ihmiset tiesivät kuoleman hetkellä, että nyt oli heidän aikansa kuolla (Ariès 1974, 2–3). Kuolemaan suhtauduttiin järkevästi, ja siihen valmistauduttiin silloisten tapojen mukaan; asiat laitettiin kuntoon, kuoleman hetkellä asetuttiin oikeaan asentoon ja suunnattiin ajatukset maallisista asioista jumalaan. Kuolemisjärjestelyt suoritettiin nimenomaan kuoleva itse. Kuolevan luona vieraili paljon ihmisiä, ja oli tärkeää, että ystävät ja perhe, myös lapset, olivat läsnä viimeisinä päivinä. (Ariès 1974, 7–12.) Elias (1993, 14) on kritisoinut Arièsin kuvausta ja huomauttaa, että tämä on käyttänyt lähteinään suurelta osin runoelmia, jotka idealisoivat sen aikaista

elämää, eikä niitä näin ollen voi nähdä luotettavina kuvauksina. Elias toteaa, ettei kuolema ole voinut olla aivan niin rauhallinen tapahtuma kuin Ariès antaa ymmärtää, sillä monet ovat kuolleet hyvinkin kivuliaan kuoleman mm. lääketieteen kehittymättömyyden vuoksi.

Suhtautuminen kuolemaan alkoi muuttua keskiajan lopulla ja sen jälkeen, kun kristilliset viimeiseen tuomioon liittyvät kuvaukset alkoivat ilmaantua (Ariès 1974, 27–33). Eliaksen mukaan kirkkotaide kuvasi kadotettuja sieluja hirvittäväällä tavalla, mikä hänen mielestään on ollut omiaan nostattamaan kuolemanpelkoa. Lisäksi elämä oli epävarmaa, sillä rutto riehui Euroopassa ja valtiot olivat sisäisesti rauhattomia. (Elias 1993, 15–17.) Samoihin aikoihin osa ihmisistä alkoi myös vaurastua ja kuolemanpelkoa lisäsi tieto siitä, että maallisella vauraudella ei kuoleman jälkeen enää tee mitään. Keskiajan loppuun mennessä ihminen oli saavuttanut ymmärryksen omasta kuolevaisuudestaan. (Ariès 1974, 44–52.)

2.4.2 1500–1800 -luvut

1500-luvulta 1700-luvulle suhtautuminen kuolemaan vaihtui romanttisempaan ja Ariès'n mukaan jopa eroottiseen suuntaan. Kirjallisuuden ja taiteen saralla kuolema yhdistettiin rakkauteen ja seksuaalisuuteen. Kuolema alettiin myös nähdä jonakin sellaisena, joka riisti ihmisen elämästä. (Ariès 1974, 55–58.) Elias toteaa, että kuolleen ja mätänevän ruumiin näkeminen oli nykyistä paljon tavallisempaa, ja kaikki tiesivät, miltä sellainen näytti. Tämän vuoksi niiden kuvailu esimerkiksi runoissa ei joutunut sensuurin kohteeksi. Kuolema ja kuolleet oli yhdistetty osaksi ajan muuta runoutta. (Elias 1993, 22–23.)

1700-luvun puolivälin tienoilla eroottiset sävyt katosivat, mutta kuolema nähtiin kauniina ja kiehtovana. Toisaalta näkökulma siirtyi omasta kuolevaisuudesta läheisten ihmisten kuolevaisuuden ajattelemiseen ja pelkoon. Perinteisiin kuolemarituaaleihin tuli osaksi surua, itkemistä, rukoilua ja järkytystä ylipäänsä. (Ariès 1974, 58–61.) 1800-luvulle tultaessa sureminen muuttui jopa ”hysteriseksi” itkuineen, pyörtymisineen ja riutumisineen. Kuolemaan suhtautuminen oli muuttunut merkittävästi keskiajan hyväksyvistä ilmapiiristä. (Ariès 1974, 67–68.)

2.4.3 1900-luvulta nykypäivään

1900-luvulle tultaessa tapahtui merkittävä muutos kuolemaan suhtautumisessa. Kuolevan ihmisen lähimmäiset eivät enää kertoneetkaan tilan oikeaa vakavuutta kuolevalle, vaan pyrkivät säästämään tätä kuoleman tuskalta. Toisena syynä kuoleman salaamiselle oli se, että kuolemaa pidettiin epämiellyttävänä asiana, joka pilasi muuten onnellista elämää, joten sen pyrittiin piilottamaan. 1930–1950 -luvuilla tilanne muuttui kiihtyvällä tahdilla. Ihmiset eivät enää kuolleet kotona vaan sairaalassa. Sairaaloista tuli parannuspaikkojen lisäksi paikkoja, joihin tullaan kuolemaan. (Ariès 1974, 86–88.)

Ariès (1974, 88–89) kuvaa nykypäivänä sairaalassa tapahtuvaa kuolemaa niin, että se tapahtuu pienin askelin. Usein kuoleva on tajuton kuollessaan. Kuolemaan liittyvien rituaalien hoito ei ole enää kuolevan eikä edes hänen perheensä vastuulla, vaan se on siirtynyt ammattilaisten käsiin. Voimakkaan julkiset surunosoitukset eivät enää ole sallittuja kuten ne olivat 1800-luvulla. (Ariès 1974, 89–90.) Ariès'n mukaan (1974, 91–92) tämä saattaa olla syynä jopa siihen, että leskeksi jääneet kuolevat puolison kuolemaa seuraavana vuonna todennäköisemmin kuin seurantaryhmään kuuluvat.

Heikkilä ja Jokivuori (1994, 13) esittävät, että länsimaista ajattelua hallitsevat kaksi ajatusjärjestelmää, joilla on molemmilla vahva näkemys myös kuolemanjälkeisyydestä: kristinusko ja rationalismi. Kristinuskon näkökulmaa olen tässä tutkielmassa käsitellyt laajasti. Rationalismin taustalla vaikuttavat antiikin filosofit Platon ja Aristoteles, joiden ajatuksista kristinuskokin on eittämättä saanut vaikutteita. Renessanssin myötä kehittynyt rationalismi painottaa, että on olemassa vain yksi todellisuus. Kaikki tieto, mitä tästä todellisuudesta saamme, tulee havaintojen ja kokeellisen tieteen kautta. Koska kuolemanjälkeisyyttä ei kyetä mittaamaan, ei sitä ole rationalistien mukaan tarpeen edes ajatella. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 13–16.)

Nykyaikana ei enää ole niin suurta tarvetta saada takuita siitä, että oma elämä jatkuu kuoleman jälkeenkin. Aiempaan verrattuna länsimaissa turvallisuus lähes kaikilla elämän osa-alueilla on kasvanut - ainakin mitä tulee hengissä säilymiseen. Vaarat ovat ennustettavampia kuin aiemmin. (Elias 1993, 8–9.) Nykyään keskitytään aiempaa enemmän kuoleman lykkäämiseen tuonnemmaksi, sillä meille se on mahdollista lääketieteen ja elintapojen suhteen

tehtävien valintojen avulla. Kuolema nähdään Eliaksen mukaan osana elämän luonnollista kiertokulkua. Tämä johtuu siitä, että nykyaikaisissa Eurooppalaisissa yhteiskunnissa väkivalta on monopolisoitu tietyille tahoille (poliisi, armeija), ja muutoin väkivallan uhka on kaukainen. (Elias 1993, 45–46.)

2.5 Kuolema osana suomalaista yhteiskuntaa

Suomalainen suhtautuminen kuolemaan on viimeisten vuosisatojen aikana muuttunut yleiseurooppalaisen trendin tavoin radikaalisti. Ensin kristinuskon ja luterilaisuuden tulo Suomeen vaikutti omalta osaltaan, mutta vielä suurempi vaikutus kuolemakulttuuriin on ollut kaupungistumisella.

2.5.1 Epäkristillisiä suomalaisia käsityksiä kuolemasta

Suomessa on ollut pakanallisia kuolemakäsityksiä ennen kristinuskon tuloa, mutta myös pitkään kristillisten perinteiden rinnalla (Pentikäinen 1990,11). Vanha suomalainen käsitys on, että vainajat asuivat vainajalassa, manalassa, jota saamelaiset kutsuivat Jabmeaivoksi. Tämä oli kolmikerroksisen maailman alin kerros. (Pentikäinen 1990, 16–17.) Elävien ja vainajien välinen raja oli Pentikäisen (1990, 27) mukaan hiuksenhieno. Suvun yhteys ei päättynyt kuolemaan, vaan jatkui eri maailmojen välillä.

Muinaissuomalaiset uskoivat vainajien olevan mahtavia henkiä, joilta saatettiin pyytää apua ja neuvoja, mutta joita myös pelättiin. Vainajien uskottiin voivan poistua haudasta, joten jos vainaja jostain syystä oli tyytymätön, se saattoi tulla häiriköimään eläviä. Vainajia lepyteltiin erilaisilla jokapäiväisillä tarpeilla. (Aaltonen 1992, 13–14.) Suomessa oli myös pitkään vallalla tapa, että vainajat haudattiin saariin, koska ajateltiin, että vesi rajasi elävien ja kuolleiden maailmaa (Pentikäinen 1990, 11–12).

Vielä sata vuotta sitten Suomessa ajateltiin, että vainaja saattoi palata haudasta kostamaan huonoa kohtelua. Vainajille uhrattiin, ja niitä piti muistaa ja kiittää, jotta he olisivat suotuisia. (Koski 2011, 78; Koski 2014, 121.) Oli myös tapoja estää vainajan kotiinpaluu: vainajan jalkojen tervaaminen, rautanaulan lyöminen kynnykseen, kuolinpaikalle tai ruumiin pesupaikalle sekä vainajan esineiden tuhoaminen (Aaltonen 1992, 14). Tällaiset ajatukset pyrittiin karsimaan viimeistään uskonpuhdistuksen aikaan. Luterilaisen opetuksen

mukaan vainajilla ei ole asiaa maan päälle. Myös kansakoululaitos ja erilaiset sivistysjärjestöt pyrkivät kitkemään kansanuskoa. Suhde vainajiin muuttuikin, mutta uskomukset siitä, että vainajat liikkuvat ihmisten keskuudessa, jäivät elämään. Tämä onkin luonnollista, sillä kaikissa kulttuureissa on ihmisiä, jotka kertovat kohtaamisistaan vainajien kanssa. (Koski 2011, 78–81.)

Vanhaan suomalaiseen ajatteluun on Pentikäisen (1990, 24–25) mukaan liittynyt ajatus sielun kahdesta olemuksesta. Toista sanotaan löylyksi, joka on se ihmisen henki, joka on hengissä yhtä kauan kuin ihminen maan päällä hengittää. Toista sanotaan itseksi, joka peritään osittain esi-isiltä. Itsen elämänkaari ei ole yhtenevä löylyn elinkaaren kanssa. Itsen elämää voisi sanoa myös sosiaalisesti elämäksi, joka alkaa, kun lapsi hyväksytään sosiaaliseen yhteisöön ja saa nimen ja päättyy, kun hän ei enää ole osa yhteisöä. Vanhukset on muinoin jätetty kuolemaan esimerkiksi erämaahan tai he ovat toivoneet itse avustusta itsemurhaan, kun kokevat, etteivät enää hyödytä yhteisöä. (Pentikäinen 1990, 24–25.)

2.5.2 Suomalainen kuolema – esiteollisen ajan maalaisyhteiskunnan ja nyky-yhteiskunnan vertailua

Suomessa kehitys maatalousyhteiskunnasta moderniksi teollisuus- ja palveluyhteiskunnaksi on tapahtunut erittäin nopeasti. Tämä on vaikuttanut myös siihen, miten kuolemaan suhtaudutaan. Tiiviissä kyläyhteisössä yhden henkilön kuolema on koskettanut koko yhteisöä, mutta nykyään kuolema ylittää uutiskynnyksen vain, kun kuollut on tarpeeksi kuuluisa tai tapaus kohahduttava. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 140–141.)

Esiteollisella ajalla kuolema oli kaikille, myös lapsille, tuttu asia, ja kuolema oli näkyvä osa kyläyhteisön arkea. Lapsikuolleisuus oli korkea ja kulkutaudit yleisiä. Kuoleminen tapahtui pääsääntöisesti kotona, koska sairaaloita ei juuri ollut. Kuolema oli yhteisesti jaettu kokemus ja tiivis yhteisö tarjosi tukea kuoleman hetkellä. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 149; 153; Pajari 2014, 88–89.) Ariés kuvasi keskiaikaista tapaa vieraila kuolevan luona. Heikkilä ja Jokivuori (1994, 149) toteavat tämän olleen tapana Suomen maaseudulla vielä ennen toista maailmansotaa. Vainajan valmistelun hautaan pesemisestä ja pukemisesta jopa arkun tekoon asti hoiti perhe ja suku. Kuoleman ja

hautajaisten välisen ajan ruumista säilytettiin kotona. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 149–151.)

Nyky-yhteiskunnassa kuolema on hyvin toisenlainen ilmiö kuin esiteollisessa yhteiskunnassa. Suurin osa suomalaisista kuolee joko sairaalassa tai muussa hoitolaitoksessa (Vala 2014, 29). Heikkilä ja Jokivuori uskovat tämän johtuvan siitä, että suvusta ja yhteisöstä on muutoinkin irtauduttu nykyaikana. He kuvaavat kuolemaa tapahtumaksi, joka tuntuu ihmiselämään kuulumattomalta osalta, jonka käsittelyyn perheillä ei ole voimavaroja. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 156–157.) Elias (1992, 11) toteaa, että ihmisen oma kuolemanpelko estää heitä antamasta kuoleville sitä tukea, jota he tarvitsisivat kuoleman kohdatessa. Vala (2014, 29–30) kuitenkin huomauttaa, että ihmisiä kuolee joka päivä myös laitosten ulkopuolella sekä odotetusti että odottamatta. Kuka tahansa voi kuolla koska tahansa. Pidentyneen eliniän vuoksi moni nuori ei kuitenkaan ole joutunut kohtaamaan kuolemaa (Pajari 2014, 88).

Huovisen (1987, 178) mielestä kuolemasta on tullut teknologian kehityksen myötä mitä luonnottomin tapahtuma. Monet muutkin ovat esittäneet kriittisiä puheenvuoroja laitoskuolemaa kohtaan ja ihannoivat ns. luonnollista kuolemaa – mitä se sitten kenellekin tarkoittaakaan (Hänninen 2014, 36). Kuoleman siirryttyä pääasiassa laitoksissa tapahtuvaksi myös kuolemaan liittyvät järjestelyt ovat siirtyneet ammattilaisille ja niistä on tullut melko rutinoituneita. Vaikka kuolema toki koskettaa perhettä ja sukua, ei heidän enää tarvitse varsinaisesti hoitaa kuolemaan liittyviä rituaaleja. Kuolema halutaankin Pentikäisen mukaan hoitaa mahdollisimman vähällä huomiolla. (Pentikäinen 1990, 199–201.) Kuolemisen keskittymistä sairaaloihin ja laitoksiin ei pitäisi kuitenkaan nähdä ainoastaan negatiivisena asiana: Onhan sairaaloiden olemassaolo pidentänyt ihmisten elinaikaa, kuten Pajari (2014, 98) huomauttaa. Hakolan mukaan kuoleman keskittäminen ammattilaisille johtuu myös yhteiskuntamme soveliaisuuskäsitteistä. Kuolema suljetaan arkielämän ulkopuolelle. Tämä on johtanut siihen, että kuoleman kanssa työskentelevät ihmisetkin eristetään yhteiskunnan ulkopuolelle. Tavalliset ihmiset eivät tunne kuoleman kanssa työskentelevien työtä. (Hakola 2014, 77–78.)

Hakola (2014, 65–67) perää enemmän yhteiskunnallista keskustelua kuolemasta sekä kuoleman käsittelyä esimerkiksi taiteen keinoin. Hän esittelee useita taiteen ja median tuotteita, jotka käsittelevät kuolemaa pääasiassa

kuolevien itsensä näkökulmasta. Hakolan mukaan vastaanotto on ollut hyvä, mikä kertoisi siitä, että tilausta kuoleman käsittelylle olisi. Kuolemasta tuntuu kuitenkin olevan vaikea puhua. Tämän vuoksi monet kuolevat ovat kokeneet irtautuvansa yhteiskunnasta. (Hakola 2014, 71.) Osa ihmisistä on pitänyt kuolemaa jopa liian vähäpätöisenä asiana tuotavaksi julkiseen keskusteluun talouskasvun ja kilpailukyvyn rinnalle, ja toisten mielestä kuolemaa on sopimatonta käsitellä esimerkiksi televisiossa. (Hakola 2014, 80–81.)

Heikkilä ja Jokivuori (1994, 160–161) väittävät, että kuolema pyritään nyky-yhteiskunnassa näkemään puhtaasti biologisena asiana. Tällöin myöskään uskontojen tarjoamille selityksille kuolemanjälkeisyydestä ei ole tarvetta. Heidän käsityksensä on kuitenkin 90-luvulta, ja väitänkin, etteivät yliluonnolliset uskomukset kuolemanjälkeisyydestä ole täysin kadonneet, vaikka rationaalisuutta edustava biologinen suhtautuminen on saanut jalansijaa esiteolliseen aikakauteen verrattuna. Iso-Britanniassa tehtyjen tutkimusten mukaan uskonnollisten uskomusten määrä on viimeisten viiden vuosikymmenen aikana vähentynyt huomattavasti, mutta samaan aikaan usko kuolemanjälkeiseen elämään on yleistynyt ja jopa ateistiset ihmiset uskovat siihen. (Ingram 2013, 227–228.)

On kuitenkin totta, että kuolemakeskustelussa on pitäydytty pääasiassa kuolemaa edeltävissä asioissa, kuten Huovinen (1987, 178–179) toteaa. Puhutaan siitä, millainen on hyvä kuolema ja kuolevan oikeuksista, mutta keskustelu itse kuoleman olemuksesta on jäänyt taustalle. (ks. esim. Hänninen 2014.) Kuolemaan liittyvät ahdistukset ja pelot ovat Salmelan (2014, 54–55) mukaan lisääntyneet kuolemanjälkeiseen elämään uskomisen vähentyessä, ja tämä on hänen mielestään heikentänyt ihmisten kykyä samastua kuoleviin.

Nyky-yhteiskunta on ristiriitainen suhteessaan kuolemaan. Suomalainen ei nykyään näe kuollutta, ellei satu työskentelemään siihen liittyvällä alalla. Toisaalta ihminen on kiinnostunut kuolemasta, ja media onkin täynnä kuolemaa (Heikkilä & Jokivuori 1994, 158), kuten myöhemmin osoitan.

2.5.3 Kuolemaan liittyvistä perinteistä

Kuten suomalaisten suhtautuminen kuolemaan, ovat kuolemaan liittyvät rituaalitkin muuttaneet muotoaan. Osittain tämä on johtunut olosuhteiden pakosta, kuten vainajan säilytykseen soveltuvien tilojen puutteesta, mutta

osittain on tapahtunut myös tietoista irtautumista kuolemasta. Nykyään suremisessa keskitytään Pajarin mukaan enemmän psyykkiseen näkökulmaan rituaalien sijaan. Tästä huolimatta useita kuolemaan liittyviä rituaaleja on vielä säilynyt. (Pajari 2014, 104–105.)

Suomessa kuolemaan liittyvät perinteisesti hautajaiset. Se käsitetään rituaaliksi, joka ”korjaa kuoleman aiheuttaman epäjärjestyksen”. Hautaamatonta ihmistä pidetään ongelmana useimmissa inhimillisissä kulttuureissa. (Pajari 2014, 87; 90.) Kosken (2014, 107) mukaan rituaalien avulla on pyritty hallitsemaan kuoleman järkyttämää yhteisön tasapainoa ja liittämään kuolema osaksi yhteisön hyväksymää maailmankuvaa. Suomessa on hyvin vähän varsinaisia määräyksiä siitä, millaiset hautajaisten kuului olla. Silti niissä esiintyy kaavamaisia ja laajalle levinneitä käytäntöjä. Luterilaisiin hautajaisiin kuuluvat siunaus kirkossa tai kappelissa, arkun laskeminen hautaan tai siirtäminen poltettavaksi sekä muistotilaisuus kotona tai vuokratiloissa. Myös esimerkiksi tumma vaatetus nähdään yleisesti tilaisuuden kunnioituksena. Tällainen kaavamaisuus tuo lohtua ja turvaa muuten vaikeasti käsitettävällä hetkellä. (Hakola 2014, 74; Koski 2014, 114–115.) Suomalaiset hautajaiset ovat Pajarin (2014, 103) mukaan perinteisemmät kuin monissa muissa Euroopan maissa ja myös uskonottomat hautajaiset noudattavat usein samanlaista kaavaa kuin luterilaiset (Koski 2014, 115).

Ennen kaupungistumista vainajaa säilytettiin kuoleman ja hautajaisten välissä kotona ja kuljetettiin sieltä suuressa saattueessa hautausmaalle. Aiemmin suomalaiseen hautajaisperinteeseen on kuulunut myös vainajan katsominen viimeistä kertaa, mutta luterilaisuuden leviämisen myötä tämä tapa väistyi lähes koko Suomesta eli meillä arkkua ei pidetä kirkossa auki. Ortodokseilla tämä tapa tosin on edelleen käytössä. (Pajari 2014, 92.) Vainajan näkemiseen viimeisen kerran esimerkiksi sairaalan ruumishuoneella tai siunauskappelissa kuitenkin rohkaistaan psykologisiin syihin vedoten. Myöskään hautajaissaattoja ei enää nykypäivänä nähdä, vaan vainaja kuljetetaan ruumisautolla siunaus- tai hautauspaikalle ruumishuoneelta, jonne kerrostaloasuminen on siirtänyt vainajat säilytettäväksi (Pajari 2014, 97–100).

Kosken mukaan suomalaisia hautajaisia ei enää voida pitää antropologisena siirtymäriittinä, mikä johtuu osittain reformaation mukanaan tuomista hautajaiskaavan yksinkertaistuksista. Luterilainen kirkko kielsi riitit,

joilla pyrittiin vaikuttamaan vainajan kohtaloon kuoleman jälkeen, sillä tämä oli reformaation opetuksen mukaan tarpeetonta. (Koski 2014, 115.) Toinen merkittävä syy hautajaisten merkityksen vähenemiseen on ihmisen eliniän piteneminen. Kuolema on enää harvoin äkillinen ja yllättävä tapahtuma. Lisäksi vanhenevat ja sairaat ihmiset irtautuvat pikkuhiljaa yhteiskunnasta, joten heidän poismenonsa ei enää aiheuta samanlaista aukkoa yhteiskunnallisesti kuin ennen. (Koski 2014, 116.) Tämä ei tietysti poista ihmisen kuoleman merkitystä henkilökohtaisella tasolla.

Ennen omaiset hoitivat lähes kaikki kuolemaan liittyvät tehtävät. Yksi tehtävä kuuluu edelleen perinteisesti vainajan lähiomaisille: vainajan arkun kantaminen ja laskeminen hautaan. Polttohautausten yleistyminen on kuitenkin muuttamassa tätäkin käytäntöä. Uurnan lasku hautaan tapahtuu vasta jonkin ajan kuluttua hautajaisista, ja tämä on rituaalisesti hieman hankalaa. (Pajari 2014, 103–104.) Seurakuntien hautausmaat ovat sijainneet perinteisesti kirkkojen yhteydessä. 1700-luvulla kiellettiin hautaaminen kirkkojen sisälle, mutta hautausmaiden varsinainen merkitys kasvoi vasta 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Tällöin alettiin esimerkiksi tuoda kukkia haudoille. Kaupungistumisen myötä hautausmaita piti perustaa kaupunkialueen ulkopuolelle, jolloin ne sijaitsivat erossa kirkosta. Aluksi hautausmaalla ei välttämättä ollut edes kappelia, ja siunaustilaisuuksia suoritettiin usein hautojen äärellä. Hautausmaiden siirtyminen keskustan ulkopuolelle tarkoitti myös sitä, että haudoilla piti lähteä erikseen käymään, koska se ei tapahtunutkaan normaalin kirkkokäynnin yhteydessä. (Pajari 2014, 101–102.) Teknologisoituneessa yhteiskunnassa hautausmaat ovat korvanneet erilaiset vainajan muistolle perustetut sivut esimerkiksi sosiaalisessa mediassa. Tämä johtuu osittain kasvaneesta muuttoliikkeestä. Monet ihmiset asuvat satojenkin kilometrien päässä lähiomaisten haudoilta. (Pajari 2014, 105.)

2.5.4 Enkelit suomalaisessa kulttuurissa

Enkelit ovat kristilliseen perinteeseen kuuluvia henkiolentoja, joita esiintyy sekä Raamatussa että sen jälkeisessä perinteessä. Yleensä enkelit ovat näkymättömiä, mutta ilmestyvät ihmisille silloin tällöin. Siipiä, jotka yleensä kuvataan vaaleina, pidetään yleisesti enkelin tuntomerkinä. Lisäksi enkeleille on n. 400-luvulta alkaen kuvattu sädekehä. Ne eivät kuitenkaan kuulu

fysikaalisen maailman piiriin. Enkelit ovat jollakin tavalla jumalallisia, mutta kuitenkin Jumalan luomia. Jo sanana enkeli, joka tulee alun perin kreikan sanasta *angelos* = sanansaattaja, lähettiläs, tarkoittaa aktiivista toimijaa. Jumalan sanansaattajan rooli onkin historiallisesti yksi enkeleihin yleisimmin liitetystä. (Miettinen 2012, 45–52; Seppälä 1995, 35–37; 110–111.)

Suomalaisessa kansanperinteessä enkelit on totuttu näkemään ennen muuta suojelejan tehtävässä. Näkymättömistä suojelejoista, jotka nimetään suojeleusenkeleiksi, on kerrottu useita tarinoita. Vanhemmassa kansanperinteessä samaa virkaa ovat toimittaneet haltijat. (Miettinen 2012, 20–22.) Suojeleusenkeliajatus on peräisin jo alkukirkon ajoilta, ja sitä ovat ajaneet mm. kirkkoisät, eli se ei ole pelkästään suomalaisen kansanuskon muunnos (Seppälä 1995, 67–69). Toisena enkelien tehtävänä pidetään rukousten toimittamista Jumalalle. Tämä näkökulma on korostunut erityisesti seurakuntien lapsityössä. (Miettinen 2012, 87–89.) Muutoinkin kirkon piirissä enkelit keskittyvät Mikkelinpäivään, jolloin jumalanpalvelustekstit käsittelevät enkeleitä. Samana päivänä vietetään myös lasten ja kirkon lapsityön päivää. (Seppälä 1995, 94.)

Enkelit liittyvät suomalaisessa perinteessä vahvasti myös kuolemaan. 1900-luvulla enkelit on liitetty vainajien noutamiseen. Monet kuolevat ihmiset ja heidän omaisensa ovat kertoneet nähneensä enkelin ilmestyksen tai enkelin ja vainajan matkalla taivaaseen. Enkelin ilmestyminen on pääsääntöisesti ollut positiivinen, ei niinkään pelottava kokemus. (Miettinen 2012, 28–32.) Luterilaisessa perinteessä tällaiset saattajaenkelit ovat yleisiä ja suosittuja hahmoja, jotka mainitaan usein myös liturgisissa teksteissä (Miettinen 2012, 106–108). Enkelin ilmestyksistä on toki kerrottu myös muissa elämäntilanteissa, esim. pelastamassa tai tuomassa lohtua (Seppälä 1995, 245–249).

Miettinen (2012) käsittelee suomalaista enkeliperinnettä pääasiassa kristillisestä näkökulmasta. Ehkä tästä johtuen hän ei teoksessaan mainitse kertaakaan ajatusta siitä, että ihminen kuoltuaan muuttuisi enkeliksi. Tämähän ei ole millään tavalla kristilliseen oppiin perustuva näkemys. Seppälä (1995, 212; 283–284) kuitenkin todentaa omankin käsitykseni, että tällainen ajatus on varsin yleinen. Hän toteaa, että erityisesti pienistä lapsista on uskottu tulevan kuollessaan enkeleitä, ja uskoo tämän ajatuksen lohduttavan suremaan jääviä vanhempia ja sisaruksia. Seppäläkin toteaa ajatuksen olevan kristillisen ihmis-

ja enkelikäsityksen näkökulmassa väärä, mutta huomauttaa kuitenkin, että tietomme näistä asioista ovat hyvin vajavaiset. (Seppälä 1995, 283–284.)

2.5.5 Suomalaisen käsitykset siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu

Gallup Ecclesiastica 2011 -tutkimuksessa selvitettiin uskoon ja kirkkoon liittyviä asenteita ja mielipiteitä, ja tutkimuksen tuloksia on esitelty Kirkon tiedotuskeskuksen nelivuotiskertomuksessa *Haastettu kirkko 2008–2011*. Gallup Ecclesiastica -tutkimuksia on tehty vuosina 1999, 2003, 2007 ja 2011. (Haastettu kirkko 2012.) Vuoden 2011 Gallup Ecclesiastica on toteutettu eri tavalla kuin aiempina vuosina: aiempien haastattelujen ja kirjekyselyiden sijasta uusien tutkimus on toteutettu internetissä täytettävän lomakkeen avulla. Tämä saattaa heijastua tulosten muutoksiin. (Haastettu kirkko 2012, 9.)

Suomalaisten usko kirkon opettamiin asioihin on laskenut rajusti vuosien 1999 ja 2011 välillä. Esimerkiksi vuonna 1999 lähes 60 % vastaajista uskoi Jeesuksen syntyneen neitsyestä, kun vuonna 2011 luku on alle 30 %. (Haastettu kirkko 2012, 45.) Vaikka laskua on tapahtunut tasaisesti kaikkien kyselyiden välissä, on suurin pudotus juuri vuoden 2011 kyselyssä, mikä johtunee aiemmin mainitusta tutkimustavan muutoksesta ja sen vaikutuksista tuloksiin.

Gallup Ecclesiasticassa tutkittiin myös suomalaisten suhtautumista kuolemanjälkeisiin tapahtumiin. Suurin kasvu edelliseen tutkimukseen verrattuna on tapahtunut niissä henkilöissä, jotka eivät osaa sanoa, mitä uskovat. Luku on noussut viidestä prosentista 27 %:iin. (Haastettu kirkko 2012, 45–46.) Kristillisen opetuksen mukaiseen väitteeseen ”kaikki ihmiset herätetään kuolleista ja toisille seuraa iankaikkinen elämä ja toisille kadotus” uskoo vain 12 %, kun vielä vuonna 2007 luku on ollut 22 %. Suurin osa vastaajista, 34 %, on sitä mieltä, että kaikki elämä päättyy kuolemaan. Tämä luku on pysynyt suurin piirtein samana edelliseen tutkimukseen verrattuna, mutta kasvanut lähes kymmenen prosenttiyksikköä verrattuna vuoteen 1999. (Haastettu kirkko 2012, 45–46.) Ketolan (2014, 162) mukaan nykyihmisten heikkoa uskoa kuolemanjälkeiseen elämään selitetään yleensä tiedon lisääntymisellä. Antropologisesti tarkasteltuna usko kuolemanjälkeisyyteen ei kuitenkaan kulje käsi kädessä kulttuurin kehittymättömyyden kanssa, vaan on löydettävissä

esimerkkejä alkeellisista kulttuureista, joissa elämän uskotaan päättyvän kuolemaan.

10 % Gallup Ecclesiastica -kyselyyn vastanneista uskoo, että ihmisen syntyvät uudelleen tähän maailmaan (Haastettu kirkko 2012, 46). Tämänkaltaisen uskomukset kuuluvat historiallisesti pääsääntöisesti itämaisten uskontojen piiriin (esim. Moreman 2008, 97–137) eivätkä kuulu kirkon opetukseen. Miettisen (2002, 15–17) mukaan yksi osasy syy tällaisten uskomusten lisääntymiseen ovat New Age -kirjat, jotka puhuvat paljon uudelleensyntymästä, kun taas luterilainen kirkko välttelee tuonpuoleisesta keskustelemista. Toisaalta jälleensyntymiseen uskovia suomalaisia on ollut jo jonkin aikaa. Vuonna 1981 useissa Euroopan maissa tehdyssä tutkimuksessa jälleensyntymään uskovia ihmisiä oli Suomessa tutkituista maista eniten, 28% (Heino 1994, 15). Näiden tulosten perusteella voisi sanoa uskon jälleensyntymiseen jopa vähentyneen. Heino (1994, 23–24) tosin toteaa, että kun tutkimuksissa pitää valita erilaisten vaihtoehtojen väliltä ihmisen kuolemanjälkeistä tilaa ajateltaessa, jälleensyntymisusko jää vähäisemmäksi kuin tutkimuksissa, joissa kysytään erityisesti jälleensyntymisestä. Heino (1994, 30) selittää jälleensyntymisuskon suosiota osittain sillä, että sen avulla on pyritty säilyttämään usko siihen, että hyvä saa lopulta palkkansa.

2.5.6 Kuolema mediassa

Nykypäivänä kuolema on vahvasti läsnä mediassa. Uutiset, ajankohtaislähettykset ja reportaasit kertovat kuolemasta ympäri maailmaa: sodista, iskuista, terrorismista ja onnettomuuksista. Lisäksi kuolema on vahvasti esillä myös fiktiossa ja populaarikulttuurissa. (Sumiala 2014, 145.) Pasi Kiviojan pro gradu -työstä (2004, 56) käy ilmi, että kaikkein myyvimpiä otsikoita iltapäivälehdissä ovat maailmanlaajuisesti merkkihenkilöiden kuolemantapaukset, varsinkin jos niihin liittyy jotakin poikkeuksellista. Myös äkilliset tragediat, jotka vaativat useita uhreja, myyvät lehtiä. Rikoksista kuolemaan johtaneet teot pääsevät muita rikoksia useammin etusivuille ja lööppeihin (Kivioja 2004, 63).

Median tutkimuksen piiristä löytyy lukuisia tutkimuksia erilaisten kuolemaan johtaneiden tragedioiden uutisoinnista ja käsittelystä mediassa. Johanna Sumialan (2013, 38) mukaan uutiskynnys ylittyy, kun kuolema on

jotenkin erityinen: kuolleiden määrä on suuri, kuollut henkilö on julkisuudessa esiintynyt tai kun lapsi tai nuori kuolee. Sumiala (2014, 143) kutsuu tällaista kuolemasta uutisointia ritualisoinniksi. Se on eräänlainen rituaali, mutta kyse on ennemminkin prosessista kuin yksittäisestä tapahtumasta. Ritualisoinnissa media antaa kuolemalle merkityksiä. Kosken (2014, 114) mukaan tämä johtuu siitä, että äkillinen kuolema herättää ahdistusta ja vaatii siten erityistä uutisointia. Kuolema koskettaa tällöin myös ihmisiä, jotka eivät tunteneet uhreja. Media määrittelee vahvasti myös sitä, kenen kuolemaa tulee surra. Ulkomaiset, ristiriitaiset hallitsijat eivät saa suomalaisten journalistien sympatioita, vaikka kuolemasta uutisoidaankin. Onnettomuuden uhrin, kaltoin kohdellut lapset ja suomalaiset julkisuuden henkilöt sen sijaan ansaitsevat tulla surruiksi. (Sumiala 2013, 41–43.)

Koljonen (2013) on väitöskirjatutkimuksissaan tutkinut journalismin muutosta kriisitilanteiden uutisoinnissa 1920-luvulta tähän päivään. Koljosen mukaan onnettomuutta koskevat jutut saavat nykyään aiempaan verrattuna huomattavasti enemmän palstatilaa. Lehdet ovat valmiita pistämään resursseja katastrofien kuvaamiseen. (Koljonen 2013, 143–145.) Kuolemantapauksista johtuva suru jaetaan suuremman yhteisön kesken, kun lehdistö kirjoittaa siitä paljon ja entistä vahvemmin tunteisiin vedoten. Täysin katastrofiin liittymättömien henkilöiden mielipiteitä ja tunteita julkaistaan lehtien sivuilla. Se, mitä aiemmin on pidetty ulkopuolisten uteliaisuutena, nähdään 2000-luvulla surun jakamisena ja myötäelämisenä. (Koljonen 2013, 155–156.)

Ovaskainen (2008) on pro gradu -työssään tutkinut iltapäivälehtien lööppien kuvitusta väkivallan kannalta. Vuonna 2006 käytiin Suomessa valtakunnallista keskustelua, jossa pohdittiin, millaisia lööppejä lehdillä saa olla. Erityisen väkivaltaisia otsikoita pidettiin lapsille haitallisina. (Ovaskainen 2008, 7.) Ovaskaisen (2008, 77–79) tutkielmasta käy ilmi, että väkivaltaotsikot ovat tutkimusajanjaksolla (v.1985–2006) lisääntyneet merkittävästi ja niitä kuvitetaan aiempaa useammin. Väkivaltaotsikoiden kuvien määrä on kuitenkin kaikista lööppien kuvista vain kymmenen prosentin tietämällä kaikkina Ovaskaisen tutkimusvuosina (Ovaskainen 2008, 84–85). Oman tutkimuskohteeni kannalta tulee kuitenkin huomioida, ettei kaikkiin väkivaltaotsikoihin liity kuolemaa. Kuolleita ihmisiä Ovaskaisen tutkimissa lööppien kuvissa on kahdenkymmen vuoden aikana ollut äärimmäisen vähän (Ovaskainen 2008, 87). Koljosen

(2013, 176–180) mukaan kuolleiden verbaalinen kuvaaminen (vammat ym.) sekä kuvat kuolleista ovat 2000-luvulla hillitympiä kuin aiemmin.

Pantti ja Sumiala (2009) ovat tutkineet erilaisten koko kansaa koskettavien tragedioiden saamaa mediahuomiota eri aikoina. Esimerkkejä Pantti ja Sumiala (2009, 124) antavat vuodesta 1954 vuoteen 2004. Erityisesti televisio on sen yleistymisestä lähtien ollut merkittävä kansallisten tragedioiden välittäjä. Television kautta ihmiset kykenevät kaukaakin osallistumaan julkiseen suremiseen. (Pantti & Sumiala 2009, 125.) Kuolemaa ja tragediaa kuvataan nykypäivänä aiempaa intiimimmin ja tunteellisemmin esimerkiksi haastatteleamalla läheistensä menettäneitä tai tilanteissa mukana olleita henkilöitä. Erilaisia televisiossa näytettäviä rituaaleja ovat uskonnolliset rituaalit, kuten muistojumalanpalvelukset, kansalaisrituaalit, kuten kukkien tai kynttilöiden vieminen onnettomuuspaikalle sekä kansalliset rituaalit kuten poliitikkojen kuvaaminen osana surevaa kansaa. Erityisesti uskonnolliset rituaalit ovat saaneet suurempaa jalansijaa tähän päivään tultaessa, mikä on vastakkaista yleisen sekularisoitumisen suhteen. (Pantti & Sumiala 2009, 125–133.)

Myös internet tarjoaa ihmisille mahdollisuuden tuntee olevansa osallisena tapahtumiin. Sumiala ja Tikka (2009) ovat tutkineet mediakeskustelua, joka on herännyt Jokelan ja Kauhajoen koulusurmien jälkeen. Tuolloin ihmiset seurasivat tapahtumia ja keskustelivat niistä vilkkaasti internetin välityksellä. Tutkijoiden mukaan internet on syrjäyttänyt television mediakatastrofien viestimenä. (Sumiala & Tikka 2009, 6.) Internetiin kuka tahansa kykenee lisäämään informaatiota, joten sen todenperäisyydestä eikä tiedontuottajan tarkoituseristä voida olla varmoja. Koulusurmien yhteydessä huomionarvoista on Sumialan ja Tikan (2009, 8–9) mukaan myös se, että surmaajat itse olivat aktiivisia internetin käyttäjiä ja viestittivät teoistaan ennalta sen välityksellä. Sumiala ja Tikka (2009, 12–15) ovat sitä mieltä, että erilaisten koulusurمامateriaalien (keskustelut, videot, kuvat) kierrättäminen internetissä ruokkii pelon ilmapiiriä. Toisaalta internetin eri palveluilla on myös terapeutin rooli, sillä ihmiset pääsevät keskustelupalstoilla ja sosiaalisessa mediassa keskustelemaan tapahtumista sekä esittämään surunvalitteluitaan.

Edellä mainittujen tutkimusten perusteella voisi mielestäni väittää, ettei mediassa paisutella varsinaisesti itse kuolemaa. Kuolema ei esiinny valokuvissa ja kuoleman kuvaaminenkin on vuosien varrella siistiytynyt. Merkittävät

kuolemantapaukset, joista edellä on annettu esimerkkejä, saavat kyllä huomiota, mutta näyttäisi kuitenkin siltä, että huomio on suremisessa ja surijoissa. Internetin ja television merkityksen painottuminen viestinnän välineinä aiheuttaa kuitenkin sen, että kuolemantapaukset tulevat entistä näkyvämmiin nimenomaan nuorten tietoisuuteen.

2.5.7 Kuolema uskonnon opetussuunnitelman perusteissa

Lasten ja nuorten uskonnolliseen ajatteluun vaikuttavat monet eri tekijät, mutta koulu on perheen ja ikätovereiden ohella yksi merkittävimpiä. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet toimivat, tai ainakin niiden tulisi toimia, opetuksen suunnittelun perustana. Tämän vuoksi on syytä tarkastella, mitä kuolemasta todetaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa evankelis-luterilaisen uskonnon kohdalla. Uskonnon lisäksi kuolema mainitaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa elämäkatsomustiedon kohdalla (POPS 2004, 142), mikä ei kosketa omaan tutkimukseeni osallistuneita oppilaita. Tämän lisäksi yläkoulun terveystiedon opetussuunnitelmassa kuolemaa käsitellään osana elämäkulkua (POPS 2004, 131).

Kuolema ei ole kovinkaan suuressa roolissa uskonnon opetussuunnitelman perusteissa. Vuosiluokkien 1.-5. kohdalla kuolema mainitaan keskeisissä sisällöissä: ”oppilaiden kokemuksista ja elämäntilanteista nousevia elämään ja kuolemaan liittyviä asioita”. Keskeisissä sisällöissä mainitaan myös luterilaisen kirkon käsitys pelastuksesta, joka liittyy läheisesti kuolemaan. Lisäksi hieman epäsuoremmin kuolemaan liittyvät maininnat Jeesuksen elämästä, seurakunnan toiminnasta sekä kirkollisista toimituksista. Näistä viimeinen käsittää mm. hautajaiset, mitä ei opetussuunnitelman perusteissa erikseen mainita. (POPS 2004, 205.)

Vuosiluokkien 6.-9. keskeisissä sisällöissä mainitaan osana maailmankatsomuksellista pohdintaa ”elämän merkitys ja rajallisuus”. Lisäksi kuvauksessa oppilaan hyvästä osaamisesta todetaan: ”Oppilas kykenee keskustelemaan olemassaolon perimmäisistä kysymyksistä.” (POPS 2004, 206–207.) Muutoin kuolema ei esiinny osana perusopetuksen uskonnon opetussuunnitelman perusteita.

2.5.8 Kuolema osana rippikoulua

Yhdeksäsluokkalaiset evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuuluvat nuoret ovat pääsääntöisesti käyneet rippikoulun edeltävän vuoden aikana. Rippikoulun on todettu muuttavan nuorten ajattelua sekä lyhyt- että pitkäaikaisesti (ks. esim. Kilpeläinen 2009; Murtonen 2009). Tämän vuoksi on syytä tarkastella sitä, miten kuolemaa ja kuolemanjälkeisyyttä käsitellään rippikoulussa. Rippikoulun järjestämistä ohjaa vuoden 2001 rippikoulusuunnitelma, joka 2000-luvun alussa toteutetun laajan koulutuksen vuoksi on rippikoulua suunnittelevilla ammattilaisilla hyvin hallussa (Innanen 2009, 29–30). Se asettaa rippikoulun tavoitteen seuraavasti: ”Rippikoulun yleistavoitteena on, että nuori vahvistuu siinä uskossa kolmiyhteiseen Jumalaan, johon hänet on pyhässä kasteessa otettu, kasvaa rakkaudessa lähimmäiseen ja elää rukouksessa ja seurakuntayhteydessä.” (Rippikoulusuunnitelma 2001, 17.)

Koska Jeesuksen pelastustyö on kristillisen opetuksen kannalta yksi olennaisimmista asioista, tulisi se rippikoulusuunnitelman mukaan tuoda myös rippikoulussa vahvasti esiin (Rippikoulusuunnitelma 2001, 21). Jari Jolkkonen (2004) käsittelee rippikoulua luterilaisen kasteteologian näkökulmasta. Konfirmaatio, johon rippikoulu tähtää, on osa kasteopetusta. Jolkkonen toteaa Lutheriin nojautuen, että kastelahjoihin kuuluu osallisuus Kristuksen kuolemaan ja ylösnousemukseen. (Jolkkonen 2004, 14–15.) Rippikoulusuunnitelma mainitsee pyhityksen yhtenä suurena kokonaisuutena, johon kuuluu opetus ylösnousemuksesta ja iankaikkisen elämän toivosta. Myös nuorten omaan elämäänsä liittyvinä kysymyksinä mainitaan elämän peruskokemukset, joiden yhtenä alakohtana on lista: pelko, syyllisyys, ahdistus, kärsimys, luopuminen, kuolema, menetys, suru. (Rippikoulusuunnitelma 2001, 24–26.)

Heli ja Lasse Pruuki (2002) ovat laatineet rippikoulua varten oppikirjan, jonka avulla rippikouluopetusta voidaan toteuttaa. Oppikirja ohjaa käsittelemään laajasti sitä, mitä Jeesuksen kuolema ja ylösnousemus tarkoittavat ihmisten näkökulmasta. Huomiota on kiinnitetty mm. sanoihin *sovittaa*, *lunastaa* sekä *ylösnousemus*. Lisäksi oppikirja ohjaa tutustumaan katekismuksen opetukseen armosta. (Pruuki & Pruuki 2002, 53–55.) Kuolemalle on omistettu lisäksi oma kappaleensa. Kappale kehottaa rippikoululaista pohtimaan sitä, mitä hän itse ajattelee kuolemasta ja siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Yksi

tehtävänanto on pohtia: ”Mitä ajattelet ihmiselle tapahtuvan kuoleman jälkeen?”
(Pruuki & Pruuki 2002, 63–65.)

3 Kehityspsykologisia näkökulmia

Tässä luvussa tarkastelen lapsen ja nuoren kehitystä ensin kognitiivisen kehityksen ja sen jälkeen uskonnollisen ajattelun kehityksen näkökulmasta. Esittelen ensin Piaget'n teorian lapsen kehityksestä ja sen jälkeen eri tutkijoiden näkemyksiä uskonnollisesta kehityksestä. Molemmissa kehitys nähdään toisiaan seuraavina vaiheina. Holm (1987, 78–79) korostaa, ettei kehitys tapahdu aina näin suoraviivaisesti etenäkään uskonnollisen kehityksen osalta, sillä muun ympäristön vaikutus on biologiaan nähden suurta. Varsinkin nykyisin korostetaan koko elämänkaaren kattavaa kehityksen tutkimusta, mutta päätän oman katsaukseni myöhäisnuoruuteen.

3.1 Kognitiivinen kehitys

Koska suuri osa uskonnollisen kehityksen tutkijoista perustaa teorianensa kognitiivisen psykologian edustajiin ja ennen kaikkea Jean Piaget'hen (ks. esim. Goldman 1964; Fowler 2000; Johansson & Larsson 1976; Nye 1999; Tamminen 1983), koen tarpeelliseksi käsitellä lapsen kognitiivista kehitystä peruspiirteissään Piaget'n ja hänen kollegoidensa työn valossa. Piaget'a on kritisoitu paljon, ja vaihtoehtoisia teorioita kehitelty jo vuosikymmeniä (Beilin 2002, 109). Tämän tutkielman puitteissa ei kuitenkaan ole järkevää käsitellä lasten kognitiivista kehitystä tämän laajemmin. Olen jakanut tämän luvun alalukuihin samoin kuin monet kehityspsykologit käsittävät ihmisen kehityksen jakautuvan kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana: varhaislapsuuteen, keskilapsuuteen ja nuoruuteen.

Piaget on yksi tunnetuimpia lapsen ajattelun kehityksen tutkijoita (esim. Flavell 1963). Piaget ja hänen kollegansa Inhelder (1977) esittävät lapsen kehityksen toisiaan seuraavina tasoina ja niiden vaiheina. Käytän sanaa taso Rutasen suomennoksen mukaisesti. Päätasoja on kolme, ja Piaget ja Inhelder ovat nimenneet ne sensomotoriseksi tasoksi, konkreettisten operaatioiden tasoksi sekä muodollisten operaatioiden tasoksi. Tutkijat painottavat, että kehitystasot seuraavat toisiaan aina samassa järjestyksessä, mutta ikä, jolloin

jokin taso saavutetaan sekä sen kesto, vaihtelevat yksilöllisesti. (Piaget & Inhelder 1977, 146).

3.1.1 Kognitiivinen kehitys varhaislapsuudessa

Piaget ja Inhelder (1977, 13) kutsuvat lapsen varhaisinta kehitystasoa, eli noin 18–24 ensimmäistä elinkuukautta, sensomotoriseksi tasoksi. Tämän tason erityispiirre on se, ettei lapsi kykene vielä ilmaisemaan itseään kielen avulla. Koska lapsen ajattelua uskonnollisen kehityksen kannalta ei kyetä tutkimaan näin pienillä lapsilla, ei tässä ole syytä kuvata sensomotorista tasoa tämän enempää. Piaget ja Inhelder kuitenkin pitävät sensomotorista tasoa lapsen kognitiivisen kehityksen kannalta erittäin tärkeänä, sillä se muodostaa pohjan kaikelle myöhemmälle kehitykselle niin havaintojen, älykkyyden kuin tunnereaktioidenkin alueella. (Piaget & Inhelder 1977,13.)

Toisen elinvuoden aikana alkaa lapselle kehittyä taito ilmaista asioita, jotka eivät ole läsnä tilanteessa juuri sillä hetkellä. Piaget ja Inhelder (1977, 55) käyttävät tästä uudesta taidosta nimitystä semioottinen funktio (tai symbolifunktio). Lapsi oppii kuvaamaan esimerkiksi leikeissään asioita, jotka ovat tapahtuneet jo paljon aikaisemmin. Myöhemmin he oppivat viittaamaan tietyn symbolein – sanoin – asioihin, esineisiin ja henkilöihin, jotka eivät ole läsnä. (Piaget & Inhelder 1977, 55–58.) Yksi tämän vaiheen ongelmallisuuksista, mutta myös vaiheelle luonteenomainen piirre, on se, ettei lapselta voida vielä kysyä hänen ajatusprosesseistaan (Piaget 1988, 105). Varhaisimpien kielen kehitystä koskevien tutkimustensa jälkeen Piaget piti kielen kehitystä ajattelun kehitykselle toissijaisena, sillä hän ajatteli lapsen vain toisintavan kulttuurin hänelle opettamaa järjestelmää (Beilin 2002, 121).

Suunnilleen kolmen vuoden iässä lapsi alkaa luoda omaa käsitystä maailmasta ”miksi?”-kysymysten avulla. Näin lapsi alkaa ymmärtää paremmin erilaisia syy–seuraus -suhteita. Piaget ja Inhelder kutsuvat tätä esikausaliteetiksi. (Piaget & Inhelder 1977, 107.) Samassa ikävaiheessa lapsi tulee ns. uhmaikään, jolloin on tyypillistä, että lapsi kaipaa tunnustusta ja on hyvin kilpailuhenkinen sekä mustasukkainen joko samaa sukupuolta olevaa vanhempaa (ns. oidipaalinen vaihe) tai sisaruksia kohtaan. Lapsella on myös tarve osoittaa riippumattomuutta. (Piaget & Inhelder 1977, 112.)

3.1.2 Kognitiivinen kehitys keskilapsuudessa

5–7-vuotiaana lapsi on Piaget'n ja Inhelderin (1977, 78–94) mukaan esioperationaalisella tasolla, jonka kehitys on alkanut jo symbolifunktion ilmaantuessa (Piaget 1988, 105). Tällöin hän alkaa siirtyä kohti konkreettisia operaatioita ja tämä taso onkin Piaget'n ja Inhelderin mukaan vain valmisteleva vaihe ennen konkreettisten operaatioiden tasoa. Lapsi kykenee toimimaan jo itsenäisesti, muttei vielä osaa kuvata toiminnan tasolla havaitsemiaan asioita jälkikäteen. Lapsi ei myöskään ymmärrä vielä täysin asioiden pysyvyyttä. Kielellinen kehittyminen kuitenkin mahdollistaa tässä vaiheessa muidenkin kuin konkreettisten esineiden kuvaamisen. (Piaget & Inhelder 1977, 78–94.) Tärkeimpiä muutoksia on minäkeskeisyyden purkautumisen alkaminen (Piaget & Inhelder 1977, 124). Sulauttaakseen aikuisen maailman osaksi omaa maailmaansa, lapsi käyttää apunaan symbolista leikkiä. Hän siis matkii esimerkiksi aiemmin näkemiään tai kokemiaan asioita. Lapsi voi käyttää symbolista leikkiä myös aiemmin kokemiensa ristiriitatilanteiden käsittelemiseen. (Piaget & Inhelder 1977, 60–65.)

Konkreettisten operaatioiden tasolle lapsi siirtyy noin 7–8 vuoden iässä, ja se kestää 11–12-vuotiaaksi asti. Operaatiot ovat Piaget'n ja Inhelderin sanoin ”toimintoja, jotka voidaan sisäistää ja palauttaa”. Esimerkiksi luokittelu ja yhteenlaskutoimitukset ovat näitä ns. toimintoja ja niillä on aina myös vastatoiminto (esim. vähennyslasku). Konkreettisia toiminnoista tekee se, että ne kohdistuvat suoraan esineisiin (Piaget & Inhelder, 1977, 91–98). Wadsworthin (1984, 113) mukaan lapsen järkeilyprosesseista tulee loogisia. Konkreettisten operaatioiden taso on tutkijoita perinteisesti eniten kiinnostanut taso, erityisesti siksi, että tällöin kehittyvät matemaattiselle ja loogiselle päättelylle merkittävät ajatusmallit (Beilin 2002, 123).

Yksi tärkeimmistä konkreettisten operaatioiden tasolla tapahtuvista kehityksistä on pysyvyyden ymmärtäminen. Piaget ja Inhelder esittelevät kokeen, joka on yksi psykologian klassikoita. Kun nestettä kaadetaan lasista toiseen, pienet lapset ovat sitä mieltä, että nesteen määrä lisääntyy, kun se kaadetaan laakeasta lasista kapeaan ja korkeaan. (Piaget & Inhelder 1977, 78.) Kun lapsi on saavuttanut konkreettisten operaatioiden tason, hän ymmärtää,

ettei neste lisäännny tai vähene, vaan sama määrä nestettä säilyy koko kokeen ajan (Piaget & Inhelder 1977, 96).

Luokittelussa lapsi kehittyi siten, että hän kykenee muodostamaan kokonaisuuksia ja luokittelemaan eri asioita ylä- ja alakäsitteiksi. Hän myös ymmärtää näiden hierarkkisuuuden. Myös lukukäsite kehittyi konkreettisten operaatioiden tasolla. Lapsi alkaa ymmärtää luvun vastaavuuden esineeseen, kun lasketaan esimerkiksi palikoita. (Piaget & Inhelder 1977, 100–103.) Wadsworth (1984, 113–115) lisää konkreettisten operaatioiden tasolle vielä sosiaalisen kehityksen, jota tapahtuu. Hänen mukaansa lapsesta tulee nyt vasta todellisesti sosiaalinen olento, mikä johtuu minäkeskeisyyden vähenemisestä. Hän alkaa ymmärtää myös toisten ihmisten näkökulmia asioihin ja käsittää, että joskus ihmiset ovat asioista hänen kanssaan eri mieltä.

3.1.3 Kognitiivinen kehitys nuoruudessa

Varhaisnuoruudessa, noin 11–15-vuotiaana, nuoren ajattelu ei sitoudu enää pelkästään konkreettisiin esineisiin, vaan muuttuu kokonaisvaltaisemmaksi (Piaget & Inhelder 1977, 126). Tätä tasoa kutsutaan muodolliseksi operaatioiksi tai formaaleiksi operaatioiksi suomenoksesta riippuen (engl. formal operations) (Flavell 1963, 85; Beilin 2002, 125). Tässä vaiheessa tapahtuu viimeinen desentralisoituminen eli minäkeskeisyyden purkautuminen (Piaget & Inhelder 1977, 126).

Varhaisnuoruudessa ajattelu ei kytkeydy enää ainoastaan lapsen havaintoihin ja mielikuviin – tosiasioihin. Nuorten ei siis ole välttämätöntä havaita välittömästi esillä olevia esineitä, vaan he voivat muodostaa johtopäätöksiä annetuista olettamuksista. Nyt nuori kykenee ajattelemaan myös mahdollisuuksia, jotka saattavat olla tosia, eli kykenevät muodostamaan hypoteeseja. (Piaget 1988, 108; Piaget & Inhelder 1977, 128–131.) Tähän liittyy myös kyky ajatella sekä mennyttä että tulevaa ongelmanratkaisun näkökulmasta (Wadsworth 1984, 137).

Nuorten ajattelu on formaaleiden operaatioiden tasolla propositionaalista eli ”se perustuu väitteisiin, joiden totuusarvoa voi testata”. Tällaista ajattelua tarvitaan monissa loogista päättelyä ja ongelmanratkaisua vaativissa tilanteissa. (Beilin 2002, 125.) Kun nuori on saavuttanut formaaleiden operaatioiden korkeimman tason, hän periaatteessa kykenee ajattelemaan asioita aikuisen

tavalla. Tämän jälkeen tapahtuu toki paljon tiedon ja taitojen lisääntymistä, mutta laadullisesti ajattelu on lopettanut kehittymisen. Kaikki aikuisetkaan eivät välttämättä saavuta formaaleiden operaatioiden tasoa. (Wadsworth 1984, 136–137.) Nuoret saattavat kompastua siihen, että kun heidän looginen ajattelu kehittyi huippuunsa, he luulevat, että kaikki muutkin ajattelevat samalla tavalla. Mitä he eivät vielä ole oppineet, on se, ettei maailma aina toimi loogisesti. (Wadsworth 1984, 170–171.)

Wadsworthin (1984, 156) mukaan myös lasten moraalit kehittyvät formaaleiden operaatioiden tasolla huippuunsa. Nuoret ymmärtävät, että säännöt ovat osa toimivaa yhteisöä. Noin 11–12 -vuotiaasta eteenpäin he osaavat ajatella myös tekojen motiiveja ja muita taustoja, kun he pohtivat niiden rangaistavuutta (Wadsworth 1984, 160–161).

3.2 Kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten maailma

Holstein & Gubrium (2004) toteavat kontekstin olevan tärkeä tekijä laadullisen tutkimuksen tuloksia arvioitaessa. Tämän vuoksi on hyvä perehtyä siihen, millaisista lähtökohdista kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten maailmaa tarkastelevat. Cacciatore (2010, 15) esittelee ns. pöydänjalkamallin, jolla ihmisen hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä voidaan kuvata. Pöydän neljä jalkaa muodostavat minä itse, yhteisöllisyys, ystävyys ja perhe. Tässä luvussa esittelen, millaisessa elämänvaiheessa ovat kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten suomalaislapset ja -nuoret näiden neljän pöydänjalan viitoittamana. Viimeisessä alaluvussa käyn läpi sitä, mistä lasten ja nuorten uskonnollinen elämä saa vaikutteita.

3.2.1 Minä itse

Kuudesluokkalaisten ovat n. 12-vuotiaita. Osa täyttää kuudennen luokan aikana kolmetoista ja poikkeuksia voi olla eriyettyjen koulupolkujen vuoksi. Kuudesluokkalaisten on keskilapsuuden ja varhaisuoruuden välimaastossa (Ritokoski 2010, 59). Kuudennella luokalla lapsista alkaa tulla nuoria, ja he ovatkin kahden maailman välissä. Toisaalta äidin syli vielä houkuttaa, kun taas toisaalta halutaan jo itsenäistyä, ja asetetut rajat ärsyttävät. (Sinkkonen 2010a, 40.) Yhdeksäsluokkalaisten taas on yleensä 15–16 -vuotias. Hän on jo nuori ja

irtautunut lapsuudesta oikeastaan kaikilla elämänsä alueilla, mutta aikuisuus tuntuu ainakin nuoresta itsestään vielä kaukaiselta ajatukselta (Cobb 2007, 10).

Vaikuttavimpia asioita nuoren elämässä on murrosikä. Puberteetin alkaminen ajoittuu pojilla 10–14 vuoden ikään. Tyttöillä puberteetti alkaa aiemmin. Kuudennella luokalla pojilla ei välttämättä ole vielä murrosiän merkkejä näkyvissäkään, kun taas tytöt muistuttavat jo nuoria naisia. (Sinkkonen 2010a, 39.) Sinkkosen mukaan sekä tyttöjen että poikien puberteetin alkaminen on aikaistunut viimeisen vuosisadan aikana, mikä on yhteydessä lasten lihomiseen (Sinkkonen 2010b, 27–28). Näre (2010, 43) mainitseekin tyttöjen kehityksen suurimmaksi haasteeksi fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen kehityksen tasapainottamisen. Varhainen fyysinen kehitys aiheuttaa paineita aikuisen maailmaan astumiseen, vaikka emotionaalinen kehitys ei tätä vielä tue. Murrosikä aiheuttaa paljon kysymyksiä, pelkoja, hämmennystä ja epävarmuutta (Näre 2010, 48; Sinkkonen 2010a, 40). Murrosikään kuuluvat tunteiden ailahtelu ja tunnepurkaukset, jotka johtuvat useista päällekkäin ajoittuvista kehitysprosesseista ja erityisesti keskushermoston kehityksestä (Sinkkonen 2010b, 14–15; 41).

Leikkien väheneminen ja lopulta loppuminen kuuluu alakoulun viimeisiin ja yläkoulun ensimmäisiin vuosiin (Näre 2010, 50; Sinkkonen 2010a, 32). Leikkiminen loppuu Suomessa muita Pohjoismaita aiemmin. Kuudesluokkalaiset lapset ovat todenneet toivovansa leikkien jatkuvan kauemmin. (Kalliala 2010, 127.) Sinkkosen (2010a, 32) mukaan kouluikäisten poikien maailmaan kuuluu vahvana elementtinä kilpaileminen, jota tapahtuu esim. nopeuden ja voiman mitteloissa, mutta myös perhe ja omaisuus voivat toimia kilpailun kohteena. Tähän liittyy myös pelien ja urheilun viehätys, joka on tyypillistä alakouluikäiselle pojalle. Omaa ennätystä yritetään parantaa ja voittaa muita. (Sinkkonen 2010a, 32–33.) Tyttöjen maailmassa leikit korvaa ulkonäkökeskeisyys: vaatteet, meikit yms. (Näre 2010, 50).

Leikit ovat monilla lapsilla vaihtuneet myös harrastamiseen (Kukkasniemi & Kukkasniemi 2010, 165). Kukkasniemi ja Kukkasniemi (2010, 163–165) luettelevat harrastamisella olevan useita positiivisia vaikutuksia kuten erilaisten taitojen, itsetunnon ja luovuuden kehittyminen sekä nautinnon tuominen. Harrastamisen tulisi kuitenkin olla leikinomaista ja iloa tuottavaa, varsinkin pienemmillä lapsilla (Kukkasniemi & Kukkasniemi 2010, 165). Harrastuskulttuuri

on Salasuon ja Hoikkalan (2010, 156) mukaan muuttunut viime vuosikymmeninä. Kilpailullisuus, tavoitteellisuus ja suoritusellisuus ovat korvanneet leikillisyyden ja spontaanin ilon. Kukkasiemi ja Kukkasiemi (2010, 165) yhtyvät tähän väitteeseen.

Tulevaisuus on vielä 15-vuotiaallekin melko epämääräinen eikä sitä mietitä jatkuvasti. Ennemminkin nuoruuteen kuuluu hetkessä eläminen. Keskittymiskyky riittää pääasiassa omaan itseen ja itsessä tapahtuviin fyysisiin ja psyykkisiin muutoksiin. (Sinkkonen 2010b, 15–18.)

3.2.2 Perhe

Perheen merkitys lapsen ja nuoren kehitykselle on kouluiässä suuri (Cacciatore 2010, 14). Cacciatore (2010, 10) esittelee Valkosen (2008) väitöskirjan tuloksia, joissa on todettu, että 11–13 -vuotiaan lapset kaipaavat vanhemmiltaan eniten huolenpitoa ja aikaa. Lapset ovat siis tällöin vielä tukevasti kiinni vanhemmissaan ja perheessään. Sinkkonen (2010a, 41) toteaa lapsen kaipaavan aikuisen hoivaa, vaikka hän ulkoisesti alkaisikin vaikuttaa jo nuorelta. Näreen (2010, 47) mukaan fyysinen huolenpito muuttuu enemmän emotionaaliseen huolenpidon ja sanallisen vuorovaikutuksen muotoon. Etäntyminen perheen sisällä on kuitenkin Cacciatoren (2010, 13) mukaan yksi tämän ajan suurista haasteista, ja hän syyttää tästä erityisesti teknologian lisääntymistä kodeissa.

Sinkkonen (2010b, 15; 55) tutkimuksen mukaan nuoret loukkaantuivat herkästi aikuisten heitä kohtaan osoittamastaan epäilystä ja luottamuksen puutteesta. He toivoivat, että vanhemmat kuuntelisivat loppuun, mitä heillä on sanottavanaan. Lisäksi nuori haluaisi olla itsenäinen ja päättää omista asioistaan, mutta on kuitenkin vielä vanhemmistaan taloudellisesti ja psyykkisestikin riippuvainen (Sinkkonen 2010b, 18). Vanhempien kosketus alkaa jossakin vaiheessa tuntua nuoresta epämiellyttävältä, minkä psykoanalyttikot liittävät vanhemmuussiteiden seksualisoitumiseen nuoren mielessä (Sinkkonen 2010b, 51).

Suku ja perhe ovat nyky maailmassa aivan yhtä tärkeitä kuin ennenkin, mutta niiden toiminta on muuttunut. Yksilön valinnan mahdollisuudet ovat kasvaneet eivätkä ole niin riippuvaisia lähipiiristä kuin ennen. (Salasuo & Hoikkala 2010, 155.)

3.2.3 Ystävyys

Ikätovereihin ja ystävyys-suhteisiin suuntautuminen kuuluu keskilapsuuteen. Pojat viihtyvät paremmin ryhmässä, kun tytöille on tyypillisempää muodostaa kahden välisiä suhteita. (Ritokoski 2010, 59.) Ryhmään kuulumisen on varhaisnuorille ensiarvoisen tärkeää. Mm. pukeutuminen ja muu ulkonäkö sekä puhetyyli ja käyttäytyminen eivät tässä iässä tuo persoonallisuutta esiin vaan tarkoitus on enemminkin sulautua joukkoon. Tunne muihin kuulumisesta vahvistaa perusturvallisuutta. (Sinkkonen 2010a, 38–39; Ritokoski 2010, 59–61.) Sosiaalinen media on tuonut aivan uuden tason sosiaaliseen peliin. Tykkäykset ja omien sivujen katsojamäärät vaikuttavat nuoren minäkuvaan ja itsearvostukseen. (Näre 2010, 53.)

Nuoruusiässä kiintyminen tapahtuu myös ystäviin ja lisäksi seurustelukumppaneihin, kun tapahtuu hidasta irtautumista perheestä (Sinkkonen 2010b, 50). Hyväksyntää kaivataan nimenomaan vertaisilta (Sinkkonen 2010b, 57–58). Myös turvallinen opettaja, nuorisohjaaja, pappi tai harrastuksen ohjaaja voi toimia kiintymyksen kohteena (Sinkkonen 2010b, 93).

Seksuaalisuuden kehittyminen kuuluu osaksi murrosikää. Sille pitäisi kuitenkin antaa riittävästi aikaa. (Sinkkonen 2010b, 117.) Näre (2010, 48) on huolissaan kulttuurimme seksualisoitumisesta. Seksuaalisuus ei enää ole jotakin salaista, jota nuoret pyrkivät etsimään, vaan sitä on ylenpalttisesti nähtävissä. Alakouluikäisillä seuraa haetaan vielä pääasiassa oman sukupuolen edustajien joukosta, mutta Näre esittelemän Anttilan (2002) tutkimuksen mukaan myös alakoululaisilla on mielikuvia rakkaudesta ja seurustelusta. Alakoulun loppupuolella seurustelun normeja opetellaan ”kimppaan menemisen” avulla. (Näre 2010, 49.) Yläasteella seksuaalisuus alkaa heräillä jo biologiankin tasolla. Useilla nuorilla on tällöin jo halua muodostaa oikeita seurustelusuhteita, joihin joskus kuuluu myös seksi. Seksualisoitumisesta syytetyssä yhteiskunnassa tämä ei ainakaan vielä näytä kuitenkaan olevan nuorille seurustelun suurin motivaatio. (Sinkkonen 2010b, 139–151.)

Sosiaaliset suhteet ovat enenevässä määrin siirtyneet internetiin. Monet kommunikoivat näytön välityksellä enemmän kuin kasvokkain. (Salasuo &

Hoikkala 2010, 156.) Myös seurustelun aloitus toteutetaan nykyään usein esimerkiksi testiviesteillä (Sinkkonen 2010b, 140).

3.2.4 Yhteisöllisyys

Koulun merkitys lapsen ja nuoren elämässä on merkittävä; viettäväthän he siellä suuren osan ajastaan. Koulussa oppilaat opiskelevat samanikäisten kanssa ja muodostavat siellä suuren osan vertaissuhteistaan. (Nevalainen 2010, 81.) Kuudesluokkalaisilla on edessään yksi kouluajan jännittävimmistä muutoksista sitten itse kouluun menon, kun he siirtyvät yläkouluun. Vaikka rajaa ala- ja yläkoulujen välillä on pyritty häivyttämään, muutos on silti suuri: usein opiskellaan eri rakennuksessa, luokkatoverit vaihtuvat ainakin osittain, koulutyön määrä lisääntyy eikä tuttua luokanopettajaa enää ole, vaan opettajia on useita. (Nevalainen 2010, 82.) Yhdeksäsluokkalaisilla on edessään ehkä vieläkin merkittävämpi vaihe, kun heidän tulee valita, mitä haluavat peruskoulun jälkeen tehdä.

”Arvioiden mukaan jopa 50–70 prosenttia oppimisesta tapahtuu nykyään perinteisten instituutioiden ulkopuolella”, toteavat Salasuo ja Hoikkala (2010, 154). Nuoret elävät nykyään median kannalta aivan erilaisessa maailmassa kuin vanhempansa. Salasuo ja Hoikkala kutsuvat nykyään vallitsevaa mediatodellisuutta ”yli äyräiden tulvivaksi (kaupalliseksi) mediamereksi”. (Salasuo & Hoikkala 2010, 146–147.) Mediassa vallitsee mahdollisuuksien rajattomuus, mikä tuo sekä hyviä että huonoja puolia. Esimerkiksi yhdeksäsluokkalaisista joka kolmas latasi vuonna 2008 tehdyn tutkimuksen mukaan laittomasti musiikkia ja elokuvia. Toisaalta esimerkiksi internet ja televisio mahdollistavat laajemman kirjon emotionaalisten latausten purkautumisväyliä ja itseilmaisun keinoja. (Salasuo & Hoikkala 2010, 151–153.) Mediat ovat lisäksi lapsille ja nuorille oppimis- ja kasvuympäristöjä, niin tiedonhaun, sosiaalisten taitojen ja poliittisen aktiivisuudenkin näkökulmasta (Salasuo & Hoikkala 2010, 154–155).

3.2.5 Uskonnollisten asenteiden lähtökohtia

Lapsen uskonnollinen kasvatus alkaa kotoa. Pruukin (2010, 224) mukaan kaikki perheet kasvattavat lapsiaan uskonnollisesti. Myös vaikeneminen asiasta on kasvatusta. Erityisesti ilmapiiri välittää uskonnollista asennetta. Seurakunta

toimii joko kotikasvatusta vahvistavana tekijänä tai antaa toisen vaihtoehdon. (Pruuki 2010, 224–225.) Murtosen (2009, 334–335) mukaan nuoret aikuiset kertovat saaneensa uskonnollisia vaikutteita hyvin erilaisista konteksteista. Perheen, koulun ja seurakunnan lisäksi uskonnolliseen opinpolkuun ovat vaikuttaneet myös musiikki, kirjallisuus sekä kohtaamiset ja keskustelut erilaisten ihmisten kanssa. Ylivoimaisesti kaikkein merkittävimmäksi vaikuttajaksi Murtosen tutkimuksessa nousi rippikoulu.

Pihkala (2010, 94) toteaa uskontokasvatuksen jääneen jo pitkään Suomessa kodin ulkopuolisten tekijöiden, koulun ja kirkon, varaan. Seurakunnat kohtaavat lapset erilaisten kerhojen sekä rippikoulun muodossa, ja koulussa (lähes) kaikki lapset saavat oman uskontonsa opetusta. Uskonnontuntien lisäksi myös seurakunta tulee kouluun päivänavauksien ja muiden yhteisten kokoontumisten muodossa. Koulusta lapset saavat etenkin tiedollisia valmiuksia, mutta seurakunnassa lapsi pääsee osaksi kokemuksellisempaa uskonnollisuutta (Pruuki 2010, 230).

Pruukin (2010, 227) mukaan tytöt ovat uskonnollisempia kuin pojat, sekä uskonnollisten käsitysten että toiminnan avulla mitattuna. Tyttöjen uskonnollisuus on tunnevaltaisempaa ja persoonallinen asia. Pojat suhtautuvat uskoon älyllisemmin ja tietopainotteisemmin.

Suomalainen yhteiskunta on muuttunut uskonnollisesta näkökulmasta viime vuosikymmeninä valtavasti (Mikkola 2008, 35–36). Monikulttuurisuus on viime vuosina lisääntynyt Suomessa huomattavasti kasvaneen maahanmuuton seurauksena. Varsinkin pääkaupunkiseudulla tämä näkyy selvästi. Tämän myötä myös uskonnollinen kirjo on laajentunut. Lisäksi globalisoituva maailma tuo lähemmäksi myös sellaisia uskonnollisia virtauksia, joita emme vielä suoraan katukuvassa näe. (Nevalainen 2010, 85–86; Mikkola 2008, 35–36.) Samaan aikaan kantaväestön kulttuurillinen kirjo on kasvanut (Pihkala 2010, 99). Lapset ovat tämän myötä alttiina yhä useammille uskonnollisille vaikutteille. Mikkola (2008, 36) kuvaakin nykyajan uskonnollisuutta tavarataloksi, josta jokainen voi valita itseään miellyttävät käsitykset ja ihanteet. Lisäksi suomalaisessa kulttuurissa uskonnollisuuden koetaan olevan henkilökohtainen asia.

3.3 Lapsen ja nuoren uskonnollinen kehitys

Tässä luvussa käsittelen lapsen uskonnollisen ajattelun ja toiminnan kehitystä jaotellen ne samoihin ikävaiheisiin kuin lapsen kognitiivista kehitystä käsitellessäni. Aiemmista tutkimuksista suuri osa on käsitellyt lasten jumalakuvaa ja sen kehittymistä, joten tämä korostuu tekstissä. Goldman on todennut tutkimuksissaan, että uskonnollinen ja looginen ajattelu ovat läheisessä yhteydessä toisiinsa (Goldman 1964, 67). Monet uskonnollisesta kehityksestä saadut tutkimustulokset myötäilevätkin Piaget'laista ajattelun kehittymistä.

3.3.1 Lapsen hengellisyys

Rebecca M. Nye, joka on tutkinut lasten hengellistä kehitystä Iso-Britanniassa, huomauttaa, että lasten hengellisyys ei aina ilmene samoin kuin aikuisten hengellisyys lähinnä kielellisten rajoitusten vuoksi. Tämä ei silti tarkoita, etteivätkö lapset voisi olla hengellisiä. (Nye 1999, 57; 60.) Myös Goldman toteaa, että lasten joskus huvittavilta kuulostavat lausahdukset ovat usein sanavirheitä ja sanojen väärinymmärryksiä. Lapset yrittävät kuitenkin parhaansa mukaan saada selkoa heille tuntemattomista käsitteistä. (Goldman 1964, 1.)

Nye kutsuu lapsen hengellisyyttä relaatiotietoisuudeksi (engl. relational consciousness). Tällä hän tarkoittaa tietoisuutta, joka ilmenee suhteessa itsen, muihin ihmisiin, Jumalaan tai näiden ympäristöön. Tämä tietoisuus ilmenee lasten puheessa moni eri tavoin, välillä uskonnollisia käsitteitä käyttäen, välillä ilman. (Nye 1999, 66–70) Nye uskoo hengellisen tietoisuuden olevan olemassa lapsessa jo sisäsyntyisesti jonkinlaisena tietoisuutena itsestä ja muista ihmisistä (Nye 1999, 72). Lapsen hengellisyys on kokonaisvaltaista ja hän käsittelee sitä monin eri tavoin. Lapsi ei myöskään vielä erottele hengellisyyttä muusta elämästä, ns. maallisuudesta, kuten länsimaisella aikuisella on tapana tehdä. (Jokela 2010, 240–241.) Spirituaalinen lapsi -liikkeen mukaan lapsen nähdään luonnostaan kääntyvän Jumalan puoleen (Jokela 2010, 245).

Esittelen seuraavaksi lasten ja nuorten uskonnolliseen kehitykseen liittyviä tutkimuksia. Pruuki (2010, 224) huomauttaa, ettei voida kuitenkaan

ajatella, että uskonnollisen ajattelun kehitys olisi jollakin lailla uskon mitta tai että kehittyneemmin ajattelevat lapset olisivat esimerkiksi parempia kristittyjä.

3.3.2 Lapsen uskonnollisen kehityksen vaiheet eri tutkijoiden nimeäminä

Suomessa tehdyt tutkimukset uskonnollisesta kehityksestä on pääasiassa toteutettu kristillisessä kontekstissa. Samoja kehitysvaiheita voitaneen kuitenkin soveltaa myös laajemmin nähtyyn hengelliseen kehitykseen. Psykologian ja uskonnollisten tieteiden asiantuntijat Reich, Oser ja Scarlett (1999,9) huomauttavat, että viime aikoina selkeä uskonnollinen hengellisyys on vaihtunut uskonnollisen ja arkipäiväisen hengellisyyden sekoitelmaan. Tällä he tarkoittavat sitä, että nykyään ihmiset kokevat hengellisenä hyvin maallisiakin asioita, esim. suuret urheilutapahtumat ja adrenaliinia nostattavat harrastukset. (Reich ym. 1999, 9.) He toteavat uskonnollisen ja arkipäiväisen hengellisyyden kehityksen olevan tietyiltä osin hyvin samankaltaista (Reich ym. 1999, 17). Myös Fowlerin ajatuksen perustuvat Pruukin (2010, 227) mukaan ajatukseen universaalista uskosta, joka on kaikilla ihmisillä synnynnäisenä ominaisuutena. Tämä on tärkeää huomata siksi, että osa tutkimistani oppilaista ei ajattele kuolemaa uskonnolliselta tai ainakaan kristilliseltä kantilta, mutta heidänkin kohdallaan voidaan puhua hengellisestä kehityksestä.

Lähes jokaisella lasten uskonnollista kehitystä tutkineella tutkijalla on omat nimitykset vaiheille, jotka lapsi ja nuori heidän mukaansa käy läpi. Alle olen koonnut taulukkoon eri tutkijoiden nimitykset eri vaiheille. Jatkossa esittelen eri tutkijoiden näkemyksiä lasten uskonnollisesta kehityksestä. Verrokiksi olen lisännyt myös Piaget'n luokittelun. Kuten taulukostakin näkyy, eri vaiheet on ajoitettu Piaget'n jaottelun mukaan. Fowlerin teorian nimitykset olen suomentanut Pruukin (2010, 228) mukaan. Vaikka tutkijat esittävät kehityksen tapahtuvan yleensä tasoina, ei sitä Fowlerin (2000, 45) mukaan pitäisi nähdä portaittain nousevana kehityksenä, vaan muutokset ovat monimutkaisempia ja välillä joudutaan ottamaan askelia tavallaan taaksepäinkin.

TAULUKKO 1: Uskonnollisen kehityksen vaiheet

Lapsen ikä	1–2 vuotta	3–6 vuotta	7–12 vuotta	13–15 vuotta ->
Piaget	Sensomotorinen taso	Esioperationaalinen taso	Konkreettisten operaatioiden taso	Formaalit operaatiot
Virkkunen	Antropomorfinen uskonnollisuus		Legalistinen uskonnollisuus	Teleologinen uskonnollisuus
Harms		Sadunomainen uskonnollisuus	Realistinen uskonnollisuus	Individualistinen uskonnollisuus
Goldman	Sensomotorinen taso	Esioperationaalinen taso	Konkreettisten operaatioiden taso	Abstrakti uskonnollinen ajattelu
Fowler	Eriytymätön usko	Intuitiivis-projektiivinen usko	Myyttis-kirjaimellinen usko	Synteettis-sovinnainen usko

Fowlerin (2000, 49–57) teoria uskonnollisesta kehityksestä on ainoa, joka käsittää vaiheita vielä nuoruusiästä eteenpäin. Näiden vaiheiden nimet ovat yksilöllis-reflektiivinen usko, konjuktiivinen eli yhdistelevä usko sekä universaali usko (Pruuki 2010, 228).

3.3.3 Uskonnollinen kehitys varhaislapsuudessa

Kuten jo aiemmin lapsen kognitiivista kehitystä käsittelevässä luvussa totesin, vauvaiän uskonnollisuudesta ei ole mahdollista saada tutkimustietoa. Lapsen uskonnollinen kehitys alkaa T. P. Virkkusen (1975, 31) mukaan kuitenkin jo aikaisessa vaiheessa. Myös Goldman toteaa lapsen alkavan jo hyvin varhain muodostaa omaa teologista käsitteistöään (Goldman 1964, 4–5). Fowlerin (2000, 40–41) mukaan lapsen ensimmäinen käsitys jumaluudesta tulee vanhempien kautta. Vanhemmat ovat hahmoja, jotka silloin tällöin häviävät, mutta niiden voi luottaa tulevan takaisin.

Virkkusen (1975) mukaan antropomorfinen kehitysvaihe alkaa 1,5-vuotiaana ja päättyy noin 7–8 -vuotiaana, mikä on yhtenäistä Piaget'n esioperationaalisen ajattelun vaiheen kanssa. Ernest Harms, joka on tutkinut lasten uskonnollista kehitystä piirustuksia analysoimalla, on nimennyt 3–6-vuotiaiden lasten uskonnollisen kehitysvaiheen sadunomaiseksi uskonnollisuudeksi (Harms 1944, 115). Fowlerin (2000, 42) mukaan lapsen oppiessa puhumaan ja kävelemään ympäriinsä, tälle avautuu aivan uusia

mahdollisuuksia kyseenalaistaa kaikkea. Lapsen ajattelu ei tule koskaan olemaan yhtä vapaata ennakkokäsityksistä kuin tässä iässä.

Goldman on tutkimuksissaan todennut esioperationaalisessa vaiheessa olevien lasten ajattelun olevan epäjärjestelmällistä ja katkeilevaa. Lapsi myös yksinkertaistaa asioita, sillä hän ei kykene vielä ajattelemaan kovin suuria kokonaisuuksia kerrallaan. Raamatun kertomusten symbolisia merkityksiä lapset eivät tässä iässä kykene vielä käsittämään. (Goldman 1944, 52–53.) Virkkusen mukaan antropomorfisessa vaiheessa olevan lapsen ajattelu on hyvin konkreettista ja käsitteet eriytymättömiä (Virkkunen 1975, 31). Lapsi muodostaa käsitystään maailmasta kokemusten avulla (Fowler 2000, 42). Hän kohtaa ensimmäistä kertaa erilaisia suuria elämänkysymyksiä (Pruuki 2010, 228).

Myös Goldman käyttää antropomorfisuuden käsitettä kuvatessaan lasten jumalakäsityksiä. Lapset kertovat Jumalaa kuvatessaan hänen vaatetuksestaan ja ulkonäöstään. Pienet lapset puhuvat Jumalasta lähes poikkeuksetta ihmisen kaltaisena hahmona. (Goldman 1964, 88–89.) Virkkusen mukaan antropomorfiselle uskonnollisuudelle on tyypillistä vahva luottamus Jumalan apuun, mikä näkyy erityisesti lapsen rukouksissa (Virkkunen 1975, 56). Lapsi kokee voivansa vaikuttaa asioihin rukouksen avulla, ja rukoukset ovat varhaislapsuudessa vielä hyvin minäkeskeisiä (Virkkunen 1975, 58), samoin kuin koko maailman hahmottaminen (Pruuki 2010, 228). Toisaalta Goldmanin mukaan Jumala nähdään myös pelottavana ja arvaamattomana hahmona, joka saattaa rangaista ja kostaa (Goldman 1964, 126).

Harms esittää, että alle kuusivuotiaat lapset kuvaavat jumaluutta ylistävästi, jonain loistavana, mutta sadun käsittein. Jumala kuvataan kuten mikä tahansa muu satuolento. Harmsin mukaan tämänikäisten lasten kuvaus Jumalasta oli kaikista ikäryhmistä yhdenmukaisin. (Harms 1944, 115.) Goldmanin tutkimuksissa kysyttäessä, miten joku ihmeteko on tapahtunut, lapset antavat vastaukseksi sen olevan Jumalan tekemää taikaa (Goldman 1964, 53). Wendy Smoliak on tutkinut kristillisessä koulussa opiskelevien lasten jumalakuvia. Hänen mukaansa pienimpien lasten puheessa kuuluu selvästi se, mitä heille on opetettu. (Smoliak 1999, 88.) Kun lapsi alkaa irtautua vanhemmistaan, muodostuu hänelle minävarainen asenne, joka uskonnollisessa kehityksessä johtaa siihen, että hän uskoo omalla

toiminnallaan vaikuttavansa omaan menestykseensä tai epäonnistumiseensa. Tämä saattaa johtaa maagisiin riitteihin, jotka kristinuskossa tarkoittavat usein rukoilemista. (Virkkunen 1975, 59.)

Goldman on Piaget'n ja Inhelder'in tapaan löytänyt lasten ajatusten kehityksestä esioperationaalisen tason. Hänen mukaansa tämä näkyy Raamatun kertomuksia selitettäessä siten, että lapset yrittävät muodostaa loogisia päättelyketjuja, mutta eivät aivan kykene viemään niitä loppuun asti. Lapset myös muodostavat kehäpäättelmiä: Esim. Pyhä maa on pyhää, koska Jumala on siunannut sen. Kysyttäessä, miksi Jumala on sen siunannut, vastaus kuuluu ”koska se on pyhää maata”. (Goldman 1964, 54–55.) Fowlerin (2000, 43) mukaan kouluiän kynnyksellä oleva lapsi on saanut jo joitakin vaikutteita myös ympäröivästä maailmasta.

3.3.4 Uskonnollinen kehitys keskilapsuudessa

Virkkunen (1975, 61) kuvaa noin 7-vuotiaana alkavaa kehitysvaihetta legalistiseksi uskonnollisuudeksi. Lapset alkavat tässä iässä hahmottaa asioita yksityiskohtaisemmin ja osaavat eritellä tarkastelemissaan asioita. Toisaalta kokonaisuusien hahmottaminen saattaa kärsiä, kun lapset oppivat huomioimaan yksityiskohtia. (Virkkunen 1975, 61–62.) Fowler (2000, 44–45) kuvaa asian siten, ettei lapsella ole vielä kokonaisvaltaista käsitystä tai punaista lankaa kertoessaan asioista. Goldmanin mukaan lapset oppivat tässä iässä yhdistelemään useampia kuin yhden elementin ajattelussaan. Ajattelu on kuitenkin hänenkin mukaansa edelleen minäkeskeistä ja konkreettisiin asioihin sitoutunutta, minkä vuoksi lapsen on edelleen hankala ymmärtää Raamatun kertomusten symbolista luonnetta. (Goldman 1964, 55–56.) Virkkusen mukaan ajattelu alkaa kuitenkin pikkuhiljaa muuttua abstraktimmaksi (Virkkunen 1975, 62). Koska lapsi oppii hahmottamaan maailman lainalaisuuksia (konkreettiset operaatiot), maailmasta tulee hänelle ennalta arvattavampi, eikä hänen tarvitse turvautua ainoastaan tunteisiin ja fantasiaan (Fowler 2000, 43).

Harmsin mukaan lapsen tultua kouluikäiseksi (6–7-vuotiaana) tämä alkaa ajatella asioita tiedollisesti. Hän nimeää 6-vuotiaana alkavan uskonnollisen kehityksen vaiheen realistiseksi vaiheeksi. Lapset alkavat ymmärtää, että aikuisille uskonto on vakava asia. Harmsin mukaan lapset ovat tässä kehitysvaiheessa, eli noin 12-vuotiaaksi asti, kaikkein valmiimpia sitoutumaan

uskonnollisiin traditioihin ja etenkin erilaiset symbolit kiinnostavat heitä. (Harms 1944, 116–117.) Myös erilaiset tarinat ovat lapsille tärkeitä erityisesti heidän liittymisessään perheen tai suuremman yhteisön traditioon. He oppivat tarinoita ”meistä”, jostakin tietyistä ryhmästä, johon tuntevat kuulumisen tunnetta. Tämän ryhmän säännöt ja arvot tulevat lapselle samalla tutuiksi. (Fowler 2000, 43.)

Virkkusen (1975, 67–68) tutkimusten mukaan lasten jumalakuva muuttuu legalistisessa vaiheessa aiempaa abstraktimmaksi. Jumalaa ei enää kuvata ulkoisilta piirteiltään ihmisen kaltaiseksi. Harms taas toteaa päinvastoin, että lapset vielä tämän ikäisinä kuvaavat Jumalan hyvin inhimillisesti (Harms 1944, 117). Ero johtunee erilaisista tutkimustavoista. Myös Goldmanin (1964, 90) tutkimuksissa lapset kuvaavat ihmistä vielä usein inhimillisin termein, mutta kuvauksiin on tullut lisänä yliluonnollisia piirteitä. Lapset myös yhdistävät Jumalan kuvaukseen erilaisia symboleita, kuten enkeleitä tai valoa.

Jumalaa ei pidetä enää ennalta aavistamattomana, vaan hänen ajatellaan toteuttavan muuttumatonta tahtoaan. Moraaliset käsitykset taas nähdään Jumalan säätäminä, ja niiden noudattaminen on ihmisen velvollisuus. Tästä Jumala-käsityksestä Virkkunen käyttää nimitystä legalistinen jumalakuva. (Virkkunen 1975, 67–68.) Lapset omaksuvat vahvan käsityksen oikeudenmukaisuudesta sekä siitä, että hyvistä asioista palkitaan, pahoista rangaistaan (Fowler 2000, 43). Koska eettistä käyttäytymistä kyetään tässä iässä arvioimaan vain tekojen kautta, nähdään Jumalan tahdon toteuttamisenkin tapahtuvan yksittäisinä tekoina. Väärät teot taas nähdään synteinä. Synnin käsite nousee esiin vasta legalistisessa uskonnollisuudessa. (Virkkunen 1975, 70.) Kokonaisuuksien hahmottamisen puuttuminen vaikuttaa lasten moraalikäsitykseen. He eivät osaa hahmottaa yleispäteviä eettisiä normeja vaan eettinen arviointi kohdistuu ainoastaan yksittäisiin tekoihin. (Virkkunen 1975, 64–65.)

Tamminen (1981, 107–108) on tutkinut erityisesti uskonnollisen käyttäytymisen muutoksia. Tutkimuksissa on selvinnyt, että lasten rukoileminen lisääntyy ensimmäisen ja kolmannen luokan välillä, mutta vähenee siitä eteenpäin. Tyttöillä rukoileminen oli kaikissa ikäryhmissä poikia yleisempää (Tamminen 1981, 109). Tämä liittyyne Fowlerin (2000, 43–44) kuvailemaan prosessiin, jossa lapsi oppii ympäristönsä arvoja ja tapoja.

3.3.5 Uskonnollinen kehitys nuoruudessa

Varhaisnuoruudessa (noin 10–12-vuotiaasta alkaen) lapsi alkaa tarkastella maailmaa, ja näin myös uskonnollisia kysymyksiä, älylliseltä kannalta. Nuori pyrkii erottamaan todellisen ja epätodellisen. (Virkkunen 1976, 106.) Goldman toteaa, ettei nuorena tapahtuva muutos konkreettisesta ajattelusta abstraktiin tapahdu yhtäkkiä, vaan on asteittaista (Goldman 1964, 58). Nuoruudessa uskonnollisuus muuttuu henkilökohtaisemmaksi ja tunnepitoisemmaksi. Oma uskonnollinen aktiivisuus alkaa korostua siirtymässä lapsuudesta nuoruuteen. Nuori alkaa tuntea sisäistä epävarmuutta ja avuttomuutta oman itsen suhteen. (Virkkunen 1975, 86–87.)

Tutkiessaan lasten ja nuorten ymmärrystä Raamatun kertomuksista Smoliak totesi, että ikävuosien 10. ja 12. välillä tapahtuu muutos. Alle kymmenenvuotiaat lapset eivät osanneet vielä heijastaa kertomuksen hahmojen ajatuksia ja tunteita omiinsa, mutta kahdentoista vuoden ikäisestä nuoret alkoivat kuvata niitä omien tunteidensa valossa. (Smoliak 1999, 91.) Nuoret myös pystyivät ajattelemaan kertomuksia laajemmin eivätkä niin kirjaimellisesti kuin pienemmät lapset (Smoliak 1999, 92–93). Goldman (1964, 58–59) on saanut samanlaisia tuloksia: Lapset osaavat tässä kehitysvaiheessa muodostaa hypoteeseja mahdollisista vaihtoehdoista, kun kysytään, miten jotkut Raamatun tapahtumat voivat olla mahdollisia. Myös Fowler (2000, 46) toteaa nuorten alkavan pohtia kaikennäköisiä mahdollisuuksia hypoteettisesti, eikä ajattelu rajoitu ainoastaan aiemmin valmiina olleisiin malleihin.

Sinkkonen liittää myöhäislatenssiksi kutsumaansa ikävaiheeseen (n. 10–12 vuotta) moraalikäsitteiden muutoksen. Asioita ei pidetä enää jyrkän mustavalkoisina. Oikean ja väärän tulkitseminen ei aina olekaan niin helppoa ja joskus asioista on valittava pienempi paha. (Sinkkonen 2010a, 35.) Fowlerin (2000, 45–46) mukaan tämä noin 11-vuotiaana tapahtuva vaihe on yksi hankalimmista uskonnollisessa kehityksessä: Tällöin nuoret huomaavat, ettei maailmassa kaikki menekään niin, että hyvä palkitaan ja paha rangaistaan, vaan he alkavat kyseenalaistaa Jumalaa.

Goldman kutsuu viimeistä, noin 13–14-vuotiaana saavutettavaa vaihetta abstraktiksi uskonnolliseksi ajatteluksi. Nuoret osaavat jo ajatella ilman konkreettisia asioita ja muodostaa hypoteeseja tietojensa valossa. Nuorten

vastaukset Raamatun ihmeiden syyksi eivät enää olleet taikauskoisia vaan enemmänkin luonnontieteellisiä tai uskonnollisen kielen sävyttämiä. Lisäksi osa totesi, etteivät he osaa selittää jotakin ihmettä käytössä olevien tietojen avulla, mikä Goldmanin mukaan osoittaa erittäin sivistynyttä ajattelua. (Goldman 1964, 60–61.) Myös jumalakuva muuttuu abstraktimmaksi. Goldmanin (1964, 90–91) tutkimuksissa nuoret eivät enää käyttäneet aivan niin paljon ihmismäisiä termejä, vaan kuvasivat Jumalaa symbolein ja yli-inhimillisin termein.

Harms on nimennyt nuoruuden uskonnollisen kehitysvaiheen individualistiseksi vaiheeksi, sillä hänen mukaansa nuorten käsitykset uskonnosta ja Jumalasta vaihtelivat paljon. Hän on kuitenkin koonnut kolme ryhmää, joista ensimmäinen käsittää melko perinteiset kuvaukset uskonnollisuudesta kristillisine symboleineen. Toisen ryhmän muodostavat omaperäisemmät symboliset kuvaukset ja kolmannen täysin muista kuin kristillisistä yhteyksistä uskontoon liittyvät kuvat, kuten keskiajan tai kreikan mytologian hahmot. Harms kiinnittää huomiota nuoruudelle tyypilliseen tunteellisuuteen ja herkkyyteen, joka kaikkien ryhmien kuvista välittyi. (Harms 1944, 117–119.)

Fowlerin (2000, 46–49) mukaan synteettis-sovinnaisen uskon tasolla nuori oppii muodostamaan synteesejä eli kokonaiskuvia sekä itsestään että omasta maailmankatsomuksestaan. Nuori oppii yhdistämään arvoja, uskomuksia ja muita johtopäätöksiä, joita hän on tehnyt. Muiden ihmisten vaikutus tähän prosessiin on suuri, ja nuori osaa muodostaa käsityksensä itsestään vain suhteessa muihin: lapsena, ystävänä, sisaruksena, oppilaana ym. Tämä taso jää Fowlerin teorian mukaan monille aikuisillekin pysyväksi tasoksi (Pruuki 2010, 229). Fowlerin (2000, 50) mukaan vasta kahdenkymmenen ikävuoden jälkeen, joskus paljon myöhemminkin, ihminen oppii muodostamaan itsestään käsityksen riippumattomasti, jos tätä kehitystä koskaan tapahtuu.

Varhaisnuoruudessa ihminen alkaa kyseenalaistaa auktoriteetteja, mikä saattaa johtaa myös Jumalan kyseenalaistamiseen (Virkkunen 1975, 87). Nuori alkaa arvioida uskonnollisia katsomuksia totuuden näkökulmasta. Tällöin teoreettinen asenne saattaa syrjäyttää uskonnollisen näkemyksen ja epäily kasvaa. (Virkkunen 1975, 107.) Toisaalta erilaiset sisäiset ristiriidat saattavat johtaa nuoren kääntymään entistä voimakkaammin Jumalan puoleen

(Virkkunen 1975, 87–88). Beilen (1999) saksassa tekemien tutkimusten mukaan tunteet näyttelevät suurta roolia nuorten uskonnollisuudessa.

Pruuki (2010, 231) jakaa uskonnollisen epäilyn kolmeen luokkaan. Negativistisella epäilyllä tarkoitetaan yleistä kielteisyyttä uskontoa kohtaan ja uskonnonvastaisuutta, jonka syynä ovat yleensä kodin kielteinen asenne uskontoa kohtaan tai aiemmat kielteiset kokemukset uskonnosta. Pettymyksestä nouseva epäily on tyypillistä myöhäislapsuudessa. Tällöin lapsi kokee ristiriitaa omien toiveiden ja Jumalan toimintana koettujen tapahtumien välillä. Älyllisellä epäilyllä tarkoitetaan uskonnollisen ajattelun sisäisiin ristiriitoihin sekä tieteen ja uskon väliseen kuiluun liittyvää epäilyä. Yleensä älyllinen epäily alkaa formaalin ajattelun kehittymisen myötä. Projekttiivisesti epäilevä nuori pitää Jumalaa ihmisten keksimänä hahmona. (Pruuki 2010, 231.)

Virkkusen (1975, 88–89) mukaan varhaisnuoruudessa ryhmäpaine saattaa osoittautua niin suureksi, että uskonnollinen elämä häiriintyy. Jos usko edelleen säilyy, se pidetään piilossa ja yksityisasiana. Vasta myöhäisnuoruudessa yleensä löytyy yhteys toisiin samalla tavalla ajatteleviin ja tilanne helpottuu. Toisaalta nuoren itsetunnon kohotessa saattaa Jumala tuntua tarpeettomalta. Tällaista ajattelua esiintyy erityisesti pojilla. (Virkkunen 1975, 89.)

Nuoruudessa uskonnollinen epäily kohdistuu usein uskontoon kokonaisvaltaisesti. Tämä johtuu Virkkusen mukaan siitä, että nuorella on usein lapsuudesta perintönä eriytymätön kuva uskonnosta. Kun jokin yksityiskohta antaa aihetta epäilykseen, joutuu koko uskonto epäilyksen kohteeksi. Varsin usein nuori hylkää uskonnon. Tällöinkin tilanne on varsin horjuva ja usein nuoren kanta vaihtelee uskonnon kieltämisen ja siihen turvautumisen välillä. (Virkkunen 1975, 107–108.) Myöhäisnuoruudessa uskonnollinen epäily vaihtuu oman maailmankuvan rakentamiseen ja vahvistamiseen. Nuori haluaa rakentaa itse maailmankuvansa eikä omaksua sitä valmiina. Hän vertailee eri uskontojen näkemyksiä ja valitsee katsomukset, jotka tukevat hänen ajatteluaan. (Virkkunen 1975, 108–109.)

Myös myöhäisnuoruuden uskonnollisuuteen kuuluu epäily, mutta ei enää niin kokonaisvaltaisesti kuin varhaisnuoruudessa. Jokin yksittäinen opinkohta voi aiheuttaa epäilyksiä, tai jokin laajempi ongelma voi johtaa uskon hylkäämiseen. Esimerkiksi kysymys kaikkivoivan Jumalan ja kärsivän maailman

välisestä ristiriidasta (ns. teodikean ongelma) on suuri huolenaihe varsinkin nuorille tytöille. (Virkkunen 1975, 110–111.) Kun varhaisnuoruudessa ihminen haluaa epäillä, on epäily myöhäisnuoruudessa monille jopa tuskallista, sillä se kyseenalaistaa heidän jo omaksumansa maailmankuvan. Epäilykset saattavat johtaa uskonnon hylkäämiseen, mutta ristiriidat voivat ratketa myös muilla tavoin: Nuori saattaa ajatella, että jokin asia on mitätön kokonaisuuden kannalta tai hän voi omaksua jonkin uuden piirteen maailmankuvansa osaksi. (Virkkunen 1975, 112–114.)

Moraalin kehitys nuoruudessa tapahtuu jyrkästä oikea–väärä -asetelmasta joustavampaan ja tulkinnanvaraisempaan. Varhaisnuoruudessa etsitään tiukkaa rajaa oikean ja väärän välillä, mutta iän myötä halutaan etsiä elämänläheisempiä vastauksia. Jos nuorella on kristillinen maailmankatsomus, kysymykset oikeasta ja väärästä kietoutuvat synnin käsitteeseen: Mikä on syntiä? (Virkkunen 1975, 127–129.) Synnin käsite on riippuvainen kontekstista. Jokin, joka käsitettiin synniksi viisikymmentä vuotta sitten, ei välttämättä ole enää syntiä. Osa nuorista saattaa perustaa moraalisensa ainoastaan omatuntonsa varaan, vaikka tällöinkin ympäristö vaikuttaa vahvasti nuoren käyttäytymiseen; moraal säännöt opitaan pääosin kotona. (Virkkunen 1975, 129–130.)

Virkkunen kutsuu nuoren 14–16-vuotiaana saavuttamaa kehitysvaihetta teleologiseksi uskonnollisuudeksi. Tätä vaihetta uskonnollisessa kehityksessä kuvastaa ajattelun kokonaisvaltaisuus. (Virkkunen 1975, 158–159.) Tämä näkyy mm. nuoren moraalisisessa käsityksessä, minäkäsityksessä sekä jumalakuvas- sa. Kristitylle nuorelle alkaa avautua kristinuskon perusta kuten Kristuksen sovitustyö ja Jumalan rakkaus ja anteeksianto. (Virkkunen 1975, 159–164.) Nuorelle alkaa kehittyä myös uudenlainen maailmankuva, jossa tapahtumien kulku nähdään kokonaisuuksien ohjaamina, ei yksittäisinä tapahtumina. Tätä maailmankuvaa kutsutaan teleologiseksi. (Virkkunen 1975, 178.) Goldman toteaa, että noin 13-vuotiaasta alkaen nuori ei enää koe tarvetta perustella jumaluutta tai Jumalan läsnäoloa fysikaalisin todistein. Tässä vaiheessa henkilökohtainen uskominen riittää perusteeksi. (Goldman 1964, 96.)

3.4 Lapsen ja nuoren käsitys kuolemasta

Käsittelen tässä luvussa aiempia tutkimuksia, joissa on tutkittu lasten käsityksiä kuolemasta. Käsittelen asiaa eri näkökulmista enkä enää kronologisesti ikäkausittain, vaikka lasten ikä vaikuttaakin heidän kuolemakäsityksiinsä. Olen tarkoituksella jättänyt tästä tutkielmasta pois lasten kohtaaman surun käsittelyn, sillä käsittelen kuolemaa ja kuolemanjälkeisyyttä lähinnä tiedolliselta kannalta.

3.4.1 Pienen lapsen kuolemakäsitys

Maare Tamm (1988) on tehnyt laajan selvityksen lapsen uskonnollista kehitystä koskevasta tutkimuksesta. Hän viittaa psykoanalyttikoihin, jotka ovat spekuloineet vauvaiän ”kukkuu” -leikkien (lapsi tai aikuinen piilottaa kasvonsa käsien taakse ja palaa kohta takaisin) olevan ensimmäinen merkki lapsen olemassaolon ja menetyksen kokemuksista. Noin kaksivuotiaana alkava pimeänpelko voidaan nähdä tuntemattoman pelkona. Samoihin aikoihin alkaa myös eroahdistus, jota lapsi kokee joutuessaan eroon vanhemmistaan. (Tamm 1988, 120–121.)

3–5-vuotias lapsi ei vielä ymmärrä käsitettä kuolema. Kuolema on jotakin tilapäistä poissaoloa, ja lapsi uskoo kuolleen vielä palaavan. Toisaalta lapsi voi ajatella kuolleen jatkavan toisenlaista elämää kuoleman jälkeen. Lapsi ei ymmärrä, että kaikki kuolevat joskus eikä tiedosta omaa kuolevaisuuttaan. (Tamm 1988, 123; Dyregrov 1996, 13.) 3–5-vuotiaat lapset saattavat suhtautua kuolemaan vihamielisesti. Varsinkin pojat osoittavat suuttumustaan sitä kohtaan, että ihmisen pitää kuolla. Lapsi on myös utelias kuoleman suhteen. Hän saattaa tappaa pieniä eläimiä nähdäkseen, mitä niille tapahtuu. Lisäksi lapsi saattaa leikkiä kuolema-aiheisia leikkejä. Näin hän yrittää selvittää itselleen käsitettä kuolema. (Tamm 1988, 124–125.) Dyregrovin (1996, 13) mukaan aikuisten tulisi välttää liian abstrakteja ilmauksia, joita lapset eivät ymmärrä. Toisaalta ei saisi käyttää myöskään kaunistelevia selityksiä, kuten että kuollut nukkuu tai on lähtenyt pitkälle matkalle. Tämä saattaa herättää lapsissa pelkoja, kun joku oikeasti nukkuu tai lähtee johonkin.

Pienten lasten ymmärrykseen kuolemasta liittyy vahvasti maagisia elementtejä. Lapsi saattaa uskoa, että hän kykenee sitä kovasti toivomalla herättämään ihmisen eloon. Toisaalta lapsi voi myös pelätä, että hänen

toiveensa tai ajatuksensa ovat aiheuttaneet jonkun ihmisen kuoleman. (Tamm 1988, 124.) Tämä johtuu siitä, että lasten ajattelu on vielä niin minäkeskeistä, että he kuvittelevat kaiken olevan heistä riippuvaista (Dyregrov 1996, 14). Heikkilän ja Jokivuoren (1994, 11) mukaan lapsen käsitys kuoleman lopullisuudesta liittyy ajantajun (eilinen–huominen, kellonajat, vuodenajat) kehitykseen, mikä tapahtuu 5–7 vuoden iässä.

3.4.2 Kuoleman ajattelu ja kuolemasta puhuminen

Birgitta Johansson ja Gun-Britt Larsson (1976, 68) tutkivat lasten ajatuksia, tunteita ja käsityksiä kuolemasta vuonna 1974. Heidän tutkimuksiinsa osallistui 6-, 8-, 10- ja 12-vuotiaita lapsia. Kuoleman ajattelu on Johanssonin ja Larssonin mukaan aktiivisimmillaan 10-vuotiaana. 90% prosenttia kymmenvuotiaista ajatteli joskus kuolemaa. (Johansson & Larsson 1976, 9.) Kaikissa ikäryhmissä kuolemaa sanoi ajattelevansa kaksi kolmasosaa lapsista (Johansson & Larsson 1976, 14–15). Tammin mukaan kouluiän kynnyksellä lapset suhtautuvat kuolemaan filosofisesti. He kyselevät syitä kuolemiseen ja alkavat ihmetellä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. (Tamm 1988, 126.)

Kuolemasta puhuminen oli monille lapsille vaikeaa, sillä se herätti heidän mukaansa ikäviä tunteita ja joillakin lapsilla oli maagisiakin ajatuksia, että jotakin paha tapahtuu, jos puhuu kuolemasta. 6-, 8- ja 10-vuotiaat pitivät lisäksi kuolemasta puhumista pelottavana. (Johansson & Larsson 1976, 45.) Dyregrovin (1996, 15–16) mukaan noin kymmenvuotiaana lapsi ymmärtää oman kuolevaisuutensa, minkä takia hän ei halua ajatella koko asiaa. Psykologi Riitta Moren (1988, 13–14) huomauttaa, että myös vanhempien ja muiden aikuisten haluttomuus puhua kuolemasta viestii lapsille, ettei kuolemasta puhuminen ole sopivaa. Noin puolet lapsista kertoi keskustelleensa kuolemasta jonkun – yleensä vanhempien, isovanhempien tai sisarusten – kanssa. Neljäsosa lapsista kertoi haluavansa puhua kuolemasta enemmän. Suurin syy puhumishalukkuuteen oli uteliaisuus. Tytöt olivat poikia innokkaampia puhumaan kuolemasta. (Johansson & Larsson 1975, 44–46.) Nuoruudessa kuolemasta puhuminen yleistyy ja Morenin (1988, 16) mukaan nuoret purkavat kuolemasta puhumisella ahdistusta, jota lapsuudesta luopuminen heissä herättää.

3.4.3 Konkretia

Suomessa Kalevi Tamminen (1983) on tutkinut 1970-luvulla lasten käsityksiä kuolemasta ja kuolemanjälkeisestä elämästä. Tutkimukseen osallistui lapsia ja nuoria luokka-asteilta 1., 3., 5., 7. ja 9. sekä lukiosta ja ammattikoulusta (Tamminen 1983, 3–4). Tamminen tutkimuksista ilmenee, että hyvin suuri osa tutkittavien vastauksista eri kysymyksiin oli hyvin konkreettisia. Ne liittyivät suoraan kuolleeseen henkilöön, joka Tamminen tutkimuksissa oli isoisa; hänen elämäänsä ja kuolemaansa sekä kaipaukseen, jota jäljelle jääneet lapsenlapset tuntevat. (Tamminen 1983, 159–160.) Myös Johansson ja Larsson (1976, 9) toteavat lasten kuolemaan liittyvän ajattelun olevan varsin konkreettista. Heidän mukaansa lapset ajattelevat kuolemaa useimmiten silloin, kun joku heidän lähipiirissään on kuollut tai kun he näkevät televisiossa siihen liittyviä asioita. Lisäksi lapset ajattelevat kuolemaa iltaisin ja öisin sekä yksin ollessaan. (Johansson & Larsson 1976, 9–10.)

Konkreettisuus vastauksissa vähenee Tamminen mukaan hieman oppilaiden iän lisääntyessä (Tamminen 1983, 160). Samaan tulokseen ovat päätyneet myös Johansson ja Larsson (1976, 16). Lisäksi pojilla oli kaikissa ikäryhmissä tyttöjä enemmän konkreettisia vastauksia, jotka liittyivät esimerkiksi kuoleman ulkoisiin puoliin, kuten hautaamiseen ym. (Tamminen 1983, 160.) Vanhemmat lapset taas antoivat kysymykseen ”Mitä on kuolema/kuoleminen?” useimmiten loogisia tai biologisia vastauksia (Johansson & Larsson 1976, 16). Myös Moren (1988, 14) huomauttaa, että vasta 8–10-vuotiaina lapset alkavat ymmärtää kuoleman biologisen puolen.

Sekä Tamminen että Johanssonin ja Larssonin tutkimuksista käy ilmi, että lasten abstraktin ajattelun taidot myös kuolemaan liittyvissä kysymyksissä kehittyvät noin kymmenvuotiaasta ylöspäin (mm. Johansson & Larsson 1976; Tamminen 1983). Dyregrovin (1996, 15) mukaan lapset tarvitsevat tätä ennen kuoleman käsittelyn tueksi konkreettisia ilmauksia (kuvia, rituaaleja ym.).

3.4.4 Kuoleman hyväksyminen

Tammin mukaan lapset alkavat 6–7-vuotiaina ymmärtää, että kuolema on jotakin lopullista. He eivät kuitenkaan vielä oikein hyväksy ajatusta. (Tamm 1988, 127.) Myös Johanssonin ja Larssonin (1976, 10–11) tutkimuksissa 6- ja

8-vuotiaiden lasten vastaukset kuolemasta ilmentävät usein pelkoa ja epämieluisuutta sekä protestia omaa kuolemaansa kohtaan. Lapset ovat siis periaatteessa saattaneet hyväksyä kuoleman universaalisuuden, mutta omaa kuolevaisuutta ei vielä kyetä ymmärtämään (Dyregrov 1996, 15). Nuoremmat lapset ovat usein sitä mieltä, että vain vanhat ihmiset voivat kuolla, kun taas ikäryhmissä 10- ja 12-vuotiaat lapset useimmiten sanoivat, että kuka tahansa voi kuolla (Johansson & Larsson 1976, 24–26). Morenin (1988, 13) mukaan jo nelivuotiaat lapset kykenisivät käsittelemään kuolemaa, mutta koska he ovat riippuvaisia aikuisten hoivasta, yksinjääminen tuntuu heistä liian vaikealta asialta. Tämän vuoksi nuoremmat lapset eivät hyväksy kuoleman lopullisuutta, vaan uskovat ennemmin elämän jatkumiseen eri muodoissa. (Moren 1988, 13.)

Vanhemmilla lapsilla korostuvat eri näkökulmat kuolemaan. He miettivät, miltä kuoleminen tuntuu ja pohtivat, mitä sen jälkeen tapahtuu. Vanhemmat lapset ottavat huomioon myös muiden kuin kuolevan tunteet tämän kuoleman jälkeen. (Johansson & Larsson 1975, 10–13.) Morenin (1988, 15) mukaan lapsen ja nuoren on vielä vaikea hyväksyä kuolemaa, koska heillä ei ole tarpeeksi kokemusta hylätyksi tulemisesta ja luopumisesta, joita sureva ihminen joutuu läpikäymään kuoleman kohdatessa lähipiiriä.

3.4.5 Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu?

Tammisen mukaan selvästi kuoleman jälkeisen elämän pohdintaan liittyviä vastauksia on sitä enemmän, mitä vanhemmista oppilaista on kysymys. Jo kolmannella luokalla lisääntyy kysely siitä, mitä kuolleelle tapahtuu. Viidesluokkalaisten vastauksissa taas näkyi jo yleisempää pohdintaa ihmisen kohtalosta kuoleman jälkeen. (Tamminen 1983, 161–162.)

Johanssonin ja Larssonin (1976, 40–41) tutkimuksessa kaksi kolmasosaa lapsista uskoi elämän päättyvään kuolemaan ja hautaan. Eri ikäryhmien välillä ei tässä asiassa ollut eroja. Kolmasosa lapsista uskoi jonkinlaiseen elämän jatkumiseen: osa käytti kristillisiä termejä ja puhui taivaasta ja Jumalasta. Osa taas uskoi erilaisiin jälleensyntymisen muotoihin. Merkittävää Johanssonin ja Larssonin mielestä oli myös se, että useat lapsista mainitsivat joitakin asioita, mitä muut uskoivat tapahtuvan, mutta kertoivat itse uskovansa toisin. Näitä vastauksia tuli erityisesti ikäryhmissä 10- ja 12-vuotiaat. (Johansson & Larsson 1976, 41.)

Tammisen tutkimuksissa selvitettiin myös lasten ja nuorten käsityksiä taivaasta. Myös tässä konkreettisuus korostuu nuorempien oppilaiden kohdalla ja abstraktit ilmaukset lisääntyvät oppilaiden iän myötä. (Tamminen 1983, 166–170.) Konkreettisia ilmauksia oli kuitenkin kaikilla tutkituilla ikäryhmillä huomattavan paljon, minkä Tamminen uskoo kielivän kirkon ja koulun uskonnonopetuksen epäonnistumisesta. Lapsille ei hänen mielestään ole osattu antaa taivaasta riittävän abstraktia kuvaa. (Tamminen 1983, 176–177.)

Epäusko taivasta kohtaan sekä kuvaukset fyysisestä avaruudesta lisääntyvät ylemmillä luokilla sekä lukiossa ja ammattikoulussa. Epäuskoisia ilmauksia oli huomattavasti enemmän pojilla kuin tytöillä. (Tamminen 1983, 166–170; 174). Johanna Wegeliuksen pro gradu -työssä (2007, 45–48) haastattelemat kuudesluokkalaiset pääosin uskoivat taivaaseen. Tammisen tutkimuksissa taivaan sijainnista kysyttäessä suuri osa oppilaista on epätietoisia, mutta moni sijoitti taivaan jonnekin ylös, yläpuolellemme. Taivaaseen uskomisen on Tammisen tutkimusten mukaan yhteydessä Jumalaan luottamiseen. (Tamminen 1983, 172–175.)

3.5 Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu? Kuudesluokkalaisten käsityksiä

Tähän lukuun olen koonnut kandidaatin tutkielmani päätulokset, sillä tässä tutkielmassa vertailen molemmilta ikäryhmiltä saamiani vastauksia. Teen myöhemmin myös johtopäätöksiä kehityksestä, jota kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä oppilaiden uskonnollisessa ajattelussa mahdollisesti tapahtuu.

3.5.1 Luokittelu

Toteutin kandidaatin tutkielmani aineiston koonnin ja analyysin hyvin samankaltaisesti kuin tässä tutkielmassa. Tulen kuvaamaan tutkimuksen kulun myöhemmin yksityiskohtaisesti. Jaoin oppilaiden vastauksista löytämäni maininnat kuolemanjälkeisyyteen liittyen kahdeksaan luokkaan, joiden lisäksi esiintyi vielä muutamia luokkien ulkopuolisia mainintoja.

TAULUKKO 2. Kandidaatin tutkielmassa käyttämäni luokitus

Luokan kuvaus
1. Elämä päättyy kuolemaan / biologinen selitys
2. Elämä päättyy kuolemaan – vai päättykö?
3. Taivas vs. helvetti
4. Taivas tai jokin muu miellyttävä paikka
5. Uudelleensyntymä
6. Jäljelle jääneiden suru
7. Aaveet
8. Kuolemanjälkeisyydestä ei ole tarvetta tietää
Luokittelemattomat kuvaukset

3.5.2 Mitä kuudesluokkalaiset uskovat kuoleman jälkeen tapahtuvan?

Tutkimieni evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen kuuluvien kuudesluokkalaiset uskomukset kuolemanjälkeisyydestä vaihtelivat melkoisesti. Tiettyjä päälinjoja on kuitenkin erotettavissa kolme:

1. Elämä päättyy kuolemaan.
2. Kuoltuaan ihminen pääsee taivaaseen.
3. Ihminen syntyy kuoltuaan uudelleen.

Siinä mielessä yleinen suomalainen ilmapiiri näkyi, että monet oppilaista eivät tarjonneet kuoleman jälkeisiin tapahtumiin yliluonnollista selitystä. Useat oppilaat totesivat kaikenmuotoisen elämän päättyvän kuolemaan. Moni oppilas oli tosin lisännyt tälle vaihtoehdoisen selityksen, jolloin he toivat esiin, etteivät kuitenkaan ole aivan varmoja siitä, mitä uskovat kuoleman jälkeen tapahtuvan.

Toisaalta kristilliseen ja evankelis-luterilaiseen uskoon kuuluva taivas ja helvetti -asetelma tai pelkkä taivaaseen uskominen nousi suurimpana ryhmänä esiin oppilaiden kirjoituksissa. Suurin osa oppilaista uskoi ainakin hyvin eläneen ihmisen pääsevän taivaaseen tai johonkin sen kaltaiseen hyvään paikkaan. Välttämättä juuri ”taivas”-nimitystä ei käytetty, ja osa jopa halusi tehdä selväksi, ettei nimitä paikkaa taivaaksi. Taivaaseen liittyvät kuvaukset olivat kuvailevia sekä hyvin konkreettisia.

Suomessa ja muualla Euroopassa yleistynyt jälleensyntymäajatus näkyi myös tutkimieni kuudesluokkalaisten vastauksissa kuolemanjälkeisyyteen liittyen. Erilaiset jälleensyntymiseen liittyvät uskomukset tulivat vahvasti esiin

aineistossani. Mielenkiintoista mielestäni oli se, että aineistossani oppilaat esittävät jälleensyntymän melko positiivisessa valossa, vaikka alkuperäisessä kontekstissaan jälleensyntymä nähdään asiana, josta pyritään irtautumaan. Tämä kertoo siitä, ettei alkuperäiseen kulttuuriin ole tutustuttu muutoin kuin tämän asian osalta.

Päälinjojen ulkopuolella oppilaat mainitsivat myös siitä, mitä omaista suremaan jääneet ihmiset ajattelevat. Osa myös uskoi jonkinlaisiin aaveisiin. Pari oppilasta suhtautui asiaan filosofisesti ja totesi, ettei kuolemasta ja sen jälkeisestä ajasta ole tarpeen vielä tietää. Oppilaille oli tyypillistä myös yhdistellä eri kategorioihin kuuluvia ajatuksia. Esimerkiksi taivasusko saattoi yhdistyä uskoon jälleensyntymästä, ja aaveet mainittiin usein muiden uskomusten rinnalla.

3.5.3 Mitä vastaukset kertovat kuudesluokkalaisten uskonnollisen ajattelun kehittymisen tasosta?

Tulkitsin lukemaani aineistoa aiempien tutkimusten valossa siten, että tutkimani kuudesluokkalaisten, jotka edustivat 11–12-vuotiaita evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen osallistuvia suomalaislapsia, olivat uskonnollisessa kehityksessään eräänlaisessa taitekohdassa. Oppilaista juuri kukaan ei kyseisen aineiston valossa ollut enää pienen lapsen tasolla ajattelussaan, vaan lähes kaikki kykenivät ajattelemaan kuolemaa ainakin osittain abstraktilla tasolla. Suuri osa oppilaista kykeni myös pohtimaan kuolemanjälkeisyyden eri mahdollisuuksia. He muodostivat hypoteeseja ja olivat myös valmiita hyväksymään sen, että eivät tiedä oikeaa vastausta.

Konkreettisuus oli kuitenkin hyvin vahvasti esillä aineistossani. Esimerkiksi taivaan ja siellä olevien ihmisten ulkonäköä monet oppilaat kuvasivat yksityiskohtaisesti ja kertoivat, mitä taivaassa tehdään. Oppilaat eivät vielä olleet siirtyneet abstraktin uskonnollisuuden tasolle. Havainto on yhtenevä aiempien tutkimusten kanssa.

Se, että oppilaiden uskomukset vaihtelivat näinkin paljon, on kuitenkin merkki siitä, että oppilaat ovat sellaisella tasolla uskonnollisessa ajattelussaan, että he eivät automaattisesti hyväksy jonkun muun antamaa selitystä kuolemanjälkeisyydestä. Myös uskonnollisen epäilyn, jota omassa

tutkimuksessani edustivat vastaukset, joissa kuolema nähdään elämän päätöksenä, katsotaan olevan yleistä nuoruuden uskonnollisuudelle.

Palaan tarkemmin kuudesluokkalaisten vastauksiin myöhemmin, kun vertailen niitä yhdeksäsluokkalaisilta kokoamaani aineistoon.

4 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tässä tutkielmassa selvitän laadullisin tutkimusmenetelmin, mitä yhdeksäsluokkalaiset uskovat tapahtuvan kuoleman jälkeen. Vertailen tuloksia kandidaatin tutkielmaa varten kuudesluokkalaisilta kokoamaani aineistoon. Lisäksi analysoin vastausten avulla yhdeksäsluokkalaisten uskonnollisen kehityksen tasoa ja vertailen sitä kuudesluokkalaisten aineistosta tekemääni analyysiin. Tarkoitukseni on siis selvittää, millaista kehitystä tämän tutkimuksen valossa tapahtuu kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä varhaisnuorten uskonnollisessa ajattelussa. Koska otokseni on suhteellisen suppea, ei laajoja yleistyksiä kuitenkaan voida tehdä.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Mitä yhdeksäsluokkalaiset uskovat tapahtuvan kuoleman jälkeen?
2. Mitä vastaukset kertovat yhdeksäsluokkalaisten uskonnollisen ajattelun kehittymisen tasosta?
3. Millä tavoin kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten vastaukset eroavat toisistaan sisällöllisesti?
4. Millä tavoin nuorten uskonnollinen ajattelu muuttuu kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä?

Näihin kysymyksiin etsin vastauksia laadullisin tutkimusmenetelmin. Olen koonnut kirjallisen aineiston, josta etsin tutkimukseni kannalta oleelliset asiat sisällönanalyysin keinoin tukeutuen esittelemääni aiempaan tutkimuskirjallisuuteen. Oppilaiden kuolemanjälkeisyyteen liittyviä käsityksiä tutkiessani olen vastauksia käsitelläkseni luokitellut aineiston aineistolähtöisesti. Oppilaiden uskonnollista kehitystä tarkastellessani nojaan vahvemmin alan aiempaan tutkimukseen. Seuraavaksi esittelen tarkemmin tutkimukseni toteutusta.

5 Tutkimuksen toteutus

Tässä luvussa kuvaan tutkimuksen toteutukseen liittyvät vaiheet mahdollisimman tarkasti tutkielmani luotettavuutta parantaakseni. Erillisissä alaluvuissa kuvaan aineiston koontia sekä sen analysointia ja perustelen tekemiäni valintoja tutkimuskirjallisuuteen vedoten. Kerron myös kandidaatin tutkielman aineiston koonnista muutamia yksityiskohtia: esimerkiksi tutkittavien määrään ja eroavaisuudet, jotka mahdollisesti ovat saattaneet tutkimuksen tuloksiin vaikuttaa.

5.1 Tutkielmani lähtökohdat

Koska olen kiinnostunut oppilaiden vastausten laadullisista eroista, tutkimukseni voi todeta seuraavan laadullista tutkimusperinnettä Hirsjärven, Remeksen ja Sajavaaran (2010, 160) mukaan. Varto (1992, 23–24) toteaa laadullisen tutkimuksen kuvaavan yleensä ihmistä ja tämän maailmaa. Tätä kokonaisuutta hän kutsuu elämismaailmaksi, joka kattaa sellaiset tutkimuksen kohteet kuin yksilön, yhteisön, sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yleisesti ihmisen väliset suhteet. Elämismaailma koostuu siis merkityksistä ja sen vastakohta on luonnollinen maailma, joka koostuu luonnontapahtumista. Näitä elämismaailman merkityksiä tutkii laadullisesti orientoitunut tutkija. (Varto 1992, 23–24.)

Tuotin aineiston hieman vähemmän käytetyn menetelmän avulla: keräsin tutkimusaineistoni kirjallisesti, eli oppilaat saivat kirjoittaa koevastausta muistuttavalla tyylillä vastauksensa. Käytin samaa menetelmää jo kandidaatin tutkielmassani, ja mielestäni aineisto vastasi tarpeitani hyvin. Menetelmää voisi kutsua narratiiviseksi aineistonkeruumenetelmäksi. Hirsjärvi ym. (2010, 218) kuvaavat narratiivista lähestymistapaa kertomukseksi, jonka avulla pyritään ymmärtämään omaa elämää, ja niillä pyritään välittämään ja tuottamaan tietoa. Omassa tutkimuksessani narratiivit eli kertomukset vain ovat kuvitteellisia ja uskomuksiin perustuvia.

5.2 Aineiston koonti

Suoritin aineiston koontin kahdessa eri koulussa: Toinen kouluista sijaitsee Helsingissä, toinen Espoossa. Molemmissa kouluissa tutkimukseen osallistui kaksi opetusryhmää, jotka koostuivat yhdeksänsien luokkien oppilaista. Osassa opetusryhmiä oli oppilaita useammalta kuin yhdeltä luokalta. Tutkin ainoastaan evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen osallistuvien oppilaiden näkemyksiä. Ennen kouluihin menoa lähetin kaikkiin koteihin lupapyyynnön oppilaiden huoltajille (Liite 1), kuten hyviin tutkimuseettisiin tapoihin kuuluu. Lisäksi kyseessä olevat kunnat velvoittivat tähän tutkimuksen kohteena olevien oppilaiden ollessa alaikäisiä.

Yhteensä tutkittavia oli 51. Tyttöjä oli 27 ja poikia 24. Kaikki opetusryhmien oppilaat eivät osallistuneet tutkimukseeni poissaolon tai vanhempien luvan puuttumisen vuoksi. Käytän luokista kirjaintunnuksista E1 ja E2 (Espoo) sekä H1 ja H2 (Helsinki). Pojat ja tytöt erittelen kirjaintunnuksilla P ja T. Lisäksi jokaisessa luokassa annan oppilaille vielä juoksevan numerotunnusteen. Yhden oppilaan tunnuksella voi olla esim. H1P3. En tuntenut ketään oppilaista ennalta. Sekä Helsingissä että Espoossa sama opettaja opetti molempia tutkimukseni kohteena olevia ryhmiä. Yhtä oppilasta lukuun ottamatta kaikki oppilaat kertoivat käyneensä rippikoulun.

Kandidaatin tutkielmaa varten kokosin aineiston kuudesluokkalaisten teksteistä. Tutkimukseen osallistui neljä kuudetta luokkaa, kaksi Espoosta ja kaksi Helsingistä. Koulut sijaitsivat samoilla alueilla kuin yläkoulut, joissa vierailin. Kaikkia luokkia opetti eri opettaja. Oppilaita oli yhteensä 78, tyttöjä 43 ja poikia 35.

Keräsin aineistoni kirjallisesti, sillä halusin laajemman otoksen kuin haastattelemalla olisi tämänkaltaisen tutkielman puitteissa ollut mahdollista. Prior (2004, 345) toteaa tekstin jääneen puhutun materiaalin varjoon länsimaisessa tutkimuksessa, mutta täysin aiheetta. Vaikka Prior itse käsittelee tutkimuksissaan lähinnä valmiina olemassa olevia dokumentteja, pätee tämä osittain myös haastattelun ja kirjoitusmuotoisen tutkimuksen vertailuun. Tuomi ja Sarajärvi (2009, 84) jakavat kirjalliset aineistot kahteen osaan: yksityisiin dokumentteihin ja joukkotiedotuksen tuotteisiin. Oma aineistoni koostuu yksityisistä, tätä aineistoa varten kerätystä dokumenteista. Haastattelun avulla

olisin saattanut saada yksityiskohtaisempia vastauksia (ks. Tuomi & Sarajärvi 2009, 73), mutta toisaalta kirjallisesti oppilaat saivat säilyttää anonymiteettinsä täysin. Näin he saattoivat vastata rehellisemmin ja avoimemmin kuin haastattelussa. Tämä toteuttaa mielestäni säännön, jonka Tuomi ja Sarajärvi (2009, 84) antavat kirjallisen aineiston käytölle: kirjoittaja on jollakin tapaa parhaimmillaan vastatessaan kirjallisesti. Sekä kuudes- että yhdeksäsluokkalaiset myös kykenevät jo ilmaisemaan itseään kirjallisesti aiheen vaatimalla tavalla.

Toteutin aineistonkeruuni kaikissa opetusryhmissä uskonnontuntien aikana. Näin oli käytännöllisesti helppo rajata tutkimuksen ulkopuolelle muiden uskontojen ja elämänkatsomustiedon opetukseen osallistuvat oppilaat. Kaikki tunnit, joilla olin, sijoittuivat keskelle päivää eli eivät olleet päivän ensimmäisiä tai viimeisiä oppitunteja.

Kun menin luokkiin, kerroin oppilaille, kuka olen ja mihin heidän kirjoituksiaan kerään. Selitin heille, ettei tekstejä minun lisäkseni lue kukaan muu, eivätkä heidän nimensä tule näkymään missään tutkimuksen vaiheessa. Kerroin heille, että haluan mahdollisimman totuudenmukaisen vastauksen. Painotin myös, ettei kyseessä ole mikään arvioitava tuotos ja ettei asiaan ole oikeita tai vääriä vastauksia.

Aineiston koonti koostui kahdesta osasta. Ensin pyysin oppilaita täyttämään perustietolomakkeen (Liite 2), jossa kysyin heidän sukupuoltaan sekä sitä, ovatko he käyneet rippikoulun. Lisäksi kysyin, onko joku heidän lähipiirissään joskus kuollut ja ovatko he ajatelleet kuolemaa tai kuolemanjälkeisyyttä aikaisemmin. Lopuksi kysyin, miltä kuoleman ajattelemisen oppilaista tuntui. Tämän kysymyksen vastaukset ovat tutkimuksenikin kannalta mielenkiintoisia.

Tämän jälkeen alkoi toinen osa, johon annoin tehtävänannon suullisesti. Pyysin oppilaita kirjoittamaan konseptipaperille, mitä he ajattelevat kuoleman jälkeen tapahtuvan. Pyysin heitä kirjoittamaan mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja totesin olevani iloinen pitkistä teksteistä, mutta huomautin myös, ettei heidän tulisi keksiä paperiin sellaisia asioita, joihin eivät todellisuudessa usko. Tämä osuus poikkesi hieman aiemmin kokoamani aineiston ohjeistuksesta. Kuudesluokkalaisille luin oppilaat aiheeseen virittääkseni tarinan Maire-mummosta, joka kuoli vanhana, sukulaisten

rakastamana. Tämän jälkeen oppilaat saivat joko jatkaa tarinaa tai kertoa vapaamuotoisesti, mitä ajattelevat kuoleman jälkeen tapahtuvan. Harva kuudesluokkalaaisista jatkoi tarinaa, mikä osaltaan sai minut jättämään sen pois yhdeksäsluokkalaisten ohjeistuksesta.

Oppilaat kirjoittivat hyvin eripituisia tekstejä ja tehtävän totuttamisen kesto oppilaiden välillä vaihteli parista minuutista noin puoleen tuntiin. Kirjoitustehtävän valmistuttua oppilaat saivat odotella omalla paikallaan tai tehdä opettajan antamia tehtäviä. He eivät siis päässeet pois tilanteesta nopeammin, vaikka suorittivat tehtävän nopeasti. Oppilaat suhtautuivat tehtävään pääosin positiivisesti, mutta eivät vaikuttaneet erityisen innostuneilta.

5.3 Analyysimenetelmät

Laadullisen aineiston analyysimenetelmät ovat Attride-Stirlingin (2001, 386) mukaan vähissä, ja tämän huomasin itsekin. Käytin tutkimustulosteni jäsentämisessä laadullisessa tutkimusperinteessä yleistä sisällönanalyysia, sillä se sopii hyvin ymmärtämiseen tähtääviin tutkimuksiin (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2010, 224). Tuomi ja Sarajärvi (2009, 103) kuvaavat sisällönanalyysia keinoksi, jolla tutkittavasta ilmiöstä saadaan kuvaus tiivistetysti ja pyritään esittämään se selkeästi. Margrit Schreier (2012, 1) määrittelee kvalitatiivisen sisällönanalyysin olevan metodi, jolla kyetään kuvaamaan kvalitatiivista materiaalia systemaattisesti. Tuomi ja Sarajärvi (2009, 108) painottavat, että sisällönanalyysin avulla tulokset saadaan ainoastaan järjestettyä päätelmiä varten. Myös Schreier (2012, 3–5) huomauttaa, ettei sisällönanalyysi anna mahdollisuutta aineiston kokonaisvaltaiseen tulkintaan. Sisällönanalyysin eduiksi Schreier mainitsee systemaattisuuden, joustavuuden sekä aineiston tiivistymisen.

Sisällönanalyysin tarkoitus on löytää tekstistä merkityksiä (Tuomi & Sarajärvi 1999, 104). Schreier (2012, 2) toteaa, ettei aineisto itsessään ole merkityksellinen, vaan tutkijan on luotava niitä. Merkitykset ovat siis tutkijan tulkintoja. Kvalitatiivinen sisällönanalyysi sopii Schreierin mielestä nimenomaan sellaisiin aineistoihin, jotka eivät ole automaattisesti luokiteltavissa samalla tavalla, vaan vaativat jonkin verran tulkintaa. Laadullisen tutkimuksen aineistot täyttävät pääsääntöisesti tämän ehdon. (Schreier 2012, 2.) Tuomi ja Sarajärvi

erottavat myös toisistaan sisällönanalyysin ja sisällön erittelyn. Näistä jälkimmäinen on heidän mukaansa aineiston numeraalista erittelemistä ja varsinainen sisällönanalyysi on tarkempaa aineiston analyysia. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 105–106.) Tutkimuskysymykset muokkaavat luokittelua, jonka tutkija luo analyysinsa tueksi (Schreier 2012, 7).

Toteutin analyysia aineistolähtöisesti (ks. Tuomi & Sarajärvi 1999, 108–113; Schreier 2012, 7). Luettuani aineiston läpi, kirjoitin sen puhtaaksi ja annoin oppilaille juoksevat tunnisteet (esim. H1T1). Tämän jälkeen kävin tekstit uudelleen läpi sijoittaen teksteistä löytämiäni kuvauksia kandidaatin tutkielmaa varten luomiini luokituksiin. Analyysiyksikkönä käytin lausetta tai useampia lauseita, jos peräkkäiset lauseet voitiin lukea kuuluvaksi samaan luokkaan. Osalla oppilaista koko kirjoitus oli yksi yksikkö. Varto (1992, 76) kuvaa tätä prosessia siten, että tutkija pyrkii löytämään tutkimuskohteestaan samankaltaisuuksia ja jaottelemaan niitä yleiskäsitteiden alle. Kandidaatin tutkielmassani jaoin oppilaiden ajatukset kahdeksaan eri luokkaan, jotka toimivat tällaisina yleiskäsitteinä. Uudesta aineistosta löysin ajatuksia, jotka eivät sopineet valmiina oleviin luokkiin, joten loin kaksi uutta luokkaa. Kahteen kandidaatin tutkielmassa käyttämäni luokkaan taas en sijoittanut yhtäkään mainintaa yhdeksäsluokkalaisten teksteistä.

Monilla oppilailla on tekstissään mainintoja, joita sijoitin useampiin eri luokkiin. Esimerkiksi sama oppilas saattaa puhua jostakin taivaan kaltaisesta paikasta ja toisaalta uskoa ihmisen syntyvän uudelleen toisessa hahmossa. Tällöin olen sijoittanut heidän lausumiaan useaan eri luokkaan. Lisäksi muutamalla oppilaalla oli niin omaperäisiä tulkintoja, etten sijoittanut niitä mihinkään luokkaan vaan esittelen ne erillisinä, omassa alaluvussaan. Mainintoja on siis enemmän kuin oppilaita.

Luokittelun tekemisen jälkeen ryhdyin toteuttamaan itse analyysia eli aiempaan kirjallisuuteen nojautuen tein johtopäätöksiä oppilaiden antamista maininnoista. Hodder (2003, 157) toteaa, että kirjallista tekstiä tulkittaessa kirjoittajan ja lukijan välimatka kasvaa puhuttuun verrattuna. Pysin kuitenkin siihen, että tulkitsen oppilaiden tekstejä mahdollisimman oikein. Analyysia tehdessäni luin aineistoni useaan kertaan. Eri luokkia kuvatessani etsin oppilaiden kirjoituksista yhdistäviä piirteitä. Tulososiossa tulen antamaan runsaasti aineistoesimerkkejä analyysini tueksi. Olen valinnut esimerkit siten,

että ne parhaiten kuvaavat esittelemääni päätelmää. Toisaalta laadullisessa tutkimuksessa etuna on se, että pystytään kiinnittämään huomiota yksityiskohtiin, jotka määrällisessä tutkimuksessa jäisivät huomiotta (Varto 1992, 79). Olenkin esitellyt yksittäisiä aineistoesimerkkejä, jotka tuovat mielestäni esiin tärkeitä ja mielenkiintoisia näkökulmia.

Kehityspsykologista tarkastelua toteuttaessani olen pitänyt käden ulottuvilla tutkielmani teoriaosassa esittelemäni aikaisemmat tutkimukset lapsen uskonnolliseen kehitykseen liittyen. Luin tarkasti omaani aiemmin tehtyjä tutkimuksia ja käytin niitä ikään kuin kompassina omaa aineistoa lukiessani. Etsin merkkejä, jotka kertovat, millaisessa kehityksen vaiheessa tutkimani yhdeksäsluokkalaisten ovat.

Tulososiossa esittelen luomani luokat ja annan niistä aineistoesimerkkejä selventääkseni päättelyäni ja parantaakseni tutkielman luotettavuutta. Lisäksi teen selkoa kehityspsykologisesta analyysistä, jossa selvitin yhdeksäsluokkalaisten uskonnonkehityksellistä vaihetta ja vertasin heistä tekemääni analyysia kuudesluokkalaisista aiemmin tekemiini päätelmiin. Viittaaan paljon aiemmin tehtyihin tutkimuksiin päätelmieni oikeuttamiseksi.

6 Tutkimustulokset ja niiden tulkintaa

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni tulokset. Vastaan neljään tutkimuskysymykseeni aineiston valossa. Annan aineistostani esimerkkejä ja palaan myös alussa esittelemääni kirjallisuuteen. Koska tutkimusotteeni on laadullinen, en koe tarpeelliseksi esittää numeraalista erittelyä aineistostani.

6.1 Perustiedoista

Aineistonkeruuni aluksi oppilaat täyttivät perustietolomakkeen, jossa kysyin heidän sukupuoltaan ja sitä, ovatko he käyneet rippikoulun. Koska yhtä lukuun ottamatta kaikki oppilaat olivat rippikoulun käyneet, en voi eritellä tutkimustuloksia sen mukaan. Tämä kuitenkin toimii taustatietona tutkielmassani. Lisäksi kysyin oppilailta, onko joku heille läheinen ihminen tai eläin joskus kuollut. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta oppilaat vastasivat kysymykseen myöntävästi. Lisätietoihin he saivat kirjoittaa, kuka tämä kuollut henkilö oli. Yleisimpiä vastauksia olivat isovanhemmat ja muut sukulaiset sekä lemmikit. Viimeksi mainittu johtunee kysymyksen asettelusta.

Kysyin myös oppilailta, ovatko he ajatelleet joskus kuolemaa. Pojista jopa kolmannes totesi, ettei ole ajatellut kuolemaa, tytöistä näin ilmoitti vain pari. Jakauma oli samansuuntainen myös kuudesluokkalaisten vastauksissa. Lisäkysymyksenä pyysin oppilaita kertomaan, miltä kuoleman ajattelu heistä oli tuntunut. Ylivoimaisesti eniten oli vastauksia, joissa ilmaistiin kuoleman ajattelun pelottavuus ja outous. Myös ahdistavuus, surullisuus ja synkkyys mainittiin usein. Toisaalta moni piti asiaa normaalina tai neutraalina. Myös kiinnostus kuolemaa kohtaan ilmaistiin, vaikka ajattelu olisi koettu pelottavana.

6.2 Aineiston luokittelu

Pidin aineistoni luokittelun lähtökohtana kandidaatin tutkielmaa varten luomiani luokkia, jotka olen esitellyt edellä. Tuolloin luokkia oli kahdeksan ja lisäksi maininnat, jotka eivät mielestäni sopineet mihinkään luokkaan. Yhdeksäsluokkalaisilta kokoamassani aineistossa useat samat teemat

toistuivat. Eivät kuitenkaan kaikki. Lisäksi esiin nousi teemoja, joita kuudesluokkalaiset eivät vastauksissaan tuoneet ilmi. Uutta luokittelua tehdessäni poistin kolme luokkaa ja loin kaksi lisää.

Ensimmäinen luokka käsittää vastaukset, joissa oppilaat uskovat elämän päättyvän kuolemaan tai selittävät kuolemanjälkeisyyttä luonnontieteiden kautta. Olen yhdistänyt ne samaan luokkaan, koska kuolemanjälkeisyyden kannalta ne edustavat samaa kategoriaa. Toisessa luokassa ovat vastaukset, joissa oppilas ilmaisee halunsa uskoa, että elämä jatkuu jollakin tavalla kuoleman jälkeen, mutta toteaa, ettei kuitenkaan usko tähän. Kolmanteen luokkaan olen koonnut sellaiset kuvaukset, joissa näkyy taivaan ja helvetin vastakkainasettelu. Neljäs luokka taas käsittää vastaukset, joissa kuvataan vain taivas tai jokin siihen verrattava, hyväksi koettu paikka. Viidenteen luokkaan kuuluvat kuvaukset jälleensyntymästä. Kuudennessa luokassa ovat maininnat aaveista tai henkiolennoista, joista oppilaat käyttävät kuvauksissaan erilaisia nimityksiä. Seitsemänteen luokkaan olen koonnut vastaukset, joissa oppilas ilmaisee, ettei tiedä, mitä uskoo kuoleman jälkeen tapahtuvan. Lopuksi on vielä sellaisia kuvauksia, joita en sijoittanut mihinkään yllä mainittuun luokkaan.

Alla olevaan taulukkoon olen vielä koonnut nimeämäni luokat näkyville.

TAULUKKO 3. Aineiston luokitus

1. Elämä päättyy kuolemaan / luonnontieteellinen selitys
2. Ei usko, vaikka haluaisi
3. Taivas vs. helvetti
4. Taivas tai sitä vastaava paikka
5. Jälleensyntymä
6. Aaveet / henget
7. Epätietoisuuden ilmaisu
Ei mikään edellä mainituista

6.3 Yhdeksäsluokkalaisten ajatuksia kuolemanjälkeisyydestä

Tässä alaluvussa esittelen aineistosta kokoamani luokat. Lisäksi annan aineistoesimerkkejä analyysini tueksi. Osaa sitaateista olen käyttänyt useammassakin yhteydessä, sillä mielestäni ne toimivat osuvana esimerkkinä monesta näkökulmasta.

6.3.1 Elämä päättyy kuolemaan / luonnontieteellinen selitys

Ensimmäinen luokka käsittää vastaukset, joissa oppilas on ilmaissut uskovansa kaiken elämän päättyvän kuolemaan. Osa vastauksista on myös sellaisia, joissa kuolemanjälkeisyyttä ei ole varsinaisesti käsitelty. Näissäkin on havaittavissa kuitenkin ajatus siitä, että elämä päättyy, kun ihmisen ruumis haudataan tai hävitetään.

Luulen, että kuoleman jälkeen ei käy oikeastaan mitään. Yksinkertaisuudessaan ei vaan ole enää olemassa. (H1T3)

Ihminen heitetään kuoleman jälkeen puiseen arkkuun maatumään tai poltetaan. (E1P5)

Tähän luokkaan olen lisäksi koonnut maininnat, joissa kuolema kuvataan luonnontieteiden näkökulmasta. Nämä kuvaukset olivat tyypillisempiä pojille. Uskomukselliselta kannalta tämä vastaa ajatusta, ettei elämä jatku enää kuoleman jälkeen. Luonnontieteellisissä selityksissä on nähtävissä sekä biologiaan että fysiikkaan liittyviä lainalaisuuksia sekä termistöä. Osa on huomionnut fysiikan aspektin puhumalla atomeista. Usein luonnontieteellisissä selityksissä kuolemanjälkeisyydestä esiintyy huomio siitä, että jollakin tavalla päädyimme osaksi luontoa.

Kuoleman jälkeen ruumiissa olleet atomit hajoavat takaisin ympäristöön ja saattavat joskus olla osa uutta eloperäistä olomuotoa – – (H2P2)

– – Kuoleman jälkeen ei tule tapahtumaan mitään. Sinut haudataan ja hajoittajat tuhoavat sivut. Palaat elämänkiertokulkuun ravinteina ja atomeina. – – (H1P1)

Alla esitelty esimerkki lähentelee aivan tutkielmani alussa esittelemääni lääketieteellistä määritelmää kuolemasta.

Mielestäni kuoleman jälkeen ihminen on eloton. Se ei hengitä, elintoimintojen toiminta pysähtyy – – (E2P7)

Osa oppilaista, jotka ilmaisivat epäuskonsa kuolemanjälkeisyyteen, kertoivat, mihin he eivät usko. Osa myös perusteli, miksei usko johonkin kuolemanjälkeisen elämän muotoon.

Minusta kuoleman jälkeen ei tapahdu mitään. Ihminen vain kuolee ja se on ohi. En osaa uskoa taivaaseen, koska se kuulostaa enemmän toiveajattelulta kuin todelta – – (E1T3)

– – En oikein usko ”taivaaseen pääsemiseen” jotenkin ajatus sellaisesta tuntuu niin epätodelliselta. Ihmisen kuoltua se haudataan tai poltetaan. (E2P7)

Luonnontieteellisen selityksen tarjonneiden oppilaiden vastauksista on havaittavissa se, että he ovat asettaneet luonnontieteellisen selityksen kuolemanjälkeisyydestä (ja muistakin perimmäisistä kysymyksistä) vastakkaiseksi uskonnolliselle.

– – Enemmän minä kannatan tieteellisiä asioita kuin uskonnollisia (esim. evoluutio). (E1T1)

Muutama oppilas esitti biologisen selityksen pelkona muiden uskomustensa rinnalla. Entä jos kuoleman jälkeen ei olekaan tiedossa mitään?

– – Pelottaa myös ajatus, että entä jos en synny uudelleen tai pääse taivaaseen. Mädännykö arkussa maailman loppuun asti? – – (H2T6)

6.3.2 Ei usko, vaikka haluaisi.

Muutamit oppilaista kirjoittivat vastauksessaan, että olisi mukava uskoa esimerkiksi taivaaseen tai uudelleensyntymään, tai että elämän jatkuminen kuoleman jälkeen tuntuu lohdulliselta ajatukselta. He kuitenkin totesivat, etteivät itse usko siihen, että elämä jatkuisi kuoleman jälkeen. Tämänkaltaisia vastauksia ei ilmennyt aiemmin kokoamassani aineistossa kuudesluokkalaisten keskuudessa.

Haluaisin uskoa, että kuoleman jälkeen sielu siirtyy tarkkailemaan ja suojelemaan läheisiä, mutta uskoakseni kuoleman jälkeen ihminen katoaa, eikä hänellä ole mitään muistissa vaan hän ajattelee tyhjää. (H2T3)

Nuoret, jotka ovat esittäneet toivovansa elämän jatkumista omien uskomusten vastaisesti, perustelevat myös, miksi näin haluavat. Alla olevassa esimerkissä poika toteaa, että osa ihmisistä kuolee niin nuorena, että he ansaitisivat jatkaa elämäänsä kuoleman jälkeen.

Itse uskon, että kuoleman jälkeen ruumis tai ainakin osa siitä maatu arkkuun. Elämä vain loppuu siihen. Toivoisin, että kuoleman jälkeen ihminen pääsisi taivaaseen tai helvettiin, tekojensa seurauksena. Toivon tätä, sillä minusta tuntuu, että jotkut kuolevat aivan liian nuorena ja ansaitisivat kuoleman jälkeisen elämän ns. paratiisissa. Ongelmana vain on se, että en usko paratiisiin taikka helvettiin ja kuoleman jälkeiseen elämään. (H2P6)

Myös pelko siitä, että kuoleman jälkeen ei tapahdu mitään, on syynä toiveeseen esimerkiksi taivaaseen pääsystä.

Kuoleman jälkeen ei enää tajua mitään. Et tunne mitään, et pysty ajatella ollenkaan. Tämä ajatus pelottaa minua. Toivon, että kuoleman jälkeen näen tuttuni taivaassa. (H1T4)

6.3.3 Taivas vs. helvetti

Tutkimukseeni osallistuneista oppilaista melko moni totesi uskovansa ihmisen päätyvän kuolemansa jälkeen joko taivaaseen tai helvettiin. Aivan kaikki eivät käyttäneet näitä kristinuskolle tyypillisiä käsitteitä, mutta kuvasivat kuitenkin jotakin hyvää ja pahaa paikkaa.

Jumalaan uskovat pääsevät taivaaseen ja muista en tiedä mitä uskoa. Varmaankin joutuvat Helvettiin tai johonkin muuhun paikkaan. (H2P4)

Jotkut oppilaat olivat vastauksissaan pohtineet sitä, kuka joutuu taivaaseen ja kuka helvettiin. Vastauksissa on nähtävissä uskontokasvatuksen vaikutus, sillä kristillisiä termejä, kuten sielu tai Jumala, käytetään. Sielu-termi on toki käytössä myös muissa katsomuksissa kuin kristinuskossa, ja siihenkin tullut antiikin Kreikasta (Hägglund 1975, 187). Uskon kuitenkin näiden nuorten omaksuneen termin sielu nimenomaan kristillisen kasvatuksen kautta.

Uskon, että kuoleman jälkeen sielu pääsee taivaaseen tai joutuu helvettiin. Se riippuu siitä miten olet elänyt ja miten kohdellut muita – – (E2T6)

Ajattelen että kuoleman jälkeen sielu menee helvettiin tai taivaaseen. Jumala päättää kumpaan menee yleensä helvettiin, koska ihmiset tekevät pahoja asioita. Taivaaseen pääsee jos tekee hyviä asioita. – – (E1P1)

Yllä olevan esimerkin ajatus siitä, että suurin osa ihmisistä tekee pahoja asioita, joten he joutuvat helvettiin, on mielenkiintoinen ja herättää kysymyksiä siitä, voisiko oppilaiden taivas-helvetti -kuvauksista päätellä jotain heidän minä- tai maailmankuvastaan. Kaikki oppilaat, jotka pohtivat kysymystä taivaaseen tai helvettiin päätymisestä, olivat sitä mieltä, että ihmisen teot vaikuttavat kuolemanjälkeiseen määränpäähän. Tämä on vastakkaista Lutherin ”yksin armosta” -teesin kanssa.

Yhdeksäsluokkalaiset eivät kuvanneet taivasta tai helvettiä kovinkaan monisanaisesti. Taivas kuitenkin koetaan joksikin hyväksi paikaksi, ja helvettiin liitetään kärsimys.

Mielestäni kuoleman jälkeen ihminen joutuu joko taivaaseen tai helvettiin. Jos hautajaisissa on oltu kunnolla se tuo vainajalle onnea matkaan taivaaseen tai helvettiin jatkamaan elämäänsä onnellisesti mutta yksin. Jumala pitää huolta

ihmisistä jotka menevät taivaaseen ja helvetissä joudutaan kärsiä pahoista asioista mitä olet tehnyt koko elämäsi aikana. Taivaaseen mennyt näkee tuttavansa ylhäältä päin. (H2P1)

6.3.4 Taivas tai sitä vastaava paikka

Taivaaseen tai sitä vastaavaan, mukavaksi koettuun paikkaan liittyviä kuvauksia oli aineistossani eniten, lähes kolmanneksessa teksteistä. Taivaaseen uskominen oli huomattavasti yleisempää kuin sekä taivaan että helvetin olemassaoloon uskominen.

Kun ihminen kuolee, luulen että hän pääsee taivaaseen. (E2P2)

– – Kuoleman jälkeen kuvittelen, että taivaaseen pääsee kaikki ja taivaassa kaikki on hyvin eikä mitään pahaa ole. Pahat ihmisetkin ovat oppineet ja ovat taivaassa hyviä. Siellä elää ikuisesti ja siellä on kaikki samat tutut jotka on maan päälläkin olleet. (H2T1)

Osa oppilaista ilmaisi ajattelevansa, että (Jumalaan) uskovat ihmiset pääsevät taivaaseen, mutta eivät huomioineet millään lailla niitä, jotka eivät usko.

Kuoleman jälkeen kaikki, jotka uskovat Jumalaan pääsevät taivaaseen. (E1T7)

Useat oppilaat, jotka ovat ilmaisseet uskonsa taivaaseen kuolemanjälkeisenä paikkana, ovat erityisesti lisänneet, että eivät usko helvettiin, vaan heidän mielestään kaikki pääsevät taivaaseen.

Uskon että sielu pääsee taivaaseen. (En usko helvettiin.) Uskon että olit hyvä tai paha ihminen pääsee sielusi kuitenkin taivaaseen. (H1T2)

Itse uskon, että kuoleman jälkeen pääsee taivaaseen tai ainakin osa ihmisistä pääsee. Jossain on sanottu että hyvät ihmiset pääsevät taivaaseen ja pahat ihmiset joutuvat helvettiin. Mutta itse en usko, että helvettiä on olemassa, sillä kaikki ihmiset ovat samanarvoisia. Jos joku on kerran tehnyt väärin, niin ei hänelle ole omaa paikkaansa kuoleman jälkeen.

Eli itse uskon, että kuoleman jälkeen pääsee taivaaseen, olipa ihminen ja hänen tekonsa minkälaisia tahansa. (H2P7)

Taivaaseen liittyvissä kuvauksissa oli mainittu myös Jumalan ja Jeesuksen olemassaolo eikä karteltu ajatuksen kristillistä aspektia. Sielun käsite esiintyi näissäkin vastauksissa.

Uskon, että kuoltuamme pääsemme taivaaseen. Jumalan ja Jeesuksen luokse – – (H1T1)

Kuoleman jälkeen pääsee taivaaseen, ja siellä näkee ne ihmiset, jotka on jo kuollut ja muita omia läheisiä. Ja siellä on myös Jumala, joka pitää huolta. (E1T4)

Kuten taivasta ja helvettiä koskevassakin alaluvussa totesin, yhdeksäsluokkalaiset eivät ole kuvailleet taivasta kovinkaan laajasti. Kuten yllä olevassa esimerkissä, monet oppilaat (erityisesti tytöt) kuitenkin liittivät taivaaseen läheisten ihmisten kohtaamisen uudelleen.

– – Tai että pääsisin taivaaseen. Näkisin kaikki minulle tärkeät ja rakkaat ihmiset ja eläimet. – – (H2T6)

Toinen taivaaseen usein liitetty elementti oli se, että siellä on mukavaa ja hyvä olla.

Ihminen pääsee taivaaseen. Jossa ihminen elää omien toiveiden mukaan. (E1P4)

Ajattelen että kaikilla on paikka taivaassa. Uskon että siellä on kaikilla hyvä olla ja elämä jatkuu ikuisesti. (E2T1)

Sielun ja ruumiin ylösnousemusta oli osassa vastauksista myös sivuttu. Ne oppilaat, jotka asiaa ylipäättään olivat pohtineet, olivat sitä mieltä, että ruumis jää haudaan ja sielu jatkaa elämäänsä taivaassa. Tämä on huomionarvoista, sillä virallinen evankelis-luterilainen opetus puhuu ruumiin ylösnousemuksesta.

Kuoleman jälkeen ihmisen ruumis haudataan ja se maatuu ja muuttuu mullaksi. Kun taas ihmisen sielu pääsee taivaaseen ja parempaan paikkaan. (H2P3)

– – Mielestäni jos ihminen on elänyt hyvänä ja ilman pahaa, hänen kehonsa jää haudaan ja sielunsa nousee ylös taivaaseen. – – (H2T2)

Taivaaseen liittyvien kuvausten joukossa oli myös sellaisia, jotka mielestäni ovat yhdeksäsluokkalaiselle melko lapsekkaita, vaikka aivan niin konkreettisia vastaukset eivät olleet kuin kuudesluokkalaisilla.

Kuoleman jälkeen ihminen menee pilviin asumaan jeesuksen kanssa. (E1P6)

6.3.5 Jälleensyntymä

Siihen nähden, että kaikki tutkimani oppilaat tulevat evankelis-luterilaisen uskonnonopetuksen piiristä, jälleensyntymään liittyvien vastausten määrä on todella korkea. Niitä on saman verran kuin vastauksia, joissa elämän jatkuminen kuoleman jälkeen kielletään. Myös aikuisten keskuudessa tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että itämaisille uskonnoille tyypillisempi jälleensyntymän ajatus on yleistynyt Suomessa (Haastettu kirkko 2012).

Monet oppilaista kuvasivat jälleensyntymän tapahtuvan uudelleen ihmiskehossa.

– – Uskon että kuoleman jälkeen elämä alkaa uudestaan uudessa kehossa. (H2P5)

– – Tai sitten kuoleman jälkeen ihminen syntyy uudelleen ihmiseksi. Elää uudelleen erilaisen elämän ja sen jälkeen kun kuolee syntyy taas uudelleen. Ihminen saa uuden mahdollisuuden. (H2T1)

Osa oppilaista taas on kirjoittanut ajattelevansa, että ihminen syntyy seuraavassa elämässään joksikin eläimeksi. Yleensä eläimeksi syntyminen esitettiin vaihtoehtona ihmiseksi syntyemiselle. Muita muotoja jälleensyntymiselle ei esitetty.

– – Voi myös olla, että ihminen syntyy uudestaan jossain toisessa muodossa esim. jonain eläimenä, kuten lintuna, kalana, karhuna, koirana, kissana tai vaikka jonain ötökkänä. – – (H2T5)

Kaukoidän uskontojen tapaan monet oppilaat uskovat, että eletty elämä vaikuttaa jälleensyntymän muotoon. Se, millaiseksi hyvin ja huonosti elänyt ihminen syntyy uudelleen, vaihtelee jonkin verran. Jotkut oppilaat ovat myös osanneet itse nimetä, millaisesta kulttuuripiiristä omat uskomukset juontavat juurensa.

Minä rehellisesti uskon että synnyt kuoleman jälkeen uudestaan. Mutta minä sinä synnyt on siitä kiinni että millainen olit ”edellisessä elämässä” esim. Jos olit jonkinlainen kusipää synnyt vankeudessa toisaalta jos olit ”hyvä” synnyt vapaana. Joten ajattelen hindulaisuuden tapaiseen asiaan. (H1P2)

Vaikka sitä ei aina suoraan oppilaiden kirjoituksissa sanottukaan, niistä saa käsityksen, että kuoleman ja jälleensyntymän välissä on aikaa. Jälleensyntymä ei siis tapahdu esimerkiksi samalla hetkellä kuoleman kanssa. Joissakin vastauksissa tämä viive on suoraan sanallistettu.

– – Luulen, että kuoleman jälkeen ihminen elää jollakin tavalla. Saattaa uudelleensyntyä joskus myöhemmin. (H1T2)

Huomionarvoista on myös se, etteivät oppilaat ole kiinnittäneet huomiota siihen, voiko jälleensyntynyttä hahmoa tunnistaa aiemmaksi ihmiseksi. Sitä sen sijaan osa on pohtinut, voiko edellisestä elämästään muistaa jotakin. Pääsääntöisesti oppilaiden vastaus tähän on kieltävä.

Kun kuolee, niin uudelleensynty joko eläimenä tai ihmisenä, mutta ei muista mitään edellisestä elämästä. (E2P6)

Oppilaiden vastauksissa on myös huomioitu jälleensyntymisen kiertokulun loppuminen. Jotkut toteavat, ettei kierto jatku ikuisesti, vaan joskus ihminen (tai eläin) kuolee lopullisesti. Sitä, miksi tai miten tämä lopullinen kuolema tapahtuu, ei ole problematisoitu. Esimerkiksi Kaukoidän uskonnoille tyypillinen valaistuminen tai nirvanaan pääsy on yhdeksäsluokkalaisille vieras ajatus ainakin heidän omassa uskomuspiirissään.

– – mutta jossain vaiheessa ihminen kuitenkin kuolisi kokonaan, eikä enää syntyisi uudestaan. (H2T5)

Tutkimani oppilaat, jotka toivat esiin uskonsa jälleensyntymään, olivat selvästi omaksuneet ns. länsimaisen jälleensyntymäkäsityksen. He suhtautuivat jälleensyntymän ajatukseen positiivisesti ja toiveikkaasti. Osa jopa totesi toivovansa, että syntyy jonakin eläimenä, mikä olisi todennäköisesti buddhalaiselle tai hindulle hyvin vieras toive.

Toivon, että syntyisin uudelleen, joksikin eläimeksi. Kilpikonna olisi kiva, koska ne eivät ole tietääkseni kenenkään ruokaa, tai no ehkä joidenkin ihmisten... ja ne elävät pitkään! – – (H2T6)

Kuten olen aiemmin todennut, ylipäätään jälleensyntymä on Aasiassa nähty pääasiassa negatiivisena asiana, josta pyritään irtautumaan.

6.3.6 Aaveet / henget

Useissa teksteissä oli kuvauksia siitä, kuinka ihminen jää kuoltuaan maan päälle jonkinlaisena henkiolentona tai aaveena. Nämä voitaisiin tavallaan laskea osaksi jälleensyntymisuskoa, mutta koska ne kuitenkin poikkeavat ajatuksesta, että ihminen syntyy uudelleen toisessa hahmossa, olen eritellyt ne omaksi kategoriakseen.

Osa kuvauksista muistuttaa kristinuskossakin esiintyviä enkeleitä. Yhteistä kuvauksille on se, että elävät eivät voi nähdä kuolleita. Henkiolentoihin ym. liittyviä mainintoja esiintyi lähes poikkeuksetta ainoastaan tyttöillä. Nämä kuvaukset liittyivät yleensä osaksi pidempää selostusta ja olivat lähes kaikilla vain osa kuolemanjälkeisyyteen liittyvästä uskosta.

– – Voihan se olla, että ihmisen sielu / henki jää tavallaan eloon. Ikään kuin tarkkailemaan läheisiä. – – (E1T10)

– – Uskon että jos esimerkiksi joku mies rakastaa taloan ja kuolee sinne, niin hän jää kummittelemaan. (E2T6)

Monissa vastauksissa oppilaat ovat käyttäneet kristinuskoon liittyviä termejä, kuten sielu, enkelit ja rukoileminen.

– – Uskon silti, että ihmisen sielu säilyy. Vaikka joku on kuollut, niin minusta tuntuu että se ihminen on jotenkin vielä täällä, vaikkei sitä voi silmin nähdä. Ja ehkä se kuollut tietää mitä me teemme, mutta me emme pysty häntä näkemään. – – (H2T4)

– – Voi olla, että ihminen jää elämään maapallolle esimerkiksi haamuna tai enkelinä (kuulostaa oudolta, mutta voisi olla mahdollista), ja he voivat kuulla läheistensä rukoukset. Haamu tai enkeli ei kuulosta oikealta sanalta, mutta joku näkymätön, mikä ei voi fyysisesti tuntea, kuulla tai nähdä. – – (H2T5)

Eräs oppilas kuvasi myös omat kokemuksensa, jossa isoisä ja isoäiti ovat ilmestyneet hänelle unessa heidän kuolemansa jälkeen. Tällaiset kertomukset ovat melko yleisiä ympäri maailmaa.

– – Minulle minun isoäitini ja isoisäni ovat tulleet ”hyvästelemään” minut kuollessaan unessani. Sinä yönä kun isoäitini kuoli näin hänestä unta. Unessa istuin sänkyäni laidalla ja isoäitini avasi huoneeni oven ja astui huoneeseeni sisään, sen jälkeen juttelimme niitä näitä ja heräsin. Aamulla kun äitini kertoi hänen kuolleen yöllä minulla oli levollinen olo uneni takia. Isoisäni kanssa se ei ollut niin selvää, mutta parin päivän hänen kuolemansa jälkeen näin unta että hän nousi autoon ja ajoi pois. (H2T7)

6.3.7 Epätietoisuuden ilmaisu

Ilmaisoin tehtävänannossa oppilaille toiveeni, että he eivät vastaisi, että eivät tiedä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, sillä kukaan ei asiasta voi varmasti tietää. Useampi oppilas olikin vastannut, että he eivät vielä tiedä, mitä asiasta ajattelevat. He eivät siis olleet muodostaneet asiasta omaa uskoa. Joku selitti tietämättömyyttään sillä, ettei ollut ajatellut asiaa.

En tiedä mitä ajattelen kuoleman jälkeisestä elämästä. Minulla ei ole oikein mitään ajatuksia siitä sillä en ajattelen sitä kovin usein. Kai sen jälkeen vielä jotain tapahtuu. (H1P3)

Toinen taas vetosi vaihtoehtojen suureen määrään. He eivät kuitenkaan ilmaisseet epäuskoa kuolemanjälkeisiin tapahtumiin.

– – En oikeastaan tiedä mitä uskon että kuoleman jälkeen tapahtuu, sillä siitä on niin paljon eri teorioita, ettei tiedä mihin uskoa. Ja kun siitä ei ole mitään

tietoa, ei kukaan voi sanoa tietävänsä varmasti mitä kuoleman jälkeen tapahtuu.

--

6.3.8 Luokittelemattomat kuvaukset

Kuten kandidaatin tutkielmani aineistossa, myös tästä aineistosta nousi sellaisia kuvauksia, joita en osannut sijoittaa mihinkään luokkaan. Ne edustavat myös sen verran omaperäistä uskomusta, ettei niistä olisi ollut järkevää muodostaa omaa luokkaansa. Osassa vastauksia esiintyy kristillisiä termejä ja ajatuksia.

Ajattelen että kuoleman jälkeen me herätään meidän uneen, eli koko meidän elämä onkin ollut unta, ja pienenä lapsena se uni ”entisestä” elämästä nähdään. (E2T4)

Jotkut oppilaista eivät olleet oikeastaan vastanneet kysymykseen ollenkaan, vaan kirjoittaneet jostakin vähän asian vierestä tai kuvailleet sitä, mihin eivät usko. Kiinnostavaa on, että näissä kuvauksissa esiintyy sekä mielenkiintoa kuolemista kohtaan, että niin lamaannuttava kuolemanpelkoa, ettei siitä oikein uskalla puhuakaan.

Kuolema on itse asiassa mielestä aika kiva asia koska elämä ei mielestäni ole kovin kivaa. (H2P8)

Kuolema on minulle arka asia. Se pelottaa minua mietin aina välillä että kuollaanko me oikeesti sitten ei näe enää lähimmäisiä. En halua kuolla. (E2T3)

Suhtaudun kuolemaan melko realistisesti. En usko, että ihmishenki nousee taivaaseen. Monet ihmiset ovat kertoneet kokemuksistaan jouduttuaan kuoleman rajamaille esim. onnettomuuden takia. Tuo on mielestäni mahdollista sillä aivot eivät ole onnettomuuden yhteydessä välttämättä lakanneet toimimasta ja mielikuvitus alkaa laukkaamaan.

Joten jos ihminen kuolee kokonaan eikä vain loukkaannu, en usko, että sielu lähtee vaeltamaan muualle. (E1P3)

Alla esimerkki hyvin erilaisesta vastauksesta, jota on vaikeaa sijoittaa mihinkään tuntemaani katsomukseen. Erityisesti tällaiset vastaukset tuovat esiin kirjallisen aineiston käyttämisen rikkauden, sillä tätä oppilas olisi tuskin osannut/uskaltanut haastattelussa sanallistaa. Toisaalta tämä herättää tutkijassa monia kysymyksiä, joiden kysymisen haastattelu olisi mahdollistanut.

-- Olet ollut kuollut jonkin ajan. Kuulet äänen. Tunnistat sen. Se on hän. Hän, joka on! Elämäntarina. Punahiuksinen Hanna tuo maailman hienoimman meemin. Tämä meemi voi herättää kuolleet ja pelastaa ne. Kaiken tämän voi

pysäyttää Hes. Kuuluisa flamer Hes. Hän on saanut voimansa kahdelta mieheltä. Kohtalosi riippuu siitä kumpi löytää sinut ensimmäisenä. (H1P1)

6.3.9 Hybridivastaukset

Nimitän hybridivastauksiksi sellaisia vastauksia, joissa on selkeästi yhdistelty useampaan eri luokkaan kuuluvia elementtejä. Tällaisten vastausten osia olen esitellyt jo aiemmin eri luokkien yhteydessä.

Hybridivastauksia on kahdenlaisia. Toisaalta oppilaat esittävät vaihtoehtoisia teorioita kuolemalle, kuten alla olevissa esimerkeissä.

Uskon että kuoleman jälkeen pääsee joko taivaaseen tai saa uuden elämän. –
– (H2T1)

– – Voi olla, että ihminen jää elämään maapallolle kuoleman jälkeen, mutta eri tavalla ja eri hahmossa, kuin kuolemaa ennen. Ihminen voi jäädä maapallolle esimerkiksi haamuna tai enkelinä. – – Voi myös olla, että ihminen syntyy uudestaan jossain toisessa muodossa. – – (H2T5)

Joissakin tapauksissa tämä tarkoittaa sitä, että oppilaat pohtivat, uskovatko kuolemanjälkeisyyteen lainkaan.

– – Joskus ajattelee että mennään jonnekin parempaan paikkaan ja joskus että hävitään vaan. (E2T5)

Mielenkiintoisempia ovat vastaukset, joissa oppilaat ovat yhdistäneet erilaisista uskomusperinteistä kumpuavia ajatuksia yhtenäiseksi ajatukseksi. Yleisin tällainen ajatuspari on se, että kuoleman jälkeen ihminen menee taivaaseen ja sen jälkeen syntyy uudelleen. Kristillisiä ja itämaisia uskomuksia on yhdistelty yhdeksi kokonaisuudeksi.

Mielestäni kuoleman jälkeen ihminen ei ”katoa” kokonaan vaan ”osa” ihmisestä (sielu?) jää joko tähän meidän elämään katsomaan meidän perään tai menee jonnekin ”toiseen maailmaan” tai taivaaseen ja myöhemmin paljon myöhemmin voi ”syntyä uudelleen” missä maailman kolkassa tahansa. – – (H2T7)

Vaikka oppilaat ovat sulauttaneet uskomuksiinsa viralliselle kristinuskolle hyvin vieraita ajatuksia, näkyy uskontokasvatus kuitenkin oppilaiden käyttämissä termeissä, kuten Jumala, Jeesus ja sielu.

Uskon, että kuoltuamme pääsemme taivaaseen. Jumalan ja Jeesuksen luokse, mutta uskon myös, että palaamme takaisin maailmaamme. Sen aikaa, että läheisemme ehtivät surra ja päästä yli tapahtuneesta pysymme taivaassa. Jossain vaiheessa synnymme uusina ihmisinä jonnekin kauas. Tiivistettynä uskon sekä taivaaseen että uudelleensyntymiseen. (H1T1)

Ajattelen että kuoleman jälkeen sielu menee helvettiin tai taivaaseen. Jumala päättää kumpaan menee yleensä helvettiin, koska ihmiset tekevät pahoja asioita. Taivaaseen pääsee jos tekee hyviä asioita. Sen jälkeen kun sielu on ollut taivaassa se syntyy uudelleen eläimen ruumiiseen. (E1P1)

Ingram (2013, 228) totesi monien kristittyjen aikuistenkin sulauttaneen jälleensyntymisopin osaksi muutoin kristillistä ajatteluaan. Hän kuvasi etenkin kiirastulen korvaamista jälleensyntymällä. Aineistoni oppilaat yhdistivät useimmiten jälleensyntymän taivaskäsitykseen kuitenkin toisin päin: Ensin ihminen menee taivaaseen ja joskus myöhemmin syntyy uudelleen. Ajattelen niin, että ennemminkin aineistossani jälleensyntymä oli korvannut viimeisen tuomion ajatuksen.

Myös lähes kaikki edellä esittelemäni kuvaukset henkiolentoihin uskomisesta voisi luokitella hybridivastauksiksi, sillä niissä yleensä uskotaan johonkin muuhunkin kuin pelkästään haamuksi jäämiseen.

Uskon, että kuoleman jälkeen sielu pääsee taivaaseen tai joutuu helvettiin. Se riippuu siitä miten olet elänyt ja miten kohdellut muita. Uskon että jos esimerkiksi joku mies rakastaa taloan ja kuolee sinne, niin hän jää kummittelemaan. (E2T6)

Seuraavan tytön kuvaus on mielenkiintoinen sekoitus perinteistä uskoa taivaasta ja helvetistä sekä omaa näkemystä kuolemanjälkeisyydestä.

Uskon, että ei ole taivasta tai helvettiä, jonne kaikki kuoleman jälkeen menevät. Jos ihminen itse uskoo päätyvänsä taivaaseen, hän kuoltuaan pääsee sinne ja se on juuri sellainen kuin hän on kuvitellut. Jos ihminen taas uskoo joutuvansa helvettiin syystä tai toisesta, hän joutuu sinne ja sekin on hänen kuvitelmiensa mukainen. Suoraan sanottuna kuoleman jälkeen sielu siirtyy sellaiseen paikkaan, johon henkilö uskoo päätyvänsä. Paikka voi olla taivas, helveti tai ihan mikä tahansa muu paikka ja paikka on itsessään täydellinen. Joku uskoo tapaavansa kuolleen ystävänsä, tämä kuollut ystävä odottaa häntä tässä kuoleman jälkeisessä paikassa. Paikka vastaa meidän unelmia ja kuvitelmia. Jokainen pääsee näin minne haluaa. (E1T9)

Hybridivastaukset ovat erityisen mielenkiintoisia. Ne voivat toisaalta kertoa vielä jäsentymättömästä ajattelusta, mutta toisaalta myös siitä, että oppilaat ovat itse ajattelun kautta muodostaneet näkemyksen, joka ei ole minkään uskontokunnan virallinen käsitys. Erityisesti ensin esittelemäni kuvaukset, joissa oli vaihtoehtoisina esitetty useampia näkemyksiä, kertovat loppuun asti kehittymättömästä ajattelusta. Hybridivastaukset olivat huomattavasti

tyypillisempiä tyttöjen kuin poikien keskuudessa. Pojat olivat pääsääntöisesti taipuvaisempia antamaan yhden selkeän kannan omasta ajattelustaan.

6.3.10 Yhteenveto

Yhdeksäsluokkalaisten oppilaiden vastauksissa on nähtävissä kolme päälinjaa:

1. Usko taivaaseen ja joissakin tapauksissa myös helvettiin.
2. Usko jälleensyntymään.
3. Usko siihen, että kaikki elämä päättyy kuolemaan.

Nämä kolme muodostavat kolme määrällisesti suurinta luokkaa. Taivasta ja helvettiä kuvatessa kristillinen kasvatus näkyy selkeästi, mutta sanastollisesti uskontokasvatuksen vaikutus on huomattavissa kaikissa muissakin luokissa. Jälleensyntymäusko on oppilailla länsimaisesti väritynyttä. Oppilaista tuskin kukaan on tutustunut lähemmin johonkin sellaiseen uskontoon tai aatteeseen, jossa jälleensyntymästä on olemassa jonkinlainen oppi. Elämän päättyminen kuolemaan on ilmaistu usein aivan yksiselitteisesti, mutta osassa vastauksista on käytetty luonnontieteellistä kuvausta siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu.

Erityisen huomionarvoista yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa on mielestäni se, ettei kristinuskon korostama pelastusnäkemys näy vastauksissa millään tavalla. Voisin sanoa, että kaikki kristillistä kuolemakäsitystä käsittelevät kirjoitukset mainitsevat tärkeimpänä osana pelastuksen Jeesuksen kautta. Tämä näkemys ei noussut aineistossani esiin edes sivuhuomiona. Voisi ajatella, että ehkä nuoret eivät tulleet huomioineeksi asiaa kirjoittaessaan, mutta tätä johtopäätöstä en voi tehdä. Moni yhdeksäsluokkalainenhan nimenomaan pohti sitä, minkä vuoksi ihminen pääsee taivaaseen tai joutuu helvettiin. Jokainen heistä esitti näkemyksen hyvistä ja huonoista teoista, vaikka tämä on nimenomaan Lutherin teesien vastaista. Lähimpänä virallista kristillistä uskoa olivat ne henkilöt, jotka totesivat yksiselitteisesti, että uskovat ihmiset pääsevät taivaaseen, mutta tämäkin on melko laveasti ilmaistu.

Kysymys kuuluu, eikö nuorille ole tuotu tätä näkemystä esiin tarpeeksi vahvasti tai ymmärrettävästi vai eivätkö he vain ole omaksuneet sitä osaksi omaa uskoaan. Vai onko asia kuten Huovinen (2008, 33) toteaa?: ”Ihmisen kiusaus on kuvitella, että hän on itse pääroolissa.” Itse kallistuisin uskomaan ensin mainittuun selitykseen. Tässä on mielestäni menty evankelis-luterilaisesta

näkökulmasta pahasti vikaan sekä koulun että seurakunnan tarjoaman uskontokasvatuksen piirissä.

6.4 Erot kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa

Tässä alaluvussa käsittelen sisällöllisiä eroja, joita olen kuudesluokkalaisten ja yhdeksäsluokkalaisten vastauksista löytänyt. Koska esittelen molempien aineistojeni sitaatteja, olen lisännyt antamani tunnusteen perään luokkatunnuksen (6. lk. tai 9. lk.). Juokseva numerointi poikkeaa hieman aineistojen välillä: kuudennella luokalla olen numeroinut kaikki luokan oppilaat numerosta yksi eteenpäin. Yhdeksännen luokan aineistossa olen numeroinut yhden opetusryhmän tytöt ja pojat molemmat numerosta yksi eteenpäin. Luonnollisesti käytän toistuvasti yhdeksännen luokan sitaatteja, joita olen jo edellisessä luvussa esitellyt.

6.4.1 Kirjalliset erot

En varsinaisesti tee analyysiä oppilaiden tekstin muotoseikoista. On kuitenkin joitakin asioita, jotka vaikuttavat myös sisällöllisiin asioihin, joten ne on syytä mainita.

Kuudesluokkalaisten teksteissä on pituuden osalta nähtävissä kahta ääripäätä: hyvin lyhyitä, lauseen mittaisia toteamuksia sekä pitkiä, usean rivin mittaisia kuvauksia. Yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa selkeästi muita pidempiä tekstejä ei juuri ole. Myöskään aivan lyhyitä, lauseen mittaisia kirjoituksia ei ole kovin montaa.

Kuudesluokkalaisten pitkissä teksteissä ei ole selkeää rakennetta, vaan ne ovat enemmänkin tajunnanvirtamaisia kuvauksia.

Kuoleman jälkeen tulee pimeys eikä tunne mitään enään. Olen myös miettinyt, että synnyinkö uudestaan, vaikka koirana, mutta en tietenkään tietäisi, että olenko joskus ollut ihminen ja minulla on ollut perhe, koti ja hyväelämä. Mitä jos olisinkin ihminen jolla ei tule olemaankaan hyvää elämää, vai kuolenko vain, tulee pimeys, eikä minua enään ole. Makaan vain arkussa missä on vai minä ja minun ruumiini. On vaikea ajatella kuolemaa ja, että se tulee jokaiselle, vaikka ei haluaisikaan. Se on osa elämää ja se täytyy hyväksyä. Jokainen varmasti toivoisi kuolla vanhuuteen ellei ole huono elämä. Voit esim. jäädä auton alle, mutta nykypäivänä voit joutua onnettomuuteen, millä tavalla kukaan ei varmasti haluaisi kuolla. Kuolemaa ei kannata pelätä se on ihan normaalia. Minusta hankalampaa on ajatella, että joku minun todella läheinen kuolee, kun minä. (H2T1, 6.lk)

Yhdeksäsluokkalaisten tekstit ovat jäsennellympiä, mikä on luonnollista kirjallisten kykyjen kehittyessä. Heidän teksteissään on myös nähtävissä yläkoulun vaikutus, sillä vastaukset muistuttavat enemmän kokeen esseetyyppistä vastausta kuin omaa, luovaa kirjallista tuotosta. Tehtävänannossa en ohjannut heitä kumpaankaan suuntaan. Tämä herättää miettimään, oliko oletukseni siitä, että paremmat kirjoitustaidot tuottavat luotettavampia tuloksia, kuitenkin oikea.

Yhdeksäsluokkalaisille on koulussa opetettu mm. maailmanuskontoja joiden verran moneen otteeseen, että he osaavat myös itse eritellä uskomuksiaan. He osaavat nimetä ajatuksia, joihin uskovat. Osittain myös esseevastaustyyli, saattaa ohjata tämänkaltaisten ”tiivistysten” tekemiseen.

– – Tiivistettynä uskon sekä taivaaseen että uudelleensyntymiseen. (H1T1, 9.Ik)

Osa oppilaista osasi myös liittää kuvailemansa uskomukset johonkin tiettyyn katsomukseen kuuluvaksi.

– – Joten ajattelen hindulaisuuden tapaiseen asiaan. (H1P2)

Kuudesluokkalaisilla tällaista nimeämistä ei ollut havaittavissa.

6.4.2 Luonnontieteelliset kuvaukset

Kun kuudesluokkalaiset selittivät kuolemanjälkeiset tapahtumat luonnontieteen näkökulmasta, he useimmiten käyttivät termejä maatuminen tai mullaksi muuttuminen. Kuvaukset rajoittuivat siis yksinkertaiseen biologiseen näkökulmaan eivätkä laajentuneet esimerkiksi luonnon kiertokulkua käsitteleväksi.

Kuoleman jälkeen ihminen haudataan. Kun ihminen on ollut maan alla pitkään hän muuttuu mullaksi. Ainoastaan hänen luut jää jäljelle. (E1T2, 6.Ik)

Kun kuolee ja haudataan niin haudassa ollaan maatumiseen asti. Sitten, kun on maatunut ei enää tapahdu mitään. (H1T21, 6.Ik)

Yhdeksäsluokkalaisten luonnontieteelliset selitykset ovat hieman kehittyneempiä. He yhdistelevät biologiaa sekä fysiikkaa ja tiedostavat myös luonnon kiertokulkuun liittyvän aspektin.

Kuoleman jälkeen ruumiissa olleet atomit hajoavat takaisin ympäristöön ja saattavat joskus olla osa uutta eloperäistä olomuotoa. – – (H2P2, 9.Ik)

6.4.3 Taivas-kuvaukset

Molemmissa aineistoissa usko taivaaseen pääsyyn oli kaikkein yleisintä vastaajien keskuudessa. Myös se oli yhteistä, että taivaaseen ja helvettiin uskovia oli huomattavasti vähemmän kuin pelkkään taivaaseen tai johonkin sitä vastaavaan paikkaan. Kuvaukset taivaasta tai tuosta paremmasta paikasta sen sijaan vaihtelivat ikäryhmien välillä. Kuudesluokkalaisten kuvaukset taivaasta olivat melko yksityiskohtaisia ja konkreettisiin asioihin keskittyneitä. Useissa kuvauksissa mainittiin läheiset ihmiset, jotka taivaassa tapaisi uudelleen.

– – Ehkä päätyisin asumaan pilvien päälle jossa kaikki olisi hyvin ja kaikki olisi iloisia. Olisi lämmin ja kukkia kasvaisi. Viettäisin aikaa minulle tärkeitten asioiden parissa ja pääsisin täyttämään unelmiani. – – (H1T8, 6.lk)

Yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa on kuvattu hyvin vähän sitä, millaista taivaassa on. Parissa kirjoituksessa, kuten aiemmin olen jo todennut, on viitattu siihen, että taivaassa näkee läheisiään. Huomattavasti yleisempää yhdeksäsluokkalaisille oli vain yksinkertaisesti ilmaista, että ihminen pääsee kuolemansa jälkeen taivaaseen. Monessa kirjoituksessa oli pohdittu myös sitä, millä perusteella taivaaseen pääsee. Taivaaseen uskovista moni totesi, että kaikki ihmiset, hyvät ja pahat, pääsevät taivaaseen.

Uskon että sielu pääsee taivaaseen. (En usko helvettiin.) Uskon että olit hyvä tai paha ihminen pääsee sielusi kuitenkin taivaaseen. (E1T5, 9.lk)

Jumala ja/tai Jeesus oli yhdeksäsluokkalaisten teksteissä mainittu useammin kuin kuudesluokkalaisilla. Samoin termi sielu esiintyy hyvin monilla oppilailta. Sielu-sana esiintyy myös useilla niistä, joiden uskomukset kuolemanjälkeisyydestä eivät ole kristillisiä. Tämän uskon olevan osittain vastakäydyn rippikoulun vaikutusta.

Uskon, että kuoltuamme pääsemme taivaaseen. Jumalan ja Jeesuksen luokse – – (H1T1, 9.lk)

Haluaisin uskoa että kuoleman jälkeen sielu siirtyy tarkkailemaan ja suojelemaan läheisiä, mutta uskoakseni kuoleman jälkeen ihminen katoaa, eikä hänellä ole mitään muistissa vaan hän ajattelee tyhjää. (H2T3, 9.lk)

Kuudesluokkalaisten teksteissä taivas-sanaa kyllä käytettiin, mutta ei läheskään kaikissa niissä kuvauksissa, jotka olen luokitellut taivas-kategoriaan. Kuudesluokkalaiset puhuvat usein jostakin ”paikasta”, jolle ei ole annettu sen

tarkempaa nimeä. Yhdeksäsluokkalaiset taas puhuvat lähes poikkeuksetta taivaasta, jos he tarkoittavat sitä.

Luulen, että kuoleman jälkeen pääsee jonnekin paikkaan, joka on jossain avaruuden takana. Olen kuullut, että avaruus kasvaa koko ajan, mutta kukaan ei tiedä, minne se kasvaa tai mitä sen takana on. Olen ajatellut, että avaruuden takana on Jumalan tms. valtakunta, jonne pääsee kuoleman jälkeen. (E2T18, 6.lk)

6.4.4 Jälleensyntymän kuvaukset

Myös jälleensyntymää kuvatessaan kuudesluokkalaiset ovat paljon yhdeksäsluokkalaisia konkreettisempia. Heidän kuvauksensa ovat laveampia, ja he antavat esimerkkejä eri tilanteista.

– – Silleen, että syntyy uudelleen edellisen elämän tekojen seurauksena esim. Jos on ollut tosi ilkeä koko elämänsä ajan ja tehnyt monta murhaa iha vaa koska ”huvitti” nii sit syntyy uudelleen vaikkosku madoks. Jos sit taas elää ihan päinvastaisen elämän kun tossa äskön selitin nii sit ehkä sais niinku mahdollisuuden syntyä taas ihmiseksi. – – (H1T6, 6.lk)

Yhdeksäsluokkalaiset esittävät asian ytimekkäästi. Vaikka he jonkin verran valottavat ajatuksiaan siitä, millä tavoin määräytyy se, miksi hahmoksi ihminen syntyy, on asia esitetty suorasanaisemmin kuin kuudesluokkalaisten teksteissä.

– – Mutta minä sinä synnyt on siitä kiinni että millainen olit ”edellisessä elämässä” esim. Jos olit jonkinlainen kusipää synnyt vankeudessa toisaalta jos olit ”hyvä synnyt vapaana. – – (H1P2, 9.lk)

6.4.5 Toive kuolemanjälkeisestä elämästä omasta uskosta huolimatta

Luokitellessani kuudesluokkalaisilta saamaani aineistoa, loin luokan vastauksista, joissa kuvattiin elämän päättyminen kuolemaan, mutta annettiin sille myös vaihtoehto.

Ajattelen että kuoleman jälkeen ihmiselle ei tapahdu mitään eikä joudu taivaaseen. Jos tapahtuisi jotain kuollut ihminen saisi uuden elämän. (H1T14, 6.lk)

Yhdeksäsluokkalaisilta tällaisia vastauksia ei enää juurikaan löytynyt. He olivat jo muodostaneet oman kantansa asiaan tai ainakin halusivat antaa sellaisen kuvan. Luokitellessani aineistoa, loin kuitenkin luokan vastauksille, joissa oppilaat ilmaisivat haluavansa uskoa kuolemanjälkeiseen elämään muodossa tai toisessa, mutta totesivat kuitenkin uskovansa, että elämä päättyy kuolemaan.

Itse uskon, että kuoleman jälkeen ruumis tai ainakin osa siitä maatuu arkkuun. Elämä vain loppuu siihen. Toivoisin, että kuoleman jälkeen ihminen pääsisi taivaaseen tai helvettiin, tekojensa seurauksena. – – Ongelmana vain on se, että en usko paratiisiin taikka helvettiin ja kuoleman jälkeiseen elämään. (H2P6, 9.lk)

Kuudesluokkalaisten aineistosta tämänkaltaisia vastauksia ei löytynyt. Osa oppilaista kyllä esitti vaihtoehtoisia selityksiä sille, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, mutta niissä ei yleensä tultu siihen lopputulokseen, että kuolema on joka tapauksessa kaiken loppu.

Syynä tähän eron voi olla uskonnolliseen kehitykseen kuuluvan uskonnollisen epäilyn lisääntyminen. Jo kuudesluokkalaisten vastauksissa epäilyä on havaittavissa, mutta he kuitenkin jättivät vaihtoehdot avoimeksi. Toinen syy voi olla myös se, että yhdeksäsluokkalaisten ovat omaksuneet tietynlaisen koevastaustyylin, joka tämänkin tutkimuksen vastauksissa on havaittavissa, vaikka tutkijana yritin koemaisuutta häivyttää. Kokeessahan vaihtoehtoja ei perinteisesti voi jättää avoimeksi, vaan on annettava ”lopullinen” vastaus.

6.4.6 Jäljelle jääneiden suru

Useat kuudesluokkalaisten käsittelivät vastauksissaan suremaan jääviä läheisiä, kun heiltä kysyttiin, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa asiaa ei sivuttu kuin kerran.

Uskon kuoleman jälkeen tulevan paljon surua. Sukulaiset ja perhe surevat suuresti. Uskon, että kuolemani ei tule olemaan helppo perheelle ja sukulaisille. – – (H1T12, 6.lk)

Tehtävänanto vaikuttaa osaltaan tähän, sillä kuudesluokkalaisille luin ennen tehtävään ryhtymistä tarinan Maire-mummosta, joka kuolee. Tämä on saattanut ohjata osaa oppilaista pohtimaan sitä, miltä muista tuntuu läheisen kuollessa.

Mielestäni on kuitenkin huomionarvoista, että yhdeksäsluokkalaisten teksteissä tällaisia mainintoja ei ollut lähes ollenkaan. Löysin aineistostani vain yhden jälkeen jääneiden surua käsittelevän katkelman.

– – Sen aikaa, että läheisemme ehtivät surra ja päästä yli tapahtuneesta pysymme taivaassa. – – (H1T1, 9.lk)

Kysehän ei varmastikaan ole siitä, että yhdeksäsluokkalaisten olisivat välinpitämättömiä läheisistään. Vaikka nuori olisikin saattanut tunteellisesti ottaa

välimatkaa perheeseensä, ovat ainakin kaverisuhteet yleensä hyvin tärkeitä. Läheisten merkitys näkyy myös siinä, että heidät on kuitenkin yleensä muistettu taivas-kuvausten yhteydessä, jossa toiveena on, että taivaassa läheiset taas kohdataan.

– – Näkisin kaikki minulle tärkeät ja rakkaat ihmiset ja eläimet. – – (H2T6, 9.Ik)

6.4.7 Enkelit

Ajatus siitä, että ihminen muuttuu kuollessaan enkeliksi ja tarkkailee meitä jostakin, on monille suomalaisille lapsuudesta tuttu. Kristillisestä teologiasta tämä ei kuitenkaan saa tukea. (Seppälä 1995, 283–284.) Kuudesluokkalaisten vastauksissa usko enkeliksi muuttumiseen vielä näkyy.

Mairen ruumis jää arkkuun ja sielu nousee taivaaseen. Maire elää taivaassa enkelinä. Kaikki läheiset ihmiset ajattelevat Mairea. (H2P14, 6.Ik)

Yhdeksännen luokan teksteissä tällaista vanhakantaista enkeliuskoa ei ole nähtävissä, vaikka enkeli-sana mainitaankin. Tällöin oppilas kuvaa jotakin henkiolentoa, jota nimittää enkeliksi paremman sanan puutteessa.

– – Voi olla, että ihminen jää elämään maapallolle esimerkiksi haamuna tai enkelinä (kuulostaa oudolta, mutta voisi olla mahdollista), ja he voivat kuulla läheistensä rukoukset. Haamu tai enkeli ei kuulosta oikealta sanalta, mutta joku näkymätön, mikä ei voi fyysisesti tuntea, kuulla tai nähdä. – – (H2T5)

Uskoisin, että jos tutkittaisiin vielä pienempien lasten käsityksiä kuolemanjälkeisyydestä, usko enkeleihin korostuisi. Kuolleen muuttuminen enkeliksi on yleensä ajatus, jota nimenomaan lapsille tarjotaan lohdutukseksi esimerkiksi läheisen menetyksen yhteydessä.

6.4.8 Epätietoisuus

Osa yhdeksäsluokkalaisista kertoi vastauksessaan, ettei vielä ole muodostanut käsitystään siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Tällaisia vastauksia ei esiintynyt kuudesluokkalaisten keskuudessa.

En tiedä mitä ajattelen kuoleman jälkeisestä elämästä. Minulla ei ole oikein mitään ajatusta siitä, sillä en ajattele sitä kovin usein. – – (H1P3, 9.Ik)

Muutama kuudesluokkalainen tosin totesi, ettei ole tarpeen tietää, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Tällaisia ajatuksia yhdeksäsluokkalaiset eivät tämän aineiston puitteissa esittäneet.

Kun kuolee, näkee mitä on luvassa. Taivas, uudelleen syntyminen, ihan vain kuolema vai jotain muuta. Eläessä sitä on turha murehtia. (H1P23, 6lk.)

Johanssonin ja Larssonin (1976, 9) tutkimuksissa kävi ilmi, että lapset ajattelevat kuolemaa aktiivisimmin 10-vuotiaana. Voi siis olla, että kuudesluokkalaiset, jotka eivät ole kovin paljon tätä ikää vanhempia, ovat hieman aktiivisempia pohtimaan kuolemaa. Vaikka omassa tutkimuksessani molemmista ikäryhmistä suurin piirtein yhtä suuri osa vastasi ajatelleensa joskus kuolemaa, en voi tämän aineiston perusteella sanoa, kuinka aktiivista ajattelu on ollut juuri kyseisenä aikana.

6.4.9 Tyttöjen ja poikien väliset erot

Kuudennen luokan aineistossa tyttöjen ja poikien vastaukset poikkesivat toisistaan jonkin verran. Poikien vastaukset olivat pääsääntöisesti tyttöjen vastauksia konkreettisempia. Tyttöillä oli myös huomattavasti enemmän jälleensyntymään liittyviä vastauksia kuin pojilla.

Yhdeksännellä luokalla näin selviä eroja ei ole nähtävissä. Kiinnitin vain parissa vastausluokassa huomiota poikien tai tyttöjen vastausten runsauteen tai vähäisyyteen toiseen verrattuna. Luonnontieteellisiä kuvauksia pojilla oli enemmän kuin tytöillä, kun vastaavasti henkiin tai aaveisiin liittyviä mainintoja oli enemmän tytöillä. Vastausten ilmaisu ei poikennut merkittävästi toisistaan. Tarkastelin erityisesti jälleensyntymään liittyvien kuvausten määrää, koska kuudesluokkalaisten vastauksissa tässä ero oli merkittävä, mutta yhdeksäsluokkalaisilla tässäkin luokassa esiintyy yhtä lailla sekä tyttöjen että poikien kuvauksia.

Erot tyttöjen ja poikien välillä näyttäisivät siis tutkimukseni mukaan tasoittuneen. Tämä selittyy sillä, että kuudennella luokalla tytöt ovat kehityksessä keskimäärin jonkin verran poikia edellä. Tyttöjen ja poikien kehitykselliset erot tasoittuvat ilmeisesti murrosiän edetessä.

6.4.10 Yhteenveto

Kun tarkastellaan kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisten antamia vastauksia kuolemanjälkeisyyteen sisällöllisesti, eroja ei pintapuolisesti näytä olevan kovinkaan paljoa. Taivaaseen uskomisen oli yleisintä molemmissa ryhmissä. Usko siihen, että elämä päättyy kuolemaan, on molemmissa ryhmissä myös vahvaa. Lisäksi jälleensyntymään liittyviä kuvauksia löytyy tasaisesti molemmista ikäryhmistä.

Sisällöllisiä eroja on kuitenkin mahdollista löytää. Samoja asioita kuvatessaan eri-ikäiset oppilaat käyttävät erilaista kieltä. Kuudesluokkalaisten kuvaukset ovat vielä konkreettisuuteen sitoutuneita. Tähän palaan lähemmin oppilaiden uskonnollista kehitystä tarkastellessani. Lisäksi yhdeksäsluokkalaisten kieli on paljon enemmän kristillisesti väritynyttä. Myös teksteissä, joissa kuvataan kristinuskolle vieraita näkemyksiä, saatetaan käyttää kristilliselle perinteelle tyypillisiä termejä.

Yksi merkittävimmistä sisällöllisistä eroista, jonka aineistoista löysin, oli yhdeksäsluokkalaisilla esiintynyt toiveikkuus kuolemanjälkeistä elämää kohtaan, vaikka he kuitenkin totesivat uskovansa elämän päättyvän kuolemaan. Kuudesluokkalaisilla samankaltainen ajatusmalli oli nähtävissä vastauksissa, joissa todettiin elämän päättyvän ehkä kuolemaan tai jatkuvan toisella tavalla. Tämä on ikään kuin esivaihe yhdeksäsluokkalaisten esittämälle toiveikkuudelle. Kuudesluokkalaiset eivät vielä ole tulleet johtopäätökseen siitä, mitä varmasti ajattelevat, eikä heillä näytä olevan tarvetta varman vastauksen antamiselle.

Pidän merkittävänä myös sitä, miten eettinen, esimerkiksi taivaaseen pääsyyn liittyvä, pohdinta on lisääntynyt yhdeksännelle luokalle tullessa. Monien yhdeksäsluokkalaisten teksteissä tämä oli suurimmassa roolissa. Kuudennen luokan aineistossa eettistä pohdintaa kyllä esiintyy, muttei näin laajasti.

Lopuksi on huomioitavaa, että kuudennella luokalla vallinneet tyttöjen ja poikien väliset erot näyttävät tasoittuneen yhdeksännelle luokalle tullessa. Sekä kehitykselliset että uskomukselliset eroavaisuudet ovat selvästi näkyvissä kuudennen luokan aineistossa, mutta yhdeksännen luokan aineistosta en tällaisia eroja etsimisestä huolimatta näillä tutkimusmenetelmillä juurikaan löytänyt.

6.5 Yhdeksäsluokkalaisten uskonnollisen kehityksen taso

Yhdeksännellä luokalla oppilaat ovat pääsääntöisesti 15–16 -vuotiaita. Lukuun ottamatta Fowleria (2000), joka on tutkimuksissaan jatkanut kehityksen tutkimista pitkälle aikuisuuteen saakka, tämänikäisten nuorten on aiemmissa tutkimuksissa osoitettu saavuttaneen kehittyneimmän uskonnollisen ajattelun tason. Oma tutkimukseni pääosin tukee tätä ajatusta. Erittelen seuraavaksi, miten olen tähän tulokseen päätenyt.

6.5.1 Eettinen pohdinta konkreettisuuden korvaajana

Lähes kaikki, elleivät jopa aivan kaikki, uskonnollista kehitystä tutkineet tutkijat ovat yksimielisiä siitä, että lapsuudesta nuoruuteen siirryttäessä konkreettisuus uskonnollisia kysymyksiä käsiteltäessä vähenee (ks. esim. Goldman 1964, 58; Smoliak 1999, 92–93). Myös Piaget & Inhelder (1977, 126) kuvaavat konkreettisuuden purkautumista yhdeksi merkittävimmistä nuoren ajattelun kehitysvaiheista.

Varsinkin tarkasteltaessa yhdeksäsluokkalaisten nuorten vastauksia kuudesluokkalaisten vastausten rinnalla konkreettisuus näyttää vähentyneen selkeästi. Kokonaan konkreettisuutta ei voida välttää jo aiheestakin johtuen. Kysyttiin oppilailta aivan suoraan sitä, mitä kuoleman jälkeen heidän mielestään tapahtuu, joten aihe ei ole kovin abstrakti. Sen sijaan eettinen pohdinta esimerkiksi sen suhteen, minkälaiseen kohtaloon ihminen on oikeutettu kuoleman jälkeen, on lisääntynyt.

Konkreettisuuden puute näkyy mm. siinä, että esimerkiksi taivaaseen ja helvettiin tai ainoastaan taivaaseen uskovat oppilaat keskittyvät paikkojen kuvailun sijaan ennemminkin siihen, ketkä näihin paikkoihin päätyvät. Jälleensyntymään liittyvissä kuvauksissa on jonkin verran pohdittu sitä, miksi hahmoksi ihminen uuden elämän koittaessa syntyy, mutta sen rinnalla on yleensä esitetty pohdintaa siitä, mikä vaikuttaa jälleensyntymän muotoon. Esimerkkejä molemmista olen antanut jo edellä.

6.5.2 Hypoteesien muodostaminen

Goldman (1964, 60–61) toteaa nuoruuden uskonnolliseen vaiheeseen, abstraktiin uskonnollisuuteen, kuuluvan kyvyn muodostaa hypoteeseja. Moni omaan tutkimukseeni osallistuneista nuorista esitti vastauksissaan vaihtoehtoisia kuvauksia siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu.

Toivon, että syntyisin uudelleen, joksikin eläimeksi. Kilpikonna olisi kiva, koska ne eivät ole tietääkseni kenenkään ruokaa, tai no ehkä joidenkin ihmisten... Ja ne elävät pitkään!

Tai että pääsisin taivaaseen. Näkisin kaikki minulle tärkeät ja rakkaat ihmiset ja eläimet. – –

Pelottaa myös ajatus, että entä jos en synny uudelleen tai pääse taivaaseen. Mädännynkö arkussa maailman loppuun asti? Kyllä mietin usein kuolemaa ja sen jälkeistä elämää. – – (H2T6)

Tämä kyky pohtia erilaisia vaihtoehtoja on merkki ajattelun kehittymisestä. Toisaalta taas voidaan ajatella, että nuori ei vielä ole muodostanut omaa mielipidettään. Yllä olevasta esimerkistä näkyy, ettei kyseinen nuori vielä ole aivan varma, mitä itse uskoo kuoleman jälkeen tapahtuvan. Tämä kertoisi siitä, että kehitystä vielä tapahtuu.

Virkkunen (1975, 108–109) toteaa oman maailmankuvan rakentamisen kuuluvan myöhäisnuoruuden uskonnollisuuteen. Tällaista omaa maailmankuvaa omassa tutkielmassani vastaavat hybridivastaukset, jotka ovat muodostuneet useamman kuin yhden eri katsomusperinteen osasista. (Ks. tarkemmin luku 6.3.9 Hybridivastaukset.)

6.5.3 Auktoriteettien vastustaminen ja uskonnon henkilökohtaisuus

Virkkusen (1975, 87) tutkimusten mukaan varhaisnuoruudelle on tyypillistä auktoriteettien kyseenalaistaminen. Tämä näkyy aineistossa mielestäni selkeästi. Moni nuori kertoo, mitä he tietävät joidenkin ihmisten uskovan tai mitä yleisesti opetetaan, mutta kertovat kuitenkin itse ajattelevansa päinvastoin.

– – Jossain on sanottu että hyvät ihmiset pääsevät taivaaseen ja pahat ihmiset joutuvat helvettiin. Mutta itse en usko, että helvettiä on olemassa, sillä kaikki ihmiset ovat samanarvoisia. Jos joku on kerran tehnyt väärin, niin ei hänelle ole omaa paikkaansa kuoleman jälkeen. – – (H2P7)

Tällaisia vastauksia näkyi myös Johanssonin ja Larssonin (1976, 41) tutkimuksissa. Kuten jo aiemmin olen todennut, osa nuorista kertoo, mitä

toivoisivat kuoleman jälkeen tapahtuvan, mutta toteavat kuitenkin, että itse uskovat elämän päättyvän kuolemaan.

Haluaisin uskoa että kuoleman jälkeen sielu siirtyy tarkkailemaan ja suojelemaan läheisiä, mutta uskoakseni kuoleman jälkeen ihminen katoaa, eikä hänellä ole mitään muistissa vaan hän ajattelee tyhjää. (H2T3)

Nämä molemmat esimerkit osoittavat, että nuori on tehnyt ratkaisunsa tämänhetkisen uskonsa suhteen itse. Hänellä on tietoa muistakin vaihtoehtoista. Hän ei siis ole vain kyseenalaistamatta hyväksynyt ulkoapäin annettuja vastauksia. Toki on huomioitava se, että ympäröivän kulttuurin vaikutus nuoriin on suuri. Esimerkiksi kaveripiiri vaikuttaa varsinkin nuoruudessa voimakkaasti eikä ole syytä unohtaa sitäkään, että erityisesti pääkaupunkiseudulla katsomuksellinen moninaisuus kasvaa jatkuvasti (Nevalainen 2010, 85–86; Mikkola 2008, 35–36).

Myös oppilaiden vastausten eriävyys kertoo siitä, että oppilaat ovat pohtineet asioita itsenäisesti. Vaikka kristillisten vaikutteiden voi huomata lisääntyneen kuudennelta luokalta, on edelleen kuitenkin nähtävissä useita eri vaihtoehtoja, joita nuoret kuolemanjälkeisyydelle antavat. Tämä pitää yhtä Harmsin (Harms 1944, 117–119) tutkimusten kanssa. Harmsin nimitys nuoruuden uskonnolliselle vaiheelle on individualistinen uskonnollisuus. Toisaalta tässäkin tulee huomioida ympäröivä maailma. Koko yhteiskuntamme on monimuotoisempi kulttuureiltaan ja ajattelultaan, joten tämän voi ajatella heijastuvan myös lapsiin ja nuoriin. Vaihtoehtoja elämäntarkoituksellisissa kysymyksissä on huomattavasti enemmän kuin aiemmin. Toisaalta Virkkunen (1975, 108–109) on jo 70-luvulla todennut eri katsomusten ajatusten vertailun kuuluvan myöhäisnuoruuden uskonnolliseen kehitykseen.

On kuitenkin huomioitava myös se, että vaikka nuoret omalla tavallaan vastustavat auktoriteetteja, heidän käyttämänsä kieli ja sanasto ovat hyvin kristillisiä tai luonnontieteen perinteeseen nojaavia, kuten seuraavassa tulen tarkemmin esittelemään.

6.5.4 Taikauskon häviäminen

Goldmanin (1964, 60–61) tutkimuksissa abstraktin uskonnollisuuden saavuttaneiden nuorten antamat selitykset Raamatun tapahtumille ovat olleet uskonnollisen kielen ja luonnontieteen sävyttämiä. Osa on myös todennut kyvyttömyytensä asioiden selitykseen.

Nämä samat asiat korostuvat myös omassa aineistossani. Kuolemanjälkeisyyttä ei kuvata kovinkaan omintakeisin termein tai sadunomaisesti, vaan joko kielletään kuolemanjälkeisen elämän olemassaolo tai turvaudutaan ylhäältä tuleviin (kristillisiin, luonnontieteellisiin) käsitteisiin. Niillä yhdeksäsluokkalaisilla, joiden näkemys on kristilliseen perinteeseen sitoutunut, termit ovat kristillisiä: He puhuvat taivaasta, helvetistä, sielusta ja Jumalasta.

Uskon, että kuoleman jälkeen sielu pääsee taivaaseen tai joutuu helvettiin. Se riippuu siitä miten olet elänyt ja miten kohdellut muita. – – (E2T6)

Huomioitavaa kuitenkin on, ettei sama näy jälleensyntymisopin kohdalla. Oppilaat, jotka puhuvat jälleensyntymästä, eivät varmaankaan tunne termistöä aivan niin hyvin, sillä heidätkin on kasvatettu (ainakin koulun ja seurakunnan taholta) kristillisen opin mukaisesti. Heidän tekstissään ei esiinny esimerkiksi hindulaiseen tai buddhalaiseen oppiin kuuluvia termejä, kuten samsāraa tai nirvānaa eikä edes karman käsitettä, jonka luulisi olevan heille tuttu populaarikulttuurista.

Luonnontieteellisen selityksen kuolemanjälkeisyydelle tarjoilevat oppilaat taas pyrkivät olemaan tieteellisiä, ja käyttävät tämän vuoksi sanoja kuten atomi, eloperäinen, hajottajat ja elintoiminnot.

– – Sinut haudataan ja hajoittajat tuhoavat sinut. Palaat elämänkiertokulkuun ravinteina ja atomeina. – – (H1P1)

Tätä vasten Harmsin (1944, 117–119) nuoruuden uskonnollisuudesta käyttämä nimitys individualistinen vaihe on harhaanjohtava. Kuten jo totesin, Harms tarkoitti tällä sitä, että nuorten näkemykset uskonnollisista asioista vaihtelivat paljon, ja tätä tukee myös oma tutkimukseni. Nimitys individualistinen kuitenkin aiheuttaa miellelyhtymän hyvin yksilöllisestä uskonnollisuudesta, mikä

taas olisi omien tulosteni perusteella paremmin kuudesluokkalaisten uskonnollisuuteen liitettävä määre.

6.5.5 Yhteenveto

15-vuotiaat nuoret ovat useiden tutkimusten perusteella sellaisella uskonnollisen kehityksen tasolla, että he kykenevät keskustelemaan uskonnollisista kysymyksistä konkreettisiin asioihin tyytymättä ja eri vaihtoehtoja puntaroiden. Tätä näkemystä tukee myös oma tutkimukseni.

Yhdeksäsluokkalaiset ovat pääasiassa korvanneet konkreettiset kuvaukset eettisellä pohdinnalla, joka kylläkään ei ole äärimmäisen korkeatasoista. Sitä ei kuitenkaan edellytettykään aineiston koontivaiheessa, tehtävää annettaessa. Huomioitavaa on kuitenkin se, ettei tämänikäisiä nuoria pitäisi päästää liian helpolla. Heiltä voi selvästi jo vaatia vaikeidenkin asioiden pohdintaa, ja uskonnollisen kasvatuksen parissa työskentelevien aikuisten tulisi antaa virikkeitä elämänkysymysten pohdintaan.

Nuoret ovat tutkimukseni perusteella valmiita puntaroimaan eri vaihtoehtoja kuolemanjälkeisyyttä pohtiessaan. Samoin on varmasti myös muiden ”suurten elämänkysymysten” kohdalla. Kaikki nuoret eivät ole kuitenkaan valmiita itse tutkimaan erilaisia vaihtoehtoja, joista oman katsomuksen elementtejä voi ammentaa, joten tässä kasvattajien tulisi olla tukena. Toisaalta tulee huomioida sekin, etteivät nuoret tässä vaiheessa ole niin kiinnostuneita siitä, mitä joskus ikuisuudelta tuntuvan ajan päästä tapahtuu, vaan he mieluummin Sinkkosta (2010b, 15–18) mukaillen elävät hetkessä.

6.6 Uskonnollinen kehitys kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä

Olen jo aiemmin sivunnut kehitystä, jota uskonnollisessa ajattelussa tapahtuu kuudennen ja yhdeksännen luokan välillä. Tähän alalukuun kokoan kuitenkin vielä tiivistetysti tutkimuksen perusteella löytämäni kehitykselliset elementit aiempiin tutkimuksiin peilaten.

6.6.1 Konkreettisuuden väheneminen

Olen jo useaan otteeseen tämän tutkielman puitteissa todennut, että kuudesluokkalaisten vastauksissa vielä näkyvää selkeää konkreettisuutta esimerkiksi taivasta kuvatessa ei enää ole yhdeksäsluokkalaisten teksteissä havaittavissa. Kokonaan ei konkreettisista kuvauksista päästä irti millään, eikä se kaikissa yhteyksissä ole tarpeenkaan. Yksittäisiä konkreettisempia kuvauksia löytyy myös yhdeksäsluokkalaisten aineistosta. On kuitenkin selvästi huomattavissa, että yhdeksäsluokkalaisten kykenevät ajattelemaan kuolemanjälkeisyyttä abstraktilla tasolla ja myös tuomaan omat ajatuksensa esiin ilman konkreettista kuvausta tai esimerkkejä. Kuudesluokkalaisten teksteissä on nähtävissä siirtymää abstraktimpaan kuvaukseen, mutta konkreettisuus on vielä hallitseva piirre.

Tietyllä tavalla konkreettisuuden väheneminen tietysti ns. tylsistyttää aineistoa. Kuudesluokkalaisten aineistossa on kuvattu taivasta tai uudelleensyntymän sykliä hyvin kirjavasti ja yksityiskohtaisesti. Samanlaista yksityiskohtaisuutta ei löydy vanhempien oppilaiden kirjoituksista.

Abstraktiuden lisääntyminen ajattelussa on sekä Piaget'n että kaikkien uskonnollista kehitystä tutkineiden tutkijoiden mukaan nuoruusiän merkittävimpiä asioita ajattelun kehityksessä. On siis ymmärrettävää, että tämä nousi myös omassa tutkimuksessani vahvasti esiin.

6.6.2 Eettisen pohdinnan lisääntyminen

Eettinen pohdinta on yhdeksäsluokkalaisten tutkimusaineistossa selvästi näkyvillä. Vaikka se ei välttämättä tässä yhteydessä ole kovin korkeatasoista, on sitä kuitenkin määrällisesti merkittävästi enemmän kuin kuudennen luokan aineistossa. Pääsääntöisesti oppilaat pohdiskelivat sitä, kuka pääsee taivaaseen ja minkä vuoksi sekä jälleensyntymän kohdalla sitä, millä perusteella ihminen saa uuden hahmon tulevassa elämässään. Kuudennen luokan teksteissä korostuu enemmän taivaan (ja helvetin) kuvaaminen paikkana tai jälleensyntymän muodon erittely. Tästä olen antanut esimerkkejä sisällöllisiä eroja käsitellessäni.

Sinkkosen (2013, 35) kuvaama moraalisen ajattelun monipuolistuminen näkyy tutkimuksessani yhdeksäsluokkalaisten teksteissä helvetin hylkäämisenä.

Moni oppilas mainitsee itse, ettei usko helvetin olemassaoloon, vaan he uskovat kaikkien pääsevän taivaaseen. Toisaalta tämän voidaan ajatella olevan toiveajattelua, mutta siinä voidaan nähdä myös nuorten moraalisen ajattelun kehittymistä. Vaikka moni toteaakin hyvien ihmisten pääsevän taivaaseen ja pahojen joutuvan helvettiin, monet ovat selvästi pohtineet myös sitä, ovatko ihmiset lajiteltavissa näin yksinkertaisesti hyviin tai pahoihin.

– – Mutta itse en usko, että helvettiä on olemassa, sillä kaikki ihmiset ovat samanarvoisia. Jos joku on kerran tehnyt väärin, niin ei hänelle ole omaa paikkaansa kuoleman jälkeen. – – (H2P7)

Vaikka kuudesluokkalaisten aineistossakin pelkän taivaan mainitsevia oppilaita on taivas-helvetti -asetelmaa enemmän, eivät pelkkään taivaaseen uskovat ole erityisesti ilmoittaneet, etteivät usko helvettiin.

6.6.3 Tieteellisten näkökohtien korostuminen

Määrällisesti yhdeksäsluokkalaisilla ei ole nähtävissä sen tieteellisempää maailmankuvaa kuin kuudesluokkalaisillakaan. Luonnontieteellisesti kuolemanjälkeiseen suhtautuvien suhteellinen määrä on pysynyt melko samanlaisena. Tieteellisyys on kuitenkin nähtävissä sanastossa, jota yhdeksäsluokkalaiset suosivat. Jo sisällöllisiä eroja käsitellessäni esittelin luonnontieteellisten vastausten eroja, joissa monipuolisuus ja tieteelliseksi koettujen käsitteiden käyttö korostui yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa.

Tieteelliseksi voidaan lukea myös muissa vastauksissa käytetty termistö. Tieteellinen ei ehkä ole oikea termi kuvaamaan tätä, mutta esimerkiksi kristillisen sanaston käyttö on lisääntynyt yhdeksäsluokkalaisilla huomattavasti, riippumatta siitä, mihin he uskovat. Kristillistä perua olevia käsitteitä löytyy kaikista vastauskategorioista, vaikka henkilön uskomukset olisivat selkeästi kristinuskon vastaisiakin.

Jo tutkimusta suunnitellessani halusin ottaa toiseksi tutkittavaksi ryhmäksi juuri yhdeksäsluokkalaiset sen vuoksi, että he ovat vuoden sisällä käyneet rippikoulun. Halusin nähdä, vaikuttaako rippikoulu heidän ajatteluunsa. Suoraviivaisia johtopäätöksiä ei tällaisen tutkimusasetelman perusteella voi tehdä, mutta uskallan silti väittää kristillisen termistön lisääntymisen olevan pääasiassa rippikoulun vaikutusta. Toki myös koulun uskontokasvatuksella on voinut olla vaikutusta asiaan.

6.6.4 Yhteenveto

Kuudesluokkalaisten vastauksia analysoidessani totesin heidän olevan eräänlaisessa taitekohdassa uskonnollisen ajattelun kehityksen osalta. Tulos ei sikäli ollut yllättävä, ovathan kuudennella luokalla olevat oppilaat siirtymässä myöhäislapsuudesta varhaisnuoruuteen kukin omalla aikataulullaan. Yhdeksäsluokkalaiset ovat jättäneet lapsuuden jo taakseen, oikeastaan kaikilla elämän osa-alueilla. Myös ajattelun kehitys on edennyt vaiheeseen, jossa aina ei tarvita konkreettisia asioita ajattelun tueksi. Tämä on merkittävä vaihe lapsen ja nuoren ajattelun kehityksessä, eikä uskonnollinen ajattelu muodosta tässä poikkeusta.

Kuudesluokkalaiset kuvailevat uskomuksiaan hyvin erilaisilla ilmaisutavoilla. He eivät selvästikään aina osaa löytää oikeaa ilmaisua ja oikeita termejä kuvatessaan kuolemanjälkeisyyteen liittyviä asioita. Aina oikeita termejä ei tietysti ole olemassakaan. Yhdeksäsluokkalaiset pyrkivät selkeästi antamaan sellaisen kuvan, että tietävät, mistä puhuvat. He käyttävät mielellään täsmällisiä termejä, jotka ovat peräisin kristillisestä perinteestä tai pyrkivät luomaan mahdollisimman tieteellisen kuvan ajatuksistaan.

Eettisen pohdinnan lisääntymisen uskon osittain olevan koulun vaikutusta. Yläkoulussa oppilaita varmasti jo rohkaistaan tietynlaiseen eettiseen pohdintaan. Merkitystä on todennäköisesti myös sillä, että nuoret eivät enää ajattele asioita vain omasta näkökulmastaan, vaan pohtivat asioita laajemmin. Minäkeskeisyyden purkautumisen myötä nuoret kykenevät ajattelemaan asioita muiden ihmisten näkökulmasta. Vaikka kysymyksessä kuolemanjälkeisyydestä monet saattavatkin pohtia juuri omaa lopullista etappiaan, on todennäköisempää, että nuoret pohtivat asiaa laajempaan ilmiönä.

Mielestäni meidän tulisi myös kysyä, onko kaikki kehitys positiivista. Yhdeksäsluokkalaisten vastauksissa ei ole enää nähtävissä kuudesluokkalaisille tyypillistä kuplivaa mielikuvitusta. Vain muutama harva on uskaltanut laajentamaan ajatteluaan perinteistä poikkeaville urille. Vaikka vastauksissa on yhdeksännelläkin luokalla nähtävissä selkeää hajontaa, ne ovat selkeästi sijoitettavissa omiin lokeroihinsa. On vaikeaa tietää, johtuuko tämä nuorten yleisestä halusta kuulua ryhmään vai koulun ja/tai kirkon tarjoamasta kristillisestä uskontokasvatuksesta. Tai on mahdollista, että tämä

on vain osa normaalia ajattelun kehitystä, jonka avulla integroidutaan osaksi ympäröivää yhteiskuntaa.

7 Luotettavuus

Tieteellisen tutkimuksen piirissä puhutaan luotettavuutta tarkasteltaessa reliaaabeliudesta ja validiudesta. Reliaabelius tarkoittaa sitä, kuinka hyvin tutkimus on toistettavissa samanlaisin tuloksin. Validiudella taas arvioidaan sitä, kuinka hyvin tutkimus ja siinä käytetyt menetelmät vastaavat tutkimukselle asetettuihin tavoitteisiin ja tutkimuskysymyksiin. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2010, 231; Metsämuuronen 2005, 57; Tuomi & Sarajärvi 2009, 136.) Metsämuuronen jakaa validiteetin ulkoiseen ja sisäiseen validiteettiin. Ulkoisella validiteetilla tarkoitetaan sitä, miten tutkimusta voidaan yleistää. Sisäisellä validiteetilla taas kuvataan sitä, onko tutkimus itsessään luotettava: tukevatko tehdyt ratkaisut teorian ja menetelmien osalta luotettavuutta? (Metsämuuronen 2005, 57.)

Tuomen ja Sarajärven (2009, 134) mukaan laadullisen tutkimuksen piiristä löytyy sen hajanaisuuden vuoksi monia erilaisia käsityksiä luotettavuuden tarkastelusta. Hirsjärvi ym. (2010, 232) toteavat, että laadullisen tutkimuksen yhteydessä ei yleensä haluta puhuta reliabiliteetista tai validiteetista. Myös Tuomi ja Sarajärvi (2009, 136–137) ovat sitä mieltä, ettei määrällisen tutkimuksen piirissä käytettyjä termejä tulisi suoraan soveltaa laadulliseen tutkimukseen, sillä laadullisen tutkimuksen piirissä ei voida puhua objektiivisesta totuudesta, vaan monet asiat ovat tulkinnasta kiinni. Vaikka laadullisen tutkimuksen piirissä termistö onkin ongelmallinen, on tutkimuksen luotettavuutta siitä huolimatta arvioitava myös laadullisen tutkimuksen yhteydessä. Pillow (2003, 178–179) tarjoaa luotettavuuden arvioinnin avuksi reflektiivisyyttä. Pillow'n mukaan reflektiivisyys on yksi laadullisen tutkimuksen avainasioita ja luotettavuuden takeista. Reflektiivisyydellä hän tarkoittaa tutkimuksen jatkuvaa arviointia ja tutkimuksen osatekijöiden tekemistä näkyväksi. Itse olenkin päätenyt siihen, että erittelen niitä seikkoja, jotka mielestäni omassa tutkielmassani parantavat luotettavuutta, vaikka olen joitakin määrälliseen tutkimukseen liitettyjä termejä tekstissäni käyttänyt. Laadullisessa tutkimuksessa hyväksytään se, että vaikka tutkija pyrkii tarkastelemaan aineistoa ja tutkimaansa ilmiötä objektiivisesti, vaikuttaa tutkijan tausta, ajatus-

ja arvomaailma sekä sen hetkinen olotila aina tutkimuksen analyysiin (Tuomi & Sarajärvi 2009, 135–136; Schreier 2012, 21–22).

Tutkielman luotettavuutta parantaakseni olen kuvannut tutkimuksen vaiheet mahdollisimman tarkasti ja johdonmukaisesti. Näin lukija kykenee itse arvioimaan tutkielmani luotettavuutta. Lisäksi olen esittänyt lukuisia esimerkkejä saamastani aineistosta, millä tuen havaintojani ja johtopäätöksiäni. Teoreettista viitekehystä rakentaessani pyrin tarkastelemaan tutkimaani ilmiötä mahdollisimman laajasti.

Tutkittavien määrä on tutkielmassani laadulliseen tutkimusperinteeseen nähden suuri, mikä tuo tuloksiin laajuutta ja parantaa tutkielman reliabiliteettia. Valitsin kandidaatin tutkielmaani varten tutkittavat luokat vain sen perusteella, että kyseessä oleviin kouluihin minulla oli ennalta yhteyksiä. Pro gradu -tutkielmassa valitsin koulut samalta alueelta ilman muita kriteerejä. Lisäksi valitsin eri kunnissa sijaitsevat koulut, jotta tutkittavissa olisi hieman heterogeenisyyttä, vaikka yleistettävää tietoa näin pienimuotoisesta tutkielmasta ei voikaan saada. Aineistoa kerätessäni painotin tutkittaville, että heidän anonymiteettinsä säilyy koko tutkimusprosessin ajan. Myös aineistonkeruutavan (kirjallinen) valinnalla annoin oppilaille mahdollisuuden kertoa ajatuksistaan rehellisesti, sillä uskomuksiin ja kuolemaan liittyvä aihe on melko henkilökohtainen ja joillekin ehkä arkaluontoinen. Lisäksi se, etten kykene itse yhdistämään tiettyä kirjoitusta tiettyyn oppilaaseen, edesauttaa minua puolueettomaan analysointiin ilman ennako-olettamuksia. Aineiston erittelyn olen pyrkinyt tekemään aineistolähtöisesti, nimeten luokat kirjallisuuden perusteella. Analyysia tehdessäni pyrin viittaamaan esittelemiini aiempiin aiheesta tehtyihin tutkimuksiin.

Tutkielmani luotettavuutta heikentäviäkin tekijöitä varmasti löytyy. Tulen itse evankelis-luterilaisen kasvatuksen piiristä, mikä voi ohjata johtopäätöksiäni siitä huolimatta, että pyrin pysymään mahdollisimman objektiivisena. Luotettavuutta olisi saattanut parantaa esimerkiksi se, että joku muu olisi luokitellut aineiston näkemättä minun tekemääni luokittelua (ks. Tuomi & Sarajärvi 2009, 142; Schreier 2012, 6). Tämä ei ollut pro gradu -tutkielmassani mahdollista. Suurin tutkimustuloksia heikentävä tekijä lienee se, ettei kirjallista aineistoa käytettäessä ole ollut mahdollista tarkentaa tutkittavien vastauksia. Anonymiteetti, joka toisaalta parantaa tutkimuksen luotettavuutta, myös

heikentää sitä. En osaa sijoittaa oppilaiden vastauksia välttämättä oikeaan kontekstiin ja siten tulkita niitä oikein. (ks. Holstein & Gubrium 2004.)

8 Pohdintaa

Tässä tutkimuksessa tutkin yhdeksäsluokkalaisten käsityksiä siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, ja vertailin, miten käsitykset eroavat kuudesluokkalaisten vastauksiin nähden. Työni toinen puoli liittyy uskontopsykologian ja uskonnollisen kehityksen tutkimukseen: Tutkin oppilaiden uskonnollisen ajattelun kehitystä heidän kuolemanjälkeisyyskäsitystensä valossa.

Lasten ja nuorten käsitykset siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, kertovat jotakin tämän päivän maailmasta. Vaikka suomalainen kulttuuri monimuotoistuu globalisaation ja lisääntyvän maahanmuuton seurauksena, on perinteistä kristillisyyttäkin vielä nähtävissä. Rippikoulu tavoittaa yhä 15-vuotiaiden ikäluokasta hyvin suuren osa. Väitän tämän näkyvän tutkimieni oppilaiden uskonnollisissa näkemyksissä, jotka olivat kehittyneet kristillisemmin värittyneiksi kuudennelta luokalta yhdeksännelle tultaessa – ainakin kuolemanjälkeisyyden osalta.

Mietinnän arvoista on se, voiko vain yhtä uskonnollista aspektia tutkimalla saada käsitystä oppilaiden ajattelusta laajemmin. Varsinkin, kun uskonnollisuuden sanotaan muuttuneen valintamyymälän kaltaiseksi: valitaan eri katsomuksista ja aatteista itselle sopivimmat uskomukset ja käytännöt (Mikkola 2008, 36). Voidaanko oppilaiden kristillisyydestä puhua mitään, vaikka he uskoisivatkin taivaassa odottavaan Jumalaan? Kyllä joitakin johtopäätöksiä voidaan vetää. Jos oppilaat puhuvat vastauksissaan Jumalasta ja Jeesuksesta, voidaan heidän ajatella uskovan juuri kristinuskon Jumalaan. Toisaalta on huomioitava huomattava määrä hybridivastauksiksi nimittämiäni kuvauksia, joissa taivas-usko on sekoittunut sulavasti yhteen jälleensyntymisuskon kanssa. Tällöin on jo paljon vaikeampaa tehdä arviota siitä, mikä on nuoren uskonnollinen vakaumus. Onko se kuitenkin pääasiassa sitoutunut jonkin tietyn uskonnon ajatuksiin ja normeihin vai onko nuori muodostanut täysin oman uskomusten yhdistelmän? Tästä asiasta voisi syntyä syvällisempääkin keskustelua: Millä perusteella ketä tahansa voi kutsua kristityksi tai luterilaiseksi?

Kiinnostavaa olisi myös tutkia tarkemmin, mistä oppilaat ovat kuolemanjälkeisyyteen liittyviä käsityksiään oppineet. Murtonen (2009) on toteuttanut tällaisen tutkimuksen nuorten aikuisten keskuudessa, mutta mielenkiintoista olisi saada tietoa tätäkin nuoremmilta ihmisiltä. Olen teoreettista viitekehystä kootessani pyrkinyt huomioimaan ne ympäristöt, joissa lapsi voi tällaisista asioista kuulla: koti, koulu, seurakunta, media. On kuitenkin hyvin vaikeaa arvioida esimerkiksi kaveripiirin vaikutus. Keskustelevatko nuoret tällaisista asioista keskenään muualla kuin uskonnontunneilla tai rippikoulussa? Ja kuinka paljon näissäkään yhteyksissä puhutaan kuolemasta ja siitä, mitä sen jälkeen saattaisi tapahtua?

Huomionarvoista tämän tutkimuksen aineistossa on se, että 78 kuudesluokkalaisesta ja 51 yhdeksäsluokkalaisesta yksikään ei kuvaa uskoaan ns. oikeaoppisen luterilaisen opetuksen mukaan. Pelastus Jeesuksen kuoleman tähden tai Jumalan armon ansiosta ei noussut esiin yhdessäkään vastauksessa tämän aineiston puitteissa. Mielestäni on melko mielenkiintoista, ettei viidenkymmenen juuri rippikoulun käyneen nuoren joukosta löydy ketään, joka olisi omaksunut tämänkaltaisen uskon. Etenkin, kun huomioidaan, että joukossa kuitenkin oli useita, jotka uskoivat Jumalaan ja taivaaseen pääsyyn.

En ole sitä mieltä, että oppilaiden tarvitsisikaan uskoa juuri kristinuskon oppien mukaan. Tavallaanhan esimerkiksi karmaan perustuvan ajattelutavan leviäminen saattaisi lisätä eettisesti parempien valintojen tekemistä. Evankelis-luterilaisen kirkon piirissä kuitenkin tulisi pohtia, miten tällaiseen opilliseen hajanaisuuteen ja ”vääräuskoisuuteen” tulisi suhtautua. Uskontokasvatuksen piirissä, siis sekä koulun että seurakunnan, tulisi keskustella avoimesti lasten ja nuorten ajatuksista suuriin elämänkysymyksiin liittyen.

Toteutin oman tutkimukseni kokoamalla kirjallisen aineiston. Olen sitä mieltä, että tässä tutkielmassa se puolusti paikkaansa. Monipuolisempaa ja luotettavampaa tietoa olisi kuitenkin voitu saada haastattelemalla kirjallisen aineiston lisäksi osaa oppilaista. Jatkossa voisi olla hedelmällistä tehdä esimerkiksi ryhmähaastattelu, jossa oppilaat saisivat pohtia kuolemanjälkeisyyttä eri näkökulmista. Myös eri uskontokuntiin kuuluvien lasten ja nuorten kuolemanjälkeisyyskäsitysten tutkiminen ja vertailu toisi mielenkiintoista tietoa.

Lasten ja nuorten kehityksen tutkimus on varmasti joillekin itsetarkoituksellista. Motivaatiota sille löytyy lisäksi käytännöstä. Yksi tärkeä tehtävä kehityksen tutkimukselle on se, että osataan huomioida, milloin kehitys ei ole normaalia. Uskonnollisen kehityksen piirissä tämä näkökulma ei ole niin merkityksellinen. Kuten Pruuki (2010, 224) on todennut, uskoa ei voida mitata ajattelun kehityksellä. Sen sijaan tärkeämpää on pohtia, missä vaiheessa rohkaista lapsia syvällisempään ja monipuolisempaan ajatteluun, ja milloin lapsi ei vielä ole kypsä käsittelemään tietyntyyppisiä asioita. Lisäksi menetelmät tulisi esimerkiksi kouluympäristössä valita oppilaiden kehitystason mukaan. Uskontokasvattajien (vanhempien, seurakunnan työntekijöiden ja opettajien) tulisi hyödyntää uskonnollisen kehityksen tutkimusta pohtiessaan, millaista kasvatusta he antavat eri-ikäisille lapsille ja nuorille.

Uskonnollisen kehityksen tutkimuksen piirissä uutta tutkimustietoa kaivattaisiin erityisesti ei-uskonnollisista taustoista tulevien lasten hengellisestä kehityksestä. Kristillisissä piireissä asiaa on tutkittu paljon enemmän. Uskonnottomien perheiden määrän kasvaessa ei voida enää ajatella koko Suomen olevan kristillistä maaperää, vaan on huomioitava myös lapset, jotka eivät tule uskonnollisista taustoista. Huomionarvoista on myös se, etteivät nimellisesti luterilaisenaan lapset välttämättä ole saaneet uskontoon sitoutunutta kasvatusta, ainakaan ennen rippikouluikää. Koulun uskonnonopetuksessa kun ollaan melko varpaillaan tunnustuksellisten elementtien karsimisen vuoksi, ja perheetkin tuntuvat painottavan valinnanvapautta katsomusasioissa. Ainakin tämän tutkimuksen perusteella näyttäisi siltä, että suuri osa evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen osallistuvista oppilaista ei omaa yhteistä näkemystä kuolemanjälkeisyydestä evankelis-luterilaisen kirkon kanssa.

Lähteet

- Aaltonen, L. (1992). Hautauskulttuurin historiaa Suomessa. Teoksessa K. Kiiskinen *Hautauskulttuuri Suomessa* (s. 7–35). Jyväskylä: Suomen Hautaustoimistojen Liitto ry.
- Ariès, P. (1974.) *Western Attitudes toward Death from the Middle Ages to the Present*. Transl. P. M. Ranum. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. In *Qualitative Research*, 1(3), 385–405.
- Beile, H. (1999). Religious Emotions and Religious Development. In K. H. Reich, F. K. Oser & W. G. Scarlett (Eds.): *Psychological Studies on Spiritual and Religious Development* (pp. 115–141). Lengerich: Pabst Science Publishers.
- Beilin, H. (2002). Piaget'n teoria. Teoksessa R. Vasta. *Kuusi teoriaa lapsen kehityksestä* (s. 109–160). Suom. A. Toppi. Suomi: Oy UNIpress Ab.
- Boyarin, D. (1999). *Dying fo God. Martyrdom and the Making of Christianity and Judais*. Stanford University Press.
- Braude, S. E. (2003). *Immortal Remains. The Evidence for Life after Death*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing Group.
- Bärlund, G. (1994). Reinkarnaatio – uskonnollis-kriittinen tarkastelu. Teoksessa J. Pietiläinen (toim.). *Ajatuksia jälleensyntymisestä* (s.133–158). Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Cacciatore, R. (2010). Lapsi ja perhe. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 7–30). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Cobb, N. J. (2007). *Adolescence. Continuity, Change, and Diversity*. Sixth Edition. New York: McGraw-Hill.

Cuevas, B.J. & Stone J. I. (2007.) Introduction. In B.J. Cuevas & J.I. Stone (Eds.): *The Buddhist Dead. Practices, Discourses, Representations* (pp.1–31). Honolulu: Kuroda Institute.

DeGrazia, D. (2011). The Definition of Death. *Stanford Encyclopedia of Philosophy, Fall 2011 Edition*. Luettu 14.10.2013.
<http://plato.stanford.edu/entries/death-definition/>

Dyregrov, A. (1996). *Lapsen suru*. Suom. Makkonen, M. 3. painos. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.

Elias, N. (1993). *Kuolevien yksinäisyys*. Suom. J. & P. Nieminen. Tampere: Gaudeamus.

Ellens, J. H. (2013). Heaven, Hell, and Afterlife in the Christian Creeds. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 83–102). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Elämä – usko – rukous. Rippikoulusuunnitelma 2001. (2002). Kirkkohallitus. Luettu 20.10.2014.
[http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/85780A9E8154761EC225770A003912B4/\\$file/Rippikoulusuunnitelma%202001.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/85780A9E8154761EC225770A003912B4/$file/Rippikoulusuunnitelma%202001.pdf)

Flavell, J. H. (1963). *The Developmental Psychology of Jean Piaget*. New York: D. Van Nostrand Company, Inc.

Forger, D. (2013.) Shifting Views of Heaven, Hell, and the Afterlife in the Second Century CE. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 61–81). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Fowler, J. W. (2000). *Becoming Adult. Becoming Christian. Adult Development & Christian Faith*. San Francisco: Jossey-Bass.

Gallup Ecclesiastica 1999. (1999.) Luettu 13.11.2012.

<http://www.fsd.uta.fi/fi/aineistot/luettelo/FSD1107/>

Gilmore, C. (2013). When Do Things Die? In B. Bradley, F. Feldman & J. Johansson (Eds.): *The Oxford Handbook of Philosophy of Death* (pp. 5–59). Oxford: Oxford University Press.

Goldman, R. (1964). *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*. London: Routledge & Kagan Paul.

Grof, S. (2013). Heaven, Hell, and Paradise: Consciousness Research and Eschatological Mythology. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 301–322). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Haastettu kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2008–2011.

(2012). Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja. Luettu 11.1.2013.

<http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/sp3?open&cid=Content2FDF84>

Hakola, O. (2014). Kuoleman kokemus. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 65–83). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Harms, E. (1944). The Development of Religious Experience in Children. *American Journal of Sociology*, 50(2), 112–122.

Heikkilä, K. & Jokivuori, P. (1994.) *Kuoleman salaisuus*. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.

Heino, H. (1994). Jälleensyntymisusko Suomessa. Teoksessa J. Pietiläinen (toim.). *Ajatuksia jälleensyntymisestä* (s.15–30). Hämeenlinna: Karisto Oy.

Hirsjärvi, S., Remes, P & Sajavaara, P. (2010). *Tutki ja kirjoita*. 15–16. painos. Helsinki: Tammi.

Hodder, I. (2003). The Interpretation of Documents and Material Culture. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. 2nd Edition. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Holm, N. G. (1987). *Scandinavian Psychology of Religion*. Åbo: Religionsvetenskapliga skrifter, 15.

Holstein, J.A. & Gubrium, J.F. (2004). Context: Working It Up, Down, And Across. In C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium & D. Silverman (Eds.): *Qualitative Research Practice*, (pp. 267–282). London & Thousand Oaks: Sage.

Huovinen, E. (1981). *Kuolemattomuudesta osallinen. Martti Lutherin kuoleman teologian ekumeeninen perusongelma*. Helsinki: Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 130.

Huovinen, E. (1987). *Elävä dogma. Teologisia tutkielmia ja sovellutuksia*. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

Huovinen, E. (2008). *Avoin taivas*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Hägglund, B. (1985). *Uskon malli. Johdatus dogmatiikkaan*. Suom. Miettinen, E., Huovinen, E. & Huovinen, K. Helsinki: SLEY-kirjat oy.

Hänninen, J. (2014). Luonnollinen vai joudutettu kuolema. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 35–46). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Ikola, R. (2013). *Kolmasluokkalaisten käsityksiä kuolemasta*. Helsingin yliopisto: Opettajankoulutuslaitos. [Pro gradu]

Ingram, V. (2013). Popular Notions on Afterlife in the Christian Community. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 217–231). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Innanen, T. (2009). Rippikoulun opetussuunnitelma ja asema uskontokasvatuksessa. Teoksessa T. Innanen & K. Niemelä (toim.), *Rippikoulun todellisuus* (s. 16–34). Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Johansson, B. & Larsson, G-B. (1976.) *Barns tankar om döden*. Stockholm: Engwall & Krantz Grafiska AB.

Jokela, E. (2010). Lapsen usko. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 235–247). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Jolkkonen, J. (2004). Rippikoulu ja konfirmaatio luterilaisen kasteteologian näkökulmasta. Teoksessa H. Aaltonen, L. Pruuki & P. (toim.), Saarainen *Rippikoulun käsikirja* (s. 9–33). Helsinki: Kirjapaja Oy.

Kalliala, M. (2010). Leikkivä lapsi. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 113–128). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Kallioniemi, A. (2005). Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallisyhteiskunnallisessa kontekstissaan. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.), *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella* (s. 11–49). Helsinki: Kirjapaja Oy.

Kallioniemi, A. (2010). Lapsen kokonaisvaltainen hyvinvointi uskontokasvatuksessa. Teoksessa M. Ubani, A. Kallioniemi & J. Luodeslampi. *Kokonaisvaltainen kasvatus, lapsi ja uskonto* (s. 169–187). Helsinki: Lasten Keskus Oy.

Katekismus. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi. (2000). Helsinki:Edita.

Ketola, K. (2014.) Kuolemattomuus uskonnoissa. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 161–180). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Kilpeläinen, A-E. (2009). Nuoren jumalakäsityksen muuttuminen rippikoulussa. Teoksessa T. Innanen & K. Niemelä (toim.), *Rippikoulun todellisuus* (s. 266–287). Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Kivioja, P. (2004.) *Alaston lööppi. Millaiset uutiset myyvät tabloid-lehtiä – ja miksi? Lähitarkastelussa Ilta-Sanomien lööpit, etusivut ja myyntiluvut vuonna 2002.* Tampereen yliopisto: Tiedotusopin laitos. [Pro gradu]

Koljonen, K. (2013.) *Kriisi journalismissa. Kansakunnan katastrofit ja muuttuva professio.* Tampereen yliopisto: Viestinnän, median ja teatterin yksikkö. [Väitöskirja]

Koski, K. (2011.) *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koski, K. (2014). Sosiaalinen kuolema. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 107–122). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Kukkasniemi, E. & Kukkasniemi, M. (2010). Harrastava lapsi. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 163–175). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Kylliäinen, A. (1997.) *Kaikki pääsevät taivaaseen. Välttämättömiä tarkistuksia kristillisiin opinkohtiin.* Helsinki: Kustannusyhtiö Nemo.

Käpysalo, K. (2007). *"Päivisin ne nukkuvat kuin kuolleet arkussaan": Pikku vampyyri -kirjasarja lasten kuolemankäsitysten ja -pelkojen valossa*. Helsingin yliopisto: Teologian laitos. [Pro gradu]

Lounasmaa, T. (1994). Buddhalainen näkökulma jälleensyntymiseen. Teoksessa J. Pietiläinen (toim.). *Ajatuksia jälleensyntymisestä* (s.215–228). Hämeenlinna: Karisto Oy.

Mann, A. T. (1998). *Jälleensyntyminen*. Suom. Saarikoski, T. Helsinki: Tammi.

McGrath, A. E. (1996). *Kristillisen uskon perusteet. Johdatus teologiaan*. Suom. Norja, S. Helsinki: Kirjapaja.

Medley, P. (2008). Hindu Models of Enlightened Death. In S. J. Rosen (Ed.): *Ultimate Journey*, (pp.115–154). Westport: Praeger Publishers.

Metsämuuronen, J. (2005.) *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. 3. laitos. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.

Miettinen, E. (2002). *Sielu ei kuole. Matkaopas tuonpuoleiseen*. Helsinki: Kirjapaja.

Miettinen, E. (2012). *Taivaallisia vieraita. Kristillinen enkeliperinne Suomessa*. Helsinki: Kirjapaja.

Mikkola, K. (2008). Uskonnollinen muutos Suomessa. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi. *Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä* (s. 35–65). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus.

Moreman, C. M. (2008). *Beyond the Threshold. Afterlife Beliefs and Experiences in World Religions*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Moren, R. (1988). Käsitys kuolemasta muuttuu iän mukana. Teoksessa L. Peltola, K. Viika & S. Kivimäki. *Surun lintu. Lapsi kysyy kuolemasta* (s. 13–17). Tyttöjen keskus.

Murtonen, S. (2009). Rippikoulun merkitys nuoren aikuisen elämänkaareissa. Teoksessa T. Innanen & K. Niemelä (toim.), *Rippikoulun todellisuus* (s. 329–349). Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Nevalainen, S. (2010). Lapsi koulussa. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 79–91). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Novello, H. L. (2011.) *Death as Transformation. A Contemporary Theology of Death*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Nye, R.M. (1999). Relational Consciousness and the Spiritual Lives of Children: Convergence with Children's Theory of Mind? In K. H. Reich, F. K. Oser & W. G. Scarlett (Eds.): *Psychological Studies on Spiritual and Religious Development* (pp. 57–82). Lengerich: Pabst Science Publishers.

Näre, S. (2010). Kouluikäinen tyttö. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 43–58). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Ovaskainen, E-L. (2008.) *Pakko katsoa. Väkivaltaotsikoiden kuvitus Iltasanomien ja Iltalehden lööpeissä vuosina 1985, 1995, 2000, 2005 ja 2006*. Tampereen yliopisto: Tiedotusopin laitos. [Pro gradu]

Pajari, I. (2014). Kuolemanrituaalit Suomessa. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 87–106). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Pantti, M. & Sumiala, J. (2009.) Till Death Do Us Join: media, mourning rituals and the sacred center of the society. *Media, Culture & Society*, 31(1), 119–135.

Pentikäinen, J. (1990.) *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Piaget, J. (1988). *Lapsi maailmansa rakentajana. Kuusi esseitä lapsen kehityksestä*. Suom. Palmgren, S. Helsinki: Werner Söderström Oy.

Piaget, J. & Inhelder, B. (1977). *Lapsen psykologia*. Suom. Rutanen, M. Jyväskylä: Gummerrus.

Pihkala, P. (2010). Seurakunnan ja koulun yhteistyö. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 92–112). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Pillow, W. S. (2003). Confession, catharsis, or cure? Rethinking the uses of reflexivity as methodological power in qualitative research. *Qualitative Studies in Education*, 16(2), 175–196.

POPS. (2004). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Helsinki: Opetushallitus.

Prior, L. (2004). Documents. In C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium & D. Silverman (Eds.): *Qualitative Research Practice*, (pp. 345–361). London & Thousand Oaks: Sage.

Pruuki, H. & Pruuki, L. (2002). *Löytöretki. Rippikoululaisen kirja*. Helsinki: LK-kirjat / Lasten keskus.

Pruuki, L. (2010). Hengellinen lapsi. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 222–233). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Reich, K. H., Oser, F. K. & Scarlett, W. G. (1999). Spiritual and Religious Development: Transcendence and Transformation of the Self. In K. H. Reich, F. K.

Oser & W. G. Scarlett (Eds.): *Psychological Studies on Spiritual and Religious Development* (pp. 7–24). Lengerich: Pabst Science Publishers.

Ritokoski, S. (2010). Lapsi ja kaverit. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 59–78). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Roberts, F. M. (2013). The Afterlife in Fundamentalism. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 165–195). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Roehlkepartain, E., Benson, P., Ebstyne King, P., & Wagener, L. (2006). Spiritual development in childhood and adolescence: Moving to the scientific mainstream. In E. Roehlkepartain, P. King, L. Wagener, & P. Benson (Eds.), *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. (pp. 1–17). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Rodgers, P. R. (2013). Heaven, Hell, and the Text of the New Testament. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 1–7). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Rogers, S. A. (2013). Do Heaven and Hell Matter? How a Christian Perspective on Heaven and Hell Shapes Our Psychology. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 323–342). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Rollins, W. G. (2013). Eternal Life in John's Gospel: It's Playing Now. In J. H. Ellens (Ed.). *Heaven, Hell, and the Afterlife. Eternity in Judaism, Christianity, and Islam*. (pp. 9–29). Santa Barbara: ABC-CLIO.

Salasuo, M. & Hoikkala, T. (2010). Lapsi, nuori ja mediayhteiskunta. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 146–162). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Salmela, M. (2014). Kuolevan kohtaaminen. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 47–64). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Schreier, M. (2012). *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE Publications Ltd.

Segal, A. F. (2004). *Life After Death. A History of the Afterlife in the Religions of the West*. New York: Doubleday.

Seppälä, O. (1995). *Näkymättömän hipaisu. Enkelit ennen ja nyt*. Helsinki: Kirjapaja.

Sinkkonen, J. (2010a). Kouluikäinen poika. Teoksessa E. Jokela & H. Pruuki. *Jo iso, vielä pieni. Kouluikäisen lapsen maailma* (s. 31–42). Helsinki: LK-kirjat / Lasten Keskus Oy.

Sinkkonen, J. (2010b). *Nuoruusikä*. Helsinki: Werner Söderström Oy.

Smart, N. (2005). *Uskontojen maailma*. Suom. L. Hekanaho, A. Häkkinen, J. Hämeen-Anttila, V. Hämeen-Anttila, P. Koskikallio, T. Kostet, L. Sammallahti & K. Turpeinen. Helsinki: Otava.

Smoliak, W. G. (1999). What Children's Narratives Tell Us about their Developing Thoughts of God. In K. H. Reich, F. K. Oser & W. G. Scarlett (Eds.): *Psychological Studies on Spiritual and Religious Development* (pp. 83–100). Lengerich: Pabst Science Publishers.

Sosiaali- ja terveysministeriö. (2004). *Kuoleman toteaminen. Opas terveydenhuollon henkilöstölle*.

Sosiaali- ja terveysministeriön asetus kuoleman toteamisesta. (2004). Luettu 14.10.2013.

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2004/20040027>

Sumiala, J. (2013). Eerikan kuolema – iltapäivälehdistö ja mykkä suru. Teoksessa H. Kurvinen (toim.) *Journalismikritiikin vuosikirja 2013* (s. 38–45). Tampere: Journalismin, viestinnän ja median tutkimuskeskus.

Sumiala, J. (2014). Urheilusankarin kuolema. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 141–158). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Sumiala, J. & Tikka, M. (2009). ”Netti edellä kuolemaan”. *Koulusurmat kommunikatiivisena ilmiönä*. Media & viestintä, 32(2), 5–18.

Tamm, M. (1988). *Lasten ja nuorten uskonnollinen maailma*. Suom. Jarasto, P. Helsinki: Lasten keskus.

Tamminen, K. (1981). *Lasten ja nuorten uskonnollinen kehitys I*. Uskonnonpedagogiikan julkaisuja B5/1981. Helsingin yliopisto: Käytännöllisen teologian laitos.

Tamminen, K. (1983). *Uskonnollinen ajattelu ja uskonnolliset käsitteet kouluiässä 2: jumalakuva, rukouskäsitteet ja käsitteet kuolemasta*. Uskonnonpedagogiikan julkaisuja B 11/1983. Helsingin yliopisto: Käytännöllisen teologian laitos.

Thompson, J. M. (2008). Awakening to Mortality: Buddhist Views of Death and Dying. In S. J. Rosen (Ed.): *Ultimate Journey*, (pp.83–113). Westport: Praeger Publishers.

Tirri, R., Lehtonen, J., Lemmetyinen, R., Pihakaski, S. & Portin P. (2001). *Biologian sanakirja*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.

Tiso, F. V. (2008). Preparation for Eternal Life: Christian Teachings on Death and Dying. In S. J. Rosen (Ed.): *Ultimate Journey*, (pp.21–57). Westport: Praeger Publishers.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Vala, U. (2014). Suomalainen kuolema. Teoksessa O. Hakola, S. Kivistö & V. Mäkinen (toim.). *Kuoleman kulttuurit Suomessa* (s. 25–34). Helsinki: Gaudeamus Oy.

Varto, J. (1992). *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy.

Vasko, T. (1994). Luterilainen uskonkäsitys ja reinkarnaation ongelma. Teoksessa J. Pietiläinen (toim.). *Ajatuksia jälleensyntymisestä* (s.45–54). Hämeenlinna: Karisto Oy.

Virkkunen, T. P. (1975). *Yksilön uskonnollinen kehitys*. Helsinki: Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 94.

Wadsworth, B. J. (1984). *Piaget's Theory of Cognitive and Affective Development*. 3rd Edition. New York: Longman Inc.

Wegelius, J. (2007). *Kuolemaa vai kuolemattomuutta?: kuudesluokkalaisten käsityksiä pelastuksesta ja elämästä kuoleman jälkeen*. Helsingin yliopisto: Opettajankoulutuslaitos. [Pro gradu]

LIITTEET

LIITE 1: Koteihin lähetetty lupapyyntölomake

Tervehdys koteihin!

Opiskelen Helsingin yliopistossa luokanopettajaksi sekä uskonnon aineenopettajaksi ja teen pro gradu -tutkielmaani. Olen saanut *X-nimisen* koulun rehtorilta ja uskonnonopettaja *X:ltä* luvan tulla keräämään lapsenne luokassa aineistoa tutkimustani varten. Tarvitsen lisäksi suostumuksen myös oppilaiden huoltajilta.

Tutkin yhdeksäsluokkalaisten käsityksiä siitä, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu. Rajatakseni tutkimustani tutkin vain evankelis-luterilaiseen uskonnonopetukseen osallistuvien oppilaiden mielipiteitä. Tulen keräämään aineistoa koululle uskonnotunnin aikana. Tutkimuksen toteutus tapahtuu siten, että pienen alustuksen jälkeen oppilaat kirjoittavat lyhyesti tekstin, josta käy ilmi, mitä he ajattelevat kuoleman jälkeen tapahtuvan. Kerään kirjoitukset täysin nimettömästi ja käsittelen ne luottamuksellisesti. Tekstejä ei tule minun lisäkseni lukemaan kukaan muu.

Säilytän tekstejä huolellisesti ja tutkielmani palautuksen jälkeen hävitän tekstit asiaankuuluvalla tavalla. Pyydän teitä täyttämään alla olevan lomakkeen ja toimittamaan sen *uskonnonopettajalle* keskiviikkoon 21.5. mennessä. Lisätietoja voi kysellä sähköpostitse iira.paakkonen@helsinki.fi.

Olisin todella kiitollinen saamastani tutkimusaineistosta!

Ystävällisin terveisin

Iira Pääkkönen

Oppilas

_____ saa osallistua tutkimukseen.

_____ ei saa osallistua tutkimukseen.

Huoltajan allekirjoitus ja nimenselvennys

_____

LIITE 2: Perustietolomake

Perustietoja

1. Oletko

 tyttö vai poika?

2. Oletko käynyt rippikoulun?

 Kyllä. En.

3. Onko joku sinulle läheinen ihminen tai eläin joskus kuollut?

 Ei. Kyllä.

4. Jos vastasit edelliseen kyllä, kirjoita alle kuka/keitä nämä henkilöt olivat? (Ei nimiä, vaan esim. isoäiti, setä tms.)

---

5. Oletko joskus aiemmin miettinyt kuolemaa ja sen jälkeen tapahtuvia asioita?

 En. Kyllä.

6. Jos vastasit edelliseen kyllä, kerro, miltä kuoleman ajattelu on sinusta tuntunut?

Kiitos osallistumisestasi tutkimukseeni!